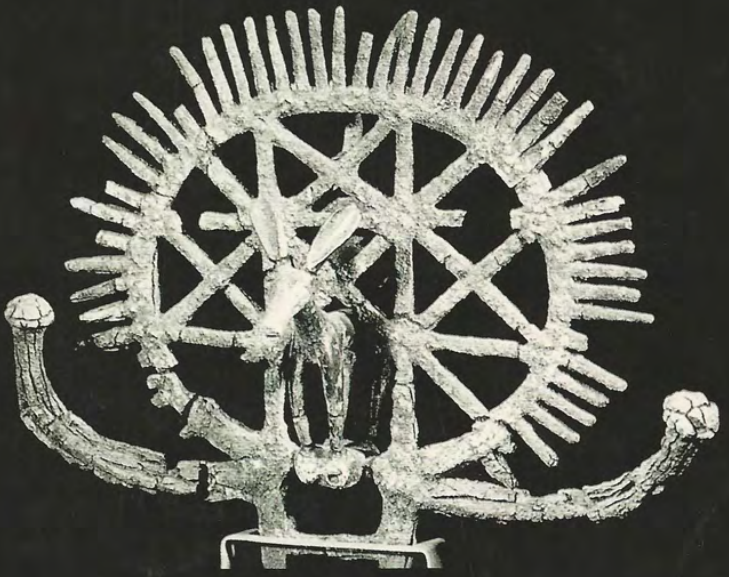
EKREM AKURGAL

Türkiye'nin Kültür Sorunları

Bilgi Yayınevi

EKREM AKURGAL

Türkiye'nin Kültür Sorunları ve Anadolu Uygarlıklarının Dünya Tarihindeki Önemi

BİLGİ YAYINEVİ

BİLGİ YAYINLARI / ÖZEL DİZİ : 37

ISBN 975 – 494 – 729 - 5
98 . 06 . Y . 0105 . 1295

Birinci Basım
Mart 1998

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Caddesi, No: 46/A, Yenişehir 06420 / Ankara
Telf : (0-312) 431 81 22 - 434 12 71 - 434 49 98 - 434 49 99
Faks : (0-312) 431 77 58

http://www.bilgiyayinevi.com.tr
e-mail: info @ bilgiyayinevi.com.tr.

●

BİLGİ KİTABEVİ
Sakarya Caddesi, No: 8/A, Kızılay 06420 / Ankara
Telf : (0-312) 434 41 06 - 434 41 07
Faks : (0-312) 433 19 36

●

BİLGİ DAĞITIM
Narlıbahçe Sokak, No: 17/1, Cağaloğlu 34360 / İstanbul
Telf : (0-212) 522 52 01 - 526 70 97
Faks : (0-212) 527 41 19

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

Kapağın ön yüzündeki resim:
Kutsal sancak, bronz, 23 cm. Alacahöyük.
Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara.
Çevresi ışınlarla bezeli çember gökkubbeyi, yani dünyayı, alttaki çifte boynuz, bir öküzün boynuzlarını tasvir eder. Bir Türk masalına göre dünya, bir öküzün boynuzları üzerinde durur. Öküz başını sallayınca, deprem olur.
Bu sancak Hattili bir usta tarafından M.Ö. 2000 sıralarında Hititli bir soylu için yapılmıştır.

Copyright © Meral Akurgal

baskı : pelin ofset ltd şti.
telf : 418 70 93 – 418 70 94

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

I. Bölüm

Türkiye'nin Kültür Sorunları 9
Türkiye'de Kültür Politikasının Dünü ve Bugünü 18
Ulusal Kültürümüz 23
Kültür Politikamız 27
Kültürlü müyüz? 29
Ticaret ve Kültür Köprüsü 33
Hangi Düzeyde 36
Dünya Uygarlığında Yerimiz 39
Doğulu muyuz, Batılı mıyız? 43
Batı Kültürü ve Türkler 47
Orta Asya Türk Sanatı 51
İslam Sanatı ve Türkler 55
"Kendi Sanatımıza Sahip Çıkmıyoruz,
Tam Bir Umursamazlık İçindeyiz" 59
Atatürk ve Osmanlı Tarihi 62
Tarih İlmi ve Atatürk 67
Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Akademisi 80
Kürtlerin Kökeni ve Türkiye'nin Kültür Bütünlüğü 84
Türk Bahçesi ve Avrupa Etkisi 88
Mimar Sinan ve Türk Yapı Sanatı 94
Ulusal Mimarlığımız 99
Türk İşlemecilik Sanatı 103
Tarihi Harabelerimiz 106
Türk Kumaşları 109
Boğa Boynuzunun Üstündeki Evren 111
Türkiye'nin Dışa Tanıtılması 114

Kendimizi Tanıtmalıyız....119
Ulaştığımız Düzeyi Geriletmeyelim....122
Eski Eserler ve Turizm....125
Eski Eser Kaçakçılığı....129
Tarih Boyunca Din ve Devlet....133
Hellen Tiyatrosu....142
Knidoslu Aphrodite....147
Samsatlı Lukianos....150
Eski Yunanlılarda Spor....152
Nasreddin Hoca....156
Artık Bizim de Bilimler Akademimiz Var....159
Anadolu'nun Etnik Yapısı....161
Sophokles ve Antigone....167

II. Bölüm

Anadolu Uygarlıklarının Dünya Tarihindeki Önemi....171
Yeni Taş Çağı....171
Maden – Taş Çağı (Khalkolitik Çağ)....173
Anadolu'da Tunç Çağı....173
Hatti Uygarlığı....176
Hurriler....179
Hatti-Hitit Beylikleri Dönemi....180
Hitit Devletinin Kuruluşu....182
Troia Uygarlığı....191
Demir Çağı....193
Geç Hitit Uygarlığı....194
Urartu, Frygia, Lydia, Karia, Lykia Uygarlıkları....196
Hellen Uygarlığı....198
Roma Çağı....208
Bizans Uygarlığı....212
İslamiyetin Geliştirdiği Rönesans Atılımı....214
Selçuklu Uygarlığı....214
Osmanlı Uygarlığı....215
Türkiye Cumhuriyeti Dönemi....217

Ö N S Ö Z

Uzmanların yıllar boyunca yaptıkları araştırmalardan elde ettikleri sonuçları yayımlamalarında büyük yarar vardır. Böylece çeşitli alanlarda kazanılan izlenimlerin ve deneyimlerin birbirleriyle uzlaşması ile ülke ve dünya sorunlarının daha kolay ve belirleyici bir biçimde çözülmesi sağlanmış olur.

Bu düşünceyle elinizdeki kitabın yazarı 1942'den bu yana ***Ulus, Zafer, Cumhuriyet*** *ve* ***Milliyet*** *gazeteleriyle* ***Hayat, Ülkü*** *ve* ***Varlık*** *dergilerinde aydın kesime yönelik olarak yayımlanmış olan makalelerinin büyük bir bölümünü yeniden kamuoyunun sınavına sunmayı, yapılması gerekli bir görev bilmiştir.*

Bu anlatıların yazarı, ayrıca yine yurdumuzun aydın kişilerine yönelik olarak "Anadolu Uygarlıklarının Dünya Tarihindeki Önemi" başlıklı bölümde 60 yılı aşan çalışmalarının 50 sayfalık bir özetini vermiştir.

Ekrem Akurgal
İzmir/Karşıyaka, Şubat 1998

I. BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN KÜLTÜR SORUNLARI

Yaşadığımız dönem içinde Türkiye'nin kültür sorunlarını üç başlık altında toplayabiliriz: 1) Türk kültürünün kökenleri ve etkilendiği uygarlıklar, 2) Türk kültürünü bugün besleyen kaynaklar, 3) Türk kültürünün geleceği.

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN KÖKENLERİ VE ETKİLENDİĞİ UYGARLIKLAR

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde büyük aşamalara ulaşan Türk kültürü, Orta Asya, eski Anadolu ve Akdeniz-Ege kökenli olup büyük ölçüde İran, Arap ve Batı etkileri taşımaktadır.

Orta Asya Kökenleri

Türk kültürünün özünü bugün için bile Orta Asya'dan yaşayagelen değerler oluşturur. Türklerin dillerinden başka özellikle efsaneleri, töreleri ve âdetleri Orta Asya kökenlidir. Halıcılık, kilimcilik, çinicilik ve minyatürcülük gibi her türlü halk sanatını Türkler Orta Asya'dan birlikte getirmişlerdir. Söz konusu uğraşılardan ilk ikisi, halıcılık ve kilimcilik Türk yaratısıdır. Karagöz'ü de burada anmak gerekir. Çünkü gölge oyunu Orta Asya kökenlidir. Bunlara dönemlerinin birer büyük Türk buluşu olan yoğurt, pastırma, bulgur ve tarhana gibi "konserve" türündeki somut kültür ürünlerini de eklemek yerinde olur. Selçuklu mimarlığının birçok süsleme öğesi Orta Asya kökenli olup onlara Orta Asya'daki Budist Türklerinin anıtsal duvar resimlerinde rastlanmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse bugün yaşamakta olan Türk halk sanatının büyük bölümü

Türklerin ilk anayurtlarından getirdikleri kalıtım (miras) olup bunlar uygarlığımızın en özgün yanını oluştururlar.

Eski Anadolu Kökenleri

Türkler 1071'den sonra Anadolu'ya yerleştikleri sırada karşılarında buldukları türlü kavimlerin aracılığı ile yarımadanın tarih öncesi çağlara giden birçok yerli geleneklerini tanıdılar. Bunlar genellikle günlük yaşamı oluşturan somut kültür kalıntılarıdır. Sözgelimi Hitit tipi düz damlı kerpiç evler, Güneybatı Anadolu'daki beşik çatılı, Lykia türü ağaç yapılar, Hititler'den beri değişmeyen duvar tekniği, ya da her birini Hitit çağında gördüğümüz üstü paralarla ve pullarla süslü fes biçimli kadın başlığı, uzun mevlevi külahı, Karagöz ışkırlağı, sivri ucu kalkık çarık, kağnı, kökeni Karia uygarlığından gelen iki yüzlü Bektaşi baltası, kaynakları Fryglere değin giden halk ezgileri... gibi.

Bütün bu yerli gelenek örnekleri günümüze değin gelmiş, ancak, artık yaşamını yitirmiş etnografik kalıntılardır.

Akdeniz ve Ege Kökenleri

Anadolu kıyılarında oturmuş olan ve Hint-Avrupa dili konuşan Mykenlerden (MÖ 1500–1200), Hellenlerden (MÖ 1200–30) ve Romalılardan (MÖ 30 – MS 395) kalan maddi kültür mirasını Türkler Bizanslıların (MS 395–1453) aracılığı ile almışlardır. Bunlar arasında köprü, su kemeri, hamam gibi çeşitli yapı türlerini ve bu arada bazı süsleme öğelerini anabiliriz. Buna karşın, Yunan (Hellen) uygarlığının felfese, edebiyat, tarih, tıp, astronomi, matematik ve fizik gibi bilimlerini ise Türkler aşağıda göreceğimiz üzere, İslam uygarlığı aracılığı ile tanımışlar ve bu alanlarda büyük başarı göstermişlerdir.

İran Etkileri

Orta Asya'da çok özgün ve üstün bir uygarlık geliştirmiş ve o dönemlerdeki komşuları üzerinde güçlü etkiler yapmış olan Türkler İslam dinine girdikten sonra bu yeni inancın ortaya çıktığı yörelere doğru göç etmeye ve daha 8. ve 9. yüzyıllarda İran'da ve Mezopotamya'da yerleş-

meye başlamışlardı. Bu göçler sırasında Türklerin ilk karşılaştıkları topluluk yüksek bir uygarlık düzeyinde bulunan İranlılar olmuştur.

Türkler güçlü ve eşsiz bir mimarlık, genellikle özgün bir sanat geliştirmişlerdir. Şu var ki, mimarlıkta kubbeyi, eyvanı (anıtsal medrese kapısını) ve sivri kemeri Türkler İranlılardan almışlar, çinicilik ve minyatürcülük alanlarında, birçok küçük sanat kollarında onlardan büyük ölçüde esinlenmişlerdir. Ancak Selçuklu uygarlığının başlarında alınan bu etkiler çok yararlı olmuş, Türk sanatçıları bunlarla o denli yeni bir biçem (üslup) geliştirmişlerdir ki, 15. yüzyılda İran sanatına karşıt etkide bulunacak bir düzeye ulaşmışlardır. Ne var ki, bilindiği gibi İran'a özenme Divan Edebiyatımızda giderek artmış ve bu tutku Türkiye'de aydınların işledikleri, kendimize öz, arık bir yazın sanatının gelişmesini önlemiştir.

Arap Etkileri

Abbasiler çağında (750-1258) Batıya akın eden Türklerin birçok boyu İran'dan öteye, daha uzaklara, Suriye, Mezopotamya ve Mısır'a değin yayılmışlar, buralardan özgün ve etkin sanat akımları geliştirmişlerdir. 9. yüzyılda Bağdat'ın yakınındaki Samarra kentinde Türk ordusu ile birlikte Türk sanatçıları yepyeni bir stil yaratmışlardır. Orta Asya'dan getirdikleri "eğri yontma" tekniği ile Türk ustaları burada kendilerine öz bir süslemecilik oluşturmuşlar, aşağı yukarı o dönemlerde, Mısır'da Türk komutanı Ahmet İbni Tolon, etkileri uzun süren ve Samarra'dakinin benzeri olan "Tulun Sanatı"nı geliştirmiştir.

Böyle olmakla birlikte Türkler Araplardan sanat konularında büyük ölçüde esinlenmişlerdir. Kökeni Hellenistik olan peristyl tipi açık mekânı, yani üç ya da dört bir yanı odalarla çevrili medrese planını, çok direkli cami tipini ve minare gibi önemli mimarlık unsurlarını, çeşitli süsleme öğelerini Türkler Araplardan almışlar ancak onların hepsine yeni bir Türk görünümü ve özgünlüğü kazandırmışlardır.

İlk Rönesans

Abbasiler döneminde Araplar, İranlılar ve Türkler antik çağdan kalma kitapları okuyor ve bunlara dayandırdıkları çalışmalarıyla eski İonyalı düşünürlerin kurdukları felsefe, geometri, astronomi, tıp gibi bilimlere

katkılarda bulunuyorlardı. Öyle ki, İslam bilginleri geliştirdikleri araştırmalarıyla kimya ve cebir gibi evrensel bilimin iki önemli disiplinini de kurmuşlardı.

Avrupa'daki Rönesans çağından yarım bin yıl önce başlayan ve birkaç yüzyıl süren bu birinci Rönesans atılımı sırasında Farabi, Biruni ve İbni Sina gibi Türk asıllı bilginler de ilk sırada yer alarak bundan tam bin yıl önce ortak İslam biliminin oluşmasına yardımcı olurken Batı ülkelerine de örnek ve kaynak olmuşlardır. Doğu ülkelerindeki bu bilimsel çabalar büyük ölçüde 13. ve 14. yüzyıllarda da süregeldi ve Anadolu'da Selçuk uygarlığını geliştirmekte olan Türkler bu çalışmalara ayak uydurmaktan geri kalmadılar. Ancak 15. yüzyıldan beri bütün Doğu dünyası dinsel tutumlu düşünürlerin etkisi altında bilimsel araştırmalardan koptular ve bugün bile düştükleri o ilkel durumdan bir daha kendilerini kurtaramadılar. Doğuyu kendine örnek alan Türkler de giderek 16. yüzyıldan sonra Atatürk dönemine değin bütün güçlerini öteki dünyaya, ölüler âlemine hazırlık işlerine adamışlar, bugünkü geri kalmışlığa boyun eğmişlerdir.

Oysa Avrupa ulusları 14. ve 15. yüzyıllarda İslam bilginlerinin araştırmalarına ve onların eski Yunancadan Arapçaya yaptıkları çevirilere başvurarak Batının Rönesans atılımını başlatmışlardı. Rönesans atılımı ile Avrupalılar kendilerini kiliseye bağlılıktan kurtararak uyanmışlar ve Sümerlerden gelen ve Hellenlerde yeni boyutlar kazanan özgürlükçü kültürü benimseyerek onu daha da yüceltmişlerdir.

Ne yazıktır ki Türkler özellikle İkinci Mehmed döneminde Batıya çok yakın oldukları sıralarda bu Rönesans atılımına katılamamışlar, bir dönemler Abbasiler çağındaki birinci Rönesans çalışmalarına büyük katkıda bulunmuş oldukları halde Batı dünyasında olup bitenlerden, ikinci Rönesans atılımından uzak kalmışlardır.

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ BUGÜN BESLEYEN KAYNAKLAR

İran ve Arap kaynakları özünde Türkiye için daha 16. yüzyılda kurumuş durumda idi. Her ne denli Türkler 18. yüzyıl başına, hatta 20. yüzyıl içlerine değin Doğulu bir karakter göstermekte ise de 16. yüzyıldan bu yana Arap ve İran ülkelerinden gelen etki yok gibidir. Çünkü o yüzyıldan bu yana, yukarıda da değindiğimiz üzere, bütün Müslümanlık dünyası yerinde saymış ve daha 17. yüzyıldan başlayarak geri kalmışlığın karanlıklarına gömülmüştür. Müspet bilimler hepten unutulmuş, ede-

biyat ve sanat alanlarında ise bütün İslam ülkeleri eskilerin bıraktığı mirastan geçinmekle yetinmişlerdir.

Böylece İran ve Arap kaynakları kuruduktan sonra Türkiye 18. yüzyılın başından, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa'ya elçi olarak gitmesinden bu yana Batı kaynaklarından beslenmeye başlamıştır.

Çizdiğimiz tabloya göre modern Türk kültürünün oluşmasına katkıda bulunmuş olan uygarlıklar arasında bugün yalnız Batı etkilerinden yararlanmaktayız. Buna karşılık Türk kültürünün özünü biçimlendirmiş olan Orta Asya ve eski Anadolu ile Selçuklu ve Osmanlı kültür hazinelerine sırtımızı çevirmiş bulunmaktayız.

Oysa yeniden özgün bir kültür yaratmamız daha çok bu dört ana kaynaktan beslenmemize bağlıdır. Nitekim Batılı yöntemlerle çalışan ve özellikle eski ya da yakın dönemlerin Anadolu ezgilerini işleyen bestecilerimiz uluslararası saygınlık ve beğeni kazanan eserler yaratmışlardır. Ressamlarımız arasında da özgünlüğe ulaşanların daha çok Anadolu konularını işleyenler arasından çıktığını görüyoruz.

Buna karşılık mimarlarımızın büyük bir çoğunluğu Batının etkisi altında eriyip gittiklerinin farkında bile değildirler. Oysa özgünlüğe ulaşabileceğimiz konuların başında mimarlık gelmektedir. Nitekim evrensel üne ve saygınlığa ulaşan çağdaş mimarlarımız eski Türk yapılarından esinlenmesini bilenler arasından çıkmaktadır.

Ancak ulusal kaynaklardan yararlanmak demek eski Türk ve Türkiye kültür mirasını olduğu gibi sürdürmek değildir. TRT'de "Türk Sanat Müziği" ve "Türk Halk Müziği" adları altında icra edilen eserler özünde artık folklor alanına geçmiş yapıtlardır. Onlara günümüzün yaratıları diye bakmak büyük bir safdillik olur. Bu sanatlar dönemlerini çoktan kapatmışlardır. Batı dünyasının yüzyıllardan beri çoksesli musikiye sahip olmasına karşın bizim hâlâ beş yüzyıl geri kalmış yöntemlerle çalışmamız, ulusal güç ve yeteneklerimizi umursamazlıkla harcamamız yazık değil midir?

Bu nedenle doğru adı Türkî yani Türk biçimi demek olan türkülerimizi (halk müziğimizi) ve yine gerçek adı Şarkî yani Şark biçimi anlamına gelen şarkılarımızı çağdaş düzeye ulaştırmak zorundayız. Türkülerimizde ve şarkılarımızda Türk olan onların yöntemleri değil ezgilerinin ses düzenidir. Böylece çoksesli yönteme geçmekle Türklük elden gitmeyecek, tersine Türklük yücelecektir. Bu iki müzik türünü icra eden ve özünde çok yetenekli olan sanatçılarımız sahneye çok kez smokin ile, yani ileri ölçüde Batılı olan bir giysi ile çıkarlar. Bir başka deyimle çağdaş kılık içinde ilkel yöntemli bir müzik icra ederler. Bu çelişkiye düşen-

ler görünüşü yeniye uyduracaklarına müziğin içeriğini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarsalar daha iyi etmezler mi?

Alışılmış bir müzikten yabancı ses ve yöntemlere ulusumuzun bütünü ile geçişi elbetteki çok zordur. Ancak bunun da yolları vardır. Hele televizyon gibi bir eğitim aracına sahip olduğumuz bu çağda.

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN GELECEĞİ

Özgürlükçü demokrasiyi, dinsel düşünceden sıyrılmış bilimsel araştırmayı tanımayan ve yine dinsel davranışla sanat ve ticaret yapmak isteyen İslamcı tutum, her çeşit ilerlemeye engel olacağı için sakıncalıdır. Böyle bir kültür yaklaşımı ile ne öteki İslam ülkelerinin, ne de Türkiye'nin geri kalmışlıktan kurtulmalarına olanak vardır.

İslam dünyası ile dostluklar, yakın ilişkiler ya da siyasal bağlar kurmak için Türklerin yeniden İslamcı davranışa dönmelerine hiç gerek yoktur. Tersine eğer gerçek anlamı ile Batılı olabilirsek açık düşünceli, uyanık bir İslam ülkesi olarak İslam dünyasında daha büyük saygınlık kazanabiliriz.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'yi yeni bir yörüngeye oturtmak istediği gün Atatürk, karşısında tarih öncesi düzeylere düşmüş bir yoksullar ülkesi bulmuştur. Yurdunu kalkındırmak için gerekli kültür değerleri arayan büyük önder "bir lokma bir hırka" ile yetinen bir dünya görüşünden ve bütün gücünü ölüler ülkesi doğrultusunda harcayan bir tutumdan yararlanamazdı. Onun için o, Batının güçlü, bu dünyaya bağlı ve özgürlükçü demokrasi ilkelerine dayanan bir yöntem kurarak son soluğunu vermek üzere olan Türk topluluğunu yeniden canlandırdı.

Türkiye'nin yüzyılı aşkın bir Batılılaşma süreci içinde bulunmasına karşın yine de geri kalmışlıktan kurtulmamış olması çeşitli yorumlara konu olmaktadır. Birçokları, daha doğrusu büyük bir çoğunluk başarı sağlanmamış olmayı Avrupa taklitçiliğinde ve "ulusal uygarlıktan sapma" davranışında aramaktadır.

Oysa Türkiye'de Batılılaşma atılımının bugün bile başarılı olamayışının birçok nedenleri vardır:

1- Batılılaşmanın düzeysel nitelikte kalması, Batılı davranış yerine sadece Batı tekniğinin alınması ile yetinilmiş olması. Türkler, yapmaları gerekenin tam tersini denemişler. onun için taklitten ileri gidememişlerdir. Ulusal ruhu yitirmek korkusu onları Batılı yöntem içinde yaratıcı ol-

mada engellemiştir. Batılı olmanın birinci koşulu düşünce özgürlüğüdür. Batılıların özgürlükçü tutumu topluluklarına demokrasiyi, laikliği, bilimde, sanatta ve ticarette yarışmayı (rekabeti) kazandırarak onları, yanlış inançlardan ve dinsel ilkelerden uzak, bu dünyaya bağlı, her zaman en iyi ve en güzel ürünleri ve yapıtları elde etmek davranışına götürmüştür. Batılı olmak için İslamlığı terk etmemizi öneren yoktur. Batılı davranışı benimseyebilmek için gerçek bir Müslüman olmakta zarar değil ancak yarar vardır. Yeter ki laik bir yaklaşımla dini devletten, ticaret ve kültür işlerinden ayrı tutmasını bilelim, tıpkı Arapların İslamlığın ilk beş yüzyılında ve Osmanlıların da 14., 15. ve 16. yüzyıllarda davrandıkları gibi.

2 - Batılılaşmanın yalnız aydın çevrede hem de onun sınırlı bölümleri içinde kalması; halka, geniş topluluklara götürülememiş olması. Atatürk devrimlerinin baş amacı Batılılaşmayı ülke düzeyinde ulusal boyutlar içinde uygulamaktır. Büyük önderle başlayan bu akım hızını azaltmışsa da yine de canlıdır. Bütün iş Batılı davranışı, okuma ve yazmayı yüzde yüz gerçekleştirmekle sağlamaya çalışmaktır. Japonlar Avrupalılar gibi giyinmekte, onlar gibi düşünmekte olmalarına karşın özgürlüklerinden bir şeyler yitirmemişlerdir. Macarlar da öyle; Batılılaşmış olmak onların sanatta kimliklerini korumalarını engellememiştir. Ruslar da bu konuda güzel bir örnek olarak gösterilebilirler. Büyük Petro'dan (1672-1725) bu yana Batılılaşmaya başlayan Ruslar, öz benliklerini yitirmemeleri bir yana üstelik Batı kültürüne her alanda büyük katkılarda bulunmuş bir ulustur.

3 - Gerekli iktisadi ortamın yaratılmamış olması. Batılı davranış, birinci sırada çok çalışmayı, rekabeti ve özellikle iş yapma ve ticaret kurmayı öngörür. 1960'larda sanayileşmeye başlayan Türkiye'nin özellikle Japon örneğine bakarak yoğun çalışma ve rekabet yolu ile her çeşit alanda sanayileşmeyi gerçekleştirmesi gerekmektedir.

4 - Batılılaşmak ya da gelişmek ve sağlıklı bir yaşam kazanmak isteyen her ülke, her konu için gerekli kurumları ortaya koymak ve onları yaşatmak zorundadır. Bilimsel araştırmalar yönünden durumumuz hâlâ ilkel ölçüdedir. Üniversitelerimizde bilimsel araştırmalar çok sınırlı alanlar içinde kalmıştır.

Batılı ülkelerin düzeyine, onların gittiği yoldan ve uyguladıkları yöntemle ulaşıldığını artık bilmemiz gerekmektedir.

Üstün Düzeyde Sosyal Bilimler Lisesi

Yapılacak işlerin başında –fen lisesi kurduğumuz gibi– üstün bir sos-

yal bilimler lisesi açmamız gelir. Türkiye'nin bütün ortaokullarından her yıl mezun olanlar arasından seçilecek yüz kadar yetenekli çocuğu parasız yatılı bir lisede yoğun bir biçimde eğitmek kısa sürede istenilen sonucu verecektir. Lisenin öğrencileri en seçkin öğretmenler tarafından, hatta belirli sayıda üniversite öğretim üyelerince eğitilmelidir. Bu lisede bir hazırlık sınıfı olmalı ve öğrenciye bu okulda sağlam bir Türkçe, en azından bir mükemmel yabancı dil ile birlikte sosyal bilimler alanındaki çağdaş zihniyet ve bilgiler öğretilmelidir.

Bu liseden çıkacak gençler, bilimlerle uğraşan fakültelere girerek oradaki çeşitli dallarda asistanlık sınavlarını kazanacak güçte olacaklardır. Böylece üniversitelerimizdeki bütün sosyal bilim dalları yurdun her köşesinden gelmiş en iyi yetişmiş ve en yetenekli gençler tarafından beslenecektir. Bu lisede yetişenler arasında Türk kültürüne yön verecek bilim ve düşün adamları, yazarlar, diplomatlar, gazeteciler ve politikacılar da yer alacaktır. Böyle bir sosyal bilimler lisesinin kurulması için yurdumuzdaki öğretim vakıflarının ön ayak olması temenni olunur. Unutmamalı ki Osmanlılar, parlak dönemlerinde, öngördüğümüz üstün düzeyde sosyal bilimler lisesinin bir benzeri olan "Enderun Mektebi"nde okumuş kimseler tarafından yönetilmiştir.

Kültür Kurumu

Bugün sayılarının artmış olmasına karşın Türk üniversitelerinde bilimsel araştırma gerilemiştir. Üniversitelerimizde on yıldan beri kitap ödenekleri, gereksinmenin ancak küçük bir yüzdesini karşılamaktadır. Bu durumda yakın bir gelecekte Türk üniversitelerinde bilimsel araştırma toptan kalkmış olacaktır. Oysa Türk öğretim üyelerinin en aşağı yüzde ellisi birinci sınıf araştırıcı düzeyindedirler. Bu denli yetenekli bilim adamlarımızı körletmemek için bir an önce bir "kültür kurumu"nun kurulması gerekmektedir. Türkiye'nin bugün ve önümüzdeki on yıl içinde üniversitelerimizin her birinde düzinelerce bilim dalı için kütüphane ve araştırma aracı sağlaması olanak dışıdır. Sadece gerekli kitapları içeren kütüphanelerin kurulması milyarlara malolur. Bu nedenle daha varlıklı günlerimiz gelene değin şimdilik hiç olmazsa Ankara'da bütün sosyal bilimleri kapsayan bir kültür kurumuna büyük gereksinme vardır.

Türkiye'de bir an önce Türk kültürünün her dalında tam mevcutlu kütüphaneler ve zengin arşivler oluşturmak olanağına sahip organlar ku-

rulmalıdır. Bunlar şu konuları işlemelidir: 1) Türk yazını ve Türk yazın tarihi, 2) Türk sanatı ve Türk sanat tarihi, 3) Felsefe, bilim tarihi, psikoloji, sosyoloji, pedagoji, sosyal antropoloji, 4) Türk ve Türkiye folkloru ve etnografyası ile Türk müzik tarihi, 5) Türk coğrafyası, 6) Eski Anadolu dilleri ve kültürleri (Kafkas, Ermeni, vb dilleri ve tarihi konuları da bu bölümde araştırılmalıdır), 7) Anadolu arkeolojisi (Prehistorik devirlerden Bizans çağı sonuna değin), 8) Arap ve İran dilleri ve kültürleri, 9) Balkan dilleri ve kültürleri, 10) Slav dilleri ve kültürleri.

Bütün bu araştırma birimlerini "Türk Kültür Kurumu" adı ile bir çatı altında toplamalıyız. Türkiye kurduğu her bir üniversite için milyonlarca dolar sarfediyor. Türk ve Türkiye kültürünü toptan işleyecek bir büyük araştırma kurumu için bir üniversiteye ayrılan parayı vermek herhalde çok olmayacaktır. Buna karşılık Türkiye ancak böyle bir kurumla çağdaş kültür düzeyine ulaşmak olanağını bulacaktır.

"Türk Kültür Kurumu"nun bilimsel kadrosu üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları arasından seçilmelidir. Bu kişiler hem üniversitelerdeki derslerini verecekler, hem de "Türk Kültür Kurumu"nda belirli plan ve projelerin gerçekleştirilmesi üzerinde çalışacaklar, bu kurumdaki hizmetleri için hiçbir ücret almayacaklardır. Ancak onlara, tam mevcutlu kütüphaneler, gerekli sekreter, arşivci ve kütüphanecilerle her çeşit araç ve gereç sağlanacaktır. Bu uzmanlar araştırmaları üç yıllık-beş yıllık planlar biçiminde gerçekleştirecekler; yararlı olmayanlara yeni projeler verilmeyecektir. Kültür kurumunun statik bir organizmaya dönüşmesini önlemek için böyle bir tutum zorunludur. Bu koşula uyulmayıp maaşlı seçim ya da tayin yapılırsa kurum kısa dönemde dinamikliğini yitirir, statik bir bünyeye dönüşür ve asalaklaşır.

Bu çeşit kurumlar Batı ülkelerinde olduğu gibi Rusya'da ve Balkan ülkelerinde "akademi" adı altında çalışmaktadırlar. Ayrıca Fransa'da "Centre National de la Recherche Scientifique" ve Almanya'da "Forschungsgemeinschaft" adları altında aynı işleri gören bilimsel organlar çalışmaktadır. Türkiye bu konuda çok geç kalmıştır. Daha çok gecikmesinde büyük sakıncalar vardır. Yeniden üstün düzeyde bir kültüre ulaşmamız, sözünü ettiğimiz bilimsel çalışma merkezlerinin kurulmasına bağlıdır. Başka türlü geri kalmışlıktan kurtulmamız olanaksızdır.

Ulusal Kültür (Kültür Bakanlığı) dergisi,
Ankara, Temmuz 1978

TÜRKİYE'DE KÜLTÜR POLİTİKASININ DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Her uygar ülkede kültür ve devlet ilişkileri önemli bir sorun oluşturur. Toplumun sosyal ve ekonomik yapısı ile orantılı olarak kültür kurum ve kuruluşları bağımsız ya da bağımlı olabilecekleri gibi değişik ölçülerde, az ya da çok olmak üzere devlet denetimi ve desteği altında gelişme olanağı bulabilirler.

Türkiye'de Cumhuriyetin kurulmasından sonra Atatürk ve ardı sıra İnönü dönemlerinde kültür politikası bütünüyle devlet güçlerinin elindeydi. Bu durum 1946'da çok partili döneme geçildikten sonra büyük bir hızla değişmeye başlamış ve kültür çalışmaları devletten çok özel kurumların ya da özel örgütlerin eli ile hatta özel kişilerin güdümü ile yürütülen bir döneme girmiş bulunmaktadır.

Yeni hükümetin bağımsız bir "kültür kurumu" oluşturmak düşüncesinde olduğu şu sıralarda bu önemli konuya değinmenin yararlı olacağı kanısındayız.

"Altı Ok"lu Politika ve Ötesi

1923-1946 dönemi boyunca okullarda, üniversitelerde, Büyük Millet Meclisi'nde, Cumhuriyet Halk Partisi merkez ve şubelerinde, Halkevlerinde, Türk Tarih Kurumu'nda ve Türk Dil Kurumu'nda olduğu gibi bakanlıkların örgütlerinde, ordu birliklerinde, basın ve yayın organlarında her çeşit kültür hareketi devletin güdümü altındaydı. O dönemde kültür politikasının özünü Atatürk devrimleri, özet olarak CHP'nin altı oku oluşturuyordu.

Bugünkü çok partili ve özgürlükçü demokrasi yaşamında "güdümlü kültür politikası" kavramı ürkütücü bir etki yapmaktadır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Anadolu'da yaşayan ve çok heterojen olan topluluk, büyük ölçüde "tarih öncesi" düzeydeydi. Birçok dilin

konuşulduğu, çeşitli ilkel, çağdışı inanışların egemen olduğu Anadolu'yu coğrafya bakımından olduğu gibi, tarih ve dil yönünden de birliğe ulaştırmak için Atatürk, "Misak-ı Milli"yi ilan etti, laikliğin yasaya girmesini sağladı, Tarih ve Dil Kurumlarını kurdu.

Benimsenen ilkelerin doğrultusunda yarattığı yeni toplum, ulusçu olduğu ölçüde insancı (hümanist) bir inanış kazanmıştı. Bu aşamalarla Türkiye'yi çağdaş düzeye ulaştırmak için gerekli temellerin hepsi atılmış oluyordu. Eğer Türkiye bugün Japonya ve Yunanistan'la birlikte Batı demokrasilerinin yanında yer alan dünyanın üç ülkesinden biri olmuşsa, bunu Atatürk devrimlerine ve onların uygulanmasındaki güdümlü kültür politikasına borçludur.

1946'dan bu yana çok partili düzen, yapısı gereği olarak çeşitli dünya görüşlerinden kaynaklanan kültür odaklarının ve örgütlerinin oluşmasına neden oldu.

Demokrasinin getirdiği düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, Türkiye'de laik düşünceye karşı dinsel dünya görüşünün yeniden canlanmasına, ırkçılık ve turancılık gibi inançların güçlenmesine, ayrıca o güne değin yasaklanmış olan sol düşünce akımının yerleşmesine yol açtı. Gerçek şudur ki, dinsel ilkelere bağlı inanışların ya da sol ve sağ akımların Türkiye'de örgütlenmeleri, çağdaş dünyanın demokrasi düzeyine ulaşılmasını sağlamaları açısından bir aşama olmuştur. Böylece çok partili, özgürlükçü düzen, başka deyişle, gerçek demokrasi Türkiye'ye girmiş oldu.

Özgürlükçü demokrasinin sağladığı ortam içinde, toplumun değişik eğilimleri hatta birbirine karşı inanış ve ilkeleri doğrultusunda çeşitli kültür çalışmaları yapılmaya başlandı. Öyle ki, 1946'dan bu yana otuz yıldan az bir sürede kültür devletten çok halkın çabası ile yücelme yoluna girdi. Bugün devletin bir tek sergi salonu varsa, özel girişimle yaşatılan iki düzineye yakın büyüklü küçüklü galeri vardır. Yine bugün devletin çalışmakta olan ancak iki ya da üç tiyatro salonu varsa, kişilerin işlettiği birçok tiyatro sahnesi vardır. Hele yayın alanında kişilerin özel girişimleri övünülecek bir düzeye ulaşmıştır. Kültür Bakanlığının son on yıllardaki yayınları, kişiler tarafından ortaya konan kültür çalışmaları yanında çok önemsiz kalır. Büyük gazetelerin ve büyük bankaların, bazı holdinglerin, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu gibi bağımsız tüzel kuruluşların ve özellikle bireysel girişimlerin yazın, bilim, düşün ve sanat alanlarında yayımladıkları ansiklopedi ve kitaplar, nitelik ve nicelik yönünden büyük bir aşama oluştururlar. Gerçekten, devletin yayın alanındaki çabası, halkın uğraşısı yanında çok

cılız kalır. Kırk yıldan beri devletin çıkarmaya çalıştığı eski "İnönü" şimdiki "Türk Ansiklopedisi"nin ağır aksak gidişi yanında, kısa sürelerle özel girişimle ortaya konan çeşitli kültür alanlarındaki güzel baskılı ansiklopediler, övgüye değerdirler. Halk kesiminin bu denli güçlü bir kültür uğraşısı vermesi toplumun sağlıklı bir yaşam içinde olduğunu kanıtlamaktadır. Bütün özgürlükçü demokrasilerde, yani Batı Avrupa'da, İngiltere'de, ve B. Amerika'da da kültür hareketleri büyük oranda halk kesimince oluşturulmaktadır.

Kültür işlerinin önemli ölçüde halkın kendisi tarafından geliştirilmesi, sağlıklı bir tutum olmakla birlikte, bu konuda devlete düşen büyük ödevlerin de bulunduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Sözgelimi halkın büyük çoğunluğunun tutmadığı kültür konuları devletçe desteklenmezse, o toplumda yalınlaşma ve yozlaşma görünmeye başlar. Örneğin bale, opera ve bir bakıma klasik tiyatro, devlet yardımı olmadan hiçbir ülkede, en yüksek düzeydeki toplumlarda bile kendi başına gelişme olanaklarını bulamaz. Bunun gibi kültürün kaynaklandığı bilimsel ve düşünsel çalışmalar da büyük ölçüde devletin desteğini gereksinirler. Örnek olarak, devletin desteğinden yoksun olan Türk sineması, nitelik yönünden güç kazanamamıştır. Halk beğenisinin gelişmesi, eğitimle sağlanır. Hiçbir ülkede halkın yaradılıştan yüksek düzeyde olması düşünülemez. Nasıl küçük yaşlarda okullarda eğitiliyor, yetiştiriliyorsak, büyüdükten sonra da eğitilmek zorundayız. Bir toplumun bireyleri okudukça, düşündükçe ve yeni bilgilerle yeni izlenimler edindikçe yücelirler. Birbirine özenmek, birbiriyle boy ölçüşmek, yarışmak insanları olgunlaştırır. Eğitilmeyen, uyarılmayan, devletçe yararlı bilgilerle beslenmeyen topluluk, kötü alışkanlıklara, içinde saklı olan ilkel dürtülerin baskısı ile kötü heveslere, yanlış yollara saptırılabilir. Bu nedenlerle, "devlet baba"nın yardımı gereklidir. Ancak bütün sorun, devletin yardım ve destek işlerinde bile, uzman kişilerin önerileri doğrultusunda uygulama yapması, daha doğrusu tek başına yargıya varmayarak kültür işlerini uzmanlardan oluşan bağımsız ve istikrarlı örgütlere bırakmasıdır.

Batıda Neler Oluyor?

Kısa da olsa Batı demokrasilerinde kültür ve devlet ilişkilerine değinmekte yarar vardır:

B. Amerika'da genellikle büyük iş çevrelerinin kurdukları ve devletin

yönetiminden uzak tutulan kültür vakıfları vardır. Ford ve Rockefeller vakıfları, bunların en güçlü ve en ünlü iki örneğidir. Böyle olmakla birlikte liberal tutumlu olan Amerikalılar bile boşlukları doldurmak, ihmal edilmiş meslek ve uğraşıları ya da rağbet görmeyen kültür konularını desteklemek için 1945'te iki büyük kültür kurumu oluşturmuşlardır. Bunlardan biri "National Endowment for the Arts", ötekisi "National Endowment for the Humanities" olup, her ikisi de özel kesimin bilinçli ya da bilinçsiz yardım etmediği konuları ve çabaları özendirmektedirler. 1978'de birincisinin bütçesi 150 milyon dolar, ikincisinin ise 145 milyon dolar olarak çıkacaktır. Ancak Amerikalılar haklı olarak bu parayı az görmekte ve devletin iki kuruma 600 milyon dolarlık bir bütçe ayırmasının gerektiğini öne sürmektedirler.

İngiltere'de kültür, parlamentonun verdiği para ile "Arts Council of Great Britain" adını taşıyan ancak kesinlikle bağımsız olan bir kurum tarafından geliştirilir. Bu kültür kurumunun 1977 yılı bütçesi 29 milyon İngiliz lirasıydı, fakat 1978'de iki katına çıkarılması kararlaşmış bulunmaktadır. Demek ki, İngiltere'de çeşitli kültür hareketleri için 1978'de en azından 110 milyon sterlin harcanacaktır. Ayrıca, "British Council" bunun yarısına yakın bir ödeneği de İngiltere dışındaki kültür işlerine ayırmış bulunmaktadır.

F. Almanya'da devletin beslediği ve iş çevrelerinin desteklediği "Forschungsgemeinschaft", ülke içi; "Goethe Institut", ülke dışı kültür hizmetleri görmektedir. Fransa'da ise güçlü bir Kültür Bakanlığı ve "Centre National de la Recherche Scientifique" ile özellikle Fransız Akademisi (Institut de France) gibi devlet kurumları hem içeride, hem dışarıda kültür alanında çaba göstermektedirler.

Görüldüğü gibi Batı demokrasilerindeki bu kurumlar ulusal olmakla kalmayıp önemli ölçülerde bütün dünyanın kültür sorunları ile uğraşmaktadırlar. Bugüne değin on binlerce Türk, Batı demokrasilerinin adı geçen kurumlarından yararlanmışlardır.

Sovyetler Birliği ve Balkanlar'da kültür çalışmaları devlet örgütleri yolu ile olduğu oranda, yine devletin yönetiminde bulunan bilim akademilerince yürütülmektedir.

Güncel Görev

1946'dan bu yana hükümetlerin kültür sorunlarına hiç ilgi göster-

memesi, Türkiye bakımından büyük bir talihsizlik olmuştur. Bu umursamazlığın bırakılması ve hemen işe girişilmesi gerekmektedir.

Özgürlükçü Batı demokrasilerinin hepsinde devletin beslediği ve desteklediği kurumlar bulunmaktadır ve bunların her biri büyük ve yararlı hizmetler görmektedir. Bu nedenle elektriği yeniden icat etmeye gerek yoktur. Yararlıklarını kanıtlamış olan bu yöntemi Türkiye'de bir an önce uygulamak ödevi ile karşı karşıya durmaktayız.

Türk üniversitelerinde kültür alanlarının her birinde başarı ile çalışacak güçte uzmanlar bulunmaktadır. Devletin 18 Türk üniversitesinin her birine yeterince araştırma ödeneği vermemesi nedeniyle bu birinci sınıf bilim adamlarından gereğince yararlanılamamaktadır. Böyle olduğuna göre, hiç olmazsa bir üniversiteye verilmesi gereken ödeneği bütün Türkiye'nin bilim ve kültür sorunları ile uğraşacak olan bir kültür kurumuna ayırmak yerinde olacaktır. Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları hem kendi fakültelerindeki derslerini verecekler, hem de bu kültür kurumunda ek para almadan belirli projeler üzerinde 3 yıllık, 5 yıllık plan çerçevesi içinde çalışacaklardır. Türkiye, kurduğu her bir üniversite uğruna yüz milyonlarca lira harcıyor. Türk ve Türkiye kültürünü toptan işleyecek bir büyük kurum için iki üç üniversiteye ayrılan parayı vermek, çok olmayacaktır. Buna karşılık Türkiye ancak böyle bir kurumla çağdaş kültür düzeyine ulaşmak olanağını bulacaktır.

Milliyet, 17 Haziran 1978

ULUSAL KÜLTÜRÜMÜZ

Ulusal kültürümüzün yitirilmesinden korkanlar, Batı ülkelerinin giysilerine büründüğümüze kızarlar, "Türklük elden gidiyor" diye kaygılanırlar. Oysa şapkadan önce giydiğimiz fesin II. Mahmut döneminde (1808-1839) bir çeşit giysi reformu olarak Osmanlı Ordusu'na sokulduğunu ve adının da, Fas'ta yapılan kırmızı çuhasından dolayı Fas sözcüğünden geldiğini unuturlar.

Biz bugün pantolon giyiyoruz, ondan önce kaftan ve entari giyerdik, bilmezler ki daha önce Selçuklu döneminde ve anayurtlarında Türkler pantolon giyerlerdi. Konya'da Karatay Medresesi'nde yer alan Çini Müzesi'ndeki Selçuklu tasvirlerine ya da onların birçok sanat kitaplarındaki fotoğraflarına göz atsalar, göreceklerdir. Pantolondan entariye geçtiğimizde Türklüğümüzü yitirmedik de bize yabancı olan, hatta soğuğa karşı koruyucu olmayan entariyi bırakıp ilk giysimizi, pantolonu yeniden giyince mi Türklük gitti?

"Alafrangalık"

Çarşafı atışımızı ahlak dışı bulanlar, bunun Türk geleneğine uymadığını söyleyenler bilmelidirler ki Türk kadını Turfan'daki duvar resimlerinde görüldüğü gibi Orta Asya'da İslamlıktan önce yüz örtüsü nedir bilmezdi ve bugünkü Batılı kadınlar gibi giyinirdi.

Şüphe yok ki toplumumuza sokulmak istenen kimi yabancı âdetler birçoklarımızı üzmektedir. Sözgelimi alafranga el öpüş ya da yılbaşında zaten cılızlaşmış ormanlarımızdan kesilen çamlarla Noel'i kutlamak gibi züppeliklere rastlanmaktadır. Bununla beraber söz konusu davranışta bulunanlar çok küçük bir azınlıktır ve bu tür züppelikler her toplumda bulunur. Bugün bir Türk yakın bir arkadaşı ile evli hanımın elini belki Avrupa usulü öpebilir, bu bir soysuzlaşma olmayabilir, ancak annesinin ya da babasının elini öpüp de alnına götürmeyen bir Türk şüphesiz gülünç bir alafrangalık yapmış olur.

Buna karşılık Türkler ve onlar gibi Yunanlılar hayır anlamına başlarını yukarıya kaldırırlar. Batılılar ise başlarını iki yana sallarlar. Şimdi bizde de başını iki yana sallayarak hayır diyenler çoğaldı. Önceleri böyle yapanlara bıyık altından gülüyorduk. Bilinmez, beş-on yıl sonra belki de bu davranışı daha uygun bulacağız. Çünkü başımızı kaldırırken çıkardığımız keskin Ç (çık) sesi güzel bir izlenim bırakmıyor.

Eski Töreler

Türk yazınında, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemlerde Batıdan gelen züppelikler çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Örneğin Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun "Yeğenim" adlı monoloğunda bu tür alafranga-alaturga ayrılıkları dile getirilmiştir. Orada yazarımız Avrupa'dan yeni dönen yeğenine takılarak Türk ve Avrupa âdetlerini karşılaştırır. Sözgelimi "Onlar ayaklarını, biz başımızı örteriz", "Avrupalıların kabul salonu alt katta, yatma odaları üst katta, bizde bunun tersi, misafir odamız üst katta, yatak odalarımız alt katta" gibi. Sayfalarca tutan o yazıyı bugün okumak ilginçtir. Ancak eski âdetlerden artık hangisi geçerli olabilir. Bugün sokakta bile baş açık geziyoruz. İki katlı evlerde oturamadığımıza göre misafir odası ya da yatak odaları için geçerli olan kural da artık söz konusu edilemez.

Eve girerken ayakkabıları çıkarmak güzel bir Türk âdeti idi. Hiç olmazsa temizlik bakımından övünülecek bir âdet olduğu halde bugün buna uyanlar azdır. Çağımızda sokağın da ev kadar temiz olması amacı güdülmektedir. Genel sağlık yönünden bu tutum daha da yararlıdır.

Ferdinand'ın Elçisi Anlatıyor...

Bunlara karşın Türk usulü el öpme gibi âdetlerin yaşatılması için herhalde çaba göstermemiz gerekmektedir. 16. yüzyılda Kral Ferdinand'ın Büyükelçisi Busbek'in Türklerin karakteri ve âdetleri konusunda büyük bir övgü ile yazdıkları Türkiye'de pek az bilinir. Aslı Latince yazılmış olan ve "Türkiye'den Dört Mektup" adını taşıyan bu kitabın Avrupa'da birçok baskısı yapılmıştır. Türkçeye Fransızcadan Hüseyin Cahit Yalçın tarafından çevrilmiştir. Ancak yeniden çevrilmesinde büyük yarar vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nu düşman olarak adlandırdığı halde bu

hümanist diplomatın Türkler üzerine sayfalar tutarınca yaptığı övgüler gerçekten anılmaya değer. Busbek, Türk âdetlerini, davranışlarını ve geleneklerini Batılılarınkiyle karşılaştırarak kendilerininkileri eleştirmekte, Türklerinkini ise beğeni ile anlatmaktadır. Türklerin at kullanmada, binicilikte, ok atmada, vücutlarını çelik gibi sertleştirmekte sabırlı çalıştıklarını, örf ve âdetlerinin bir gereği olarak dile getirir. Türk toplumunda ikbal yolunun herkese açık olduğunu, çoban çocuklarının bile en büyük mevkilere yükseldiğini, görevin soyluya ve nüfuzluya değil, yeteneği ve bilgisi olana verildiğini, her şeyin üstünde faziletin, disiplinin, sağlam karakterin rol oynadığını belirtir. Orada Türkleri sakin karakterli, terbiyeli, saygılı; yaptığını ve söylediğini çok iyi bilen, kendine güveni olan vakur bir insan olarak görüyoruz. Büyüğün küçüğe şefkati, küçüğün büyüğe saygısı vardır. Selamı önce, küçük ya da genç olan değil, yaşça ve başça büyük olan verir. Busbek bunu büyük incelik taşıyan bir âdet olarak belirtir.

Türklük Elden Gidiyor mu?

Hiç şüphe yok ki, Busbek'in sözünü ettiği yüksek karakterli Türk bugün de yaşamaktadır. Ancak bugünkü tutumumuzla bu özelliğimizi yitirmemiz tehlikesi belirmektedir. 1930'larda Almanya'da, İtalya'da birincilikler kazanan binicilerimiz umursamazlık yüzünden bugün geri plana atılmışlardır. 1940'larda ve 1950'lerde bütün dünya şampiyonlarının sırtını yere getiren güreşçilerimiz yeterince ilgi ve yardım görmedikleri için bugünkü acıklı duruma düşmüşlerdir. Cirit oyunu ve okçuluk ise unutulup gitmiş, yeryüzünün en ilginç spor alanı ok meydanı cahilliğimiz, ademsendeciliğimiz yüzünden gecekondularla yok edilmiştir. "Türklük elden gidiyor" diyenler, her işten önce Türklüğü simgeleyen özellikleri yaşatmak için çaba göstermelidirler. "Milli ruh"u, "ulusal gelenekler"i korumak isteyen, onları oluşturan kaynakları beslemeli ve yaşatmalıdır.

Geçmişteki kültür eserlerimize toptan baktığımızda güçlü bir ulusal uygarlığımız olduğunu görüyoruz. Ancak bu özgün gücümüzü daha çok mimarlıkta, halk sanatında ve halk edebiyatında, okçuluk, binicilik ve güreş gibi spor alanlarında ve mutfağımızda görüyoruz.

Halk müziğimiz ve divan musikimiz ortaya koyuldukları dönemlerde büyük nitelikleri olan yaratılar oluşturmuşlardır. Ancak bunların ikisi de artık yöntemleri ve çalgı aletleri bakımından geride kalmışlardır. Onları

oldukları gibi yaşatmak yerinde saymak demektir. Buna karşılık Adnan Saygun, Yunus Emre Oratoryosu'nda çağdaş Batı müziği yöntemlerini kullandığı halde ortaya çıkardığı bestenin ruhu ve benliği Türktür. O ezgilerde Yunus'un sesini, Anadolu ozanının yüce varlığını duyuyoruz.

Zembille Değil...

Dünyada gökten zembille inmiş ne bir mimarlık, ne bir heykelcilik, ne de herhangi bir başka kültür yaratısı vardır. Her yeni akım kendisinden önceki ile çevresindekilerinin çeşitli etkilerini taşır. Batılılar Romalıların ve Hellenlerin; onlar ise Sümerlerin, Mısırlıların, Fenikelilerin ve Hititlerin mirasçıları olmuşlardır.

Ulusal kültür ulusal güçle, çalışma, heves, merak ve çaba ile geliştirilir. Etkiler nereden gelirse gelsin her topluluk çalıştığı ve çaba gösterdiği ölçüde özgün bir ulusal kültür yaratır. Arap, İran ve Bizans etkileri altında kalmış olan Selçuklu ve Osmanlı mimarisi, Türk halk sanatı ve edebiyatı ve bugün Türkiye'de yeşermekte olan Batı klasik müziği bunun canlı ve başarılı kanıtlarıdır.

Milliyet, 14 Aralık 1976

KÜLTÜR POLİTİKAMIZ

Özgürlükçü demokrasilerde belirli bir kültür politikası uygulamak çok güçtür. Çünkü onlarda ulus topluluğunun çeşitli eğilimlerini karşılayan değişik kültür akımlarına yer verilir. Politik sorunlar gibi, dil, yazın, sanat ve her çeşit düşün konuları ortalıkta tartışılır. Özgür bir yarışma atmosferi içinde her birey ya da örgüt doğru bildiği düşünceyi yurt yararına sunmaya çalışır.

Yurttaş, sözlü ve yazılı yayınlardan işittiğini ve gördüğünü anlayış ve seziş süzgecinden geçirdikten sonra kişisel kültür doğrultusunu ona göre biçimlendirir.

Günümüzde kamuoyunun kültür konuları bakımından oluşturulması okullar ve üniversiteler dışında gazeteler, kitaplar, radyo ve özellikle televizyon aracılığı ile sağlanır.

Gazeteler kamuoyunu oluşturmakta televizyon kadar güçlü değildirler. Çünkü birçok kimse ilgili olduğu örgüt, ya da rastlantı yolu ile bağlı olduğu akım dolayısıyla, ya da sadece görenek nedeniyle belirli gazeteleri okur. Böylece birçok kişi karşıt düşüncelerden ya da yansız davranışta olan yazılı yayınların uyarmasından yoksun kalır. Bu nedenle sağlıklı bir kamuoyu oluşturmak için kesin biçimde bağımsız ve özgür olan bir televizyon yönetimine gerek vardır. Televizyon özgürlüğü ve yansızlığı oranında ulus için yararlı olur.

Ulusal kültürü oluşturmada gazete, radyo ve televizyon araçlarından başka bilimsel kurumların yayınları etkili olur. Bunların başında üniversiteler gelir. Üniversite öğretim üyeleri araştırma sonuçlarını herkesin anlayabileceği ilginç türde bilimsel kitaplar biçiminde yayımladıkları takdirde ulusları için çok yararlı olurlar.

Eksiklerimiz

Türkiye'nin en büyük eksikliği onun üniversiteler dışında bilimsel kurumlardan ve akademilerden yoksun oluşudur. Batı dünyasında ulusal

kültürün oluşturulmasında bilimsel kurumlar ve bilimsel dernekler büyük çapta yararlı olurlar. Bizde Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu bu anlamda bilimsel kurumlardır. Onların dışındaki çeşitli meslekleri temsil eden dernekler; arşivlerden, tam mevcutlu bir kütüphaneden ve araştırma araçlarından yoksun oldukları için bilimsel olmaktan uzaktırlar.

Bu nedenle bilimin ve kültürün her kolunda güçlü kurumlara gerek vardır. İlk iş olarak TÜBİTAK'ı yani Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu'nu daha da güçlü duruma getirmek ve onu Batıdaki benzer kurumların yöntem ve davranışı ile yürütmek zorundayız. İkinci iş olarak da TÜBİTAK'ın yanı sıra bir "kültür kurumu" oluşturmak görevi ile karşı karşıya bulunuyoruz. Konuya biraz daha girmek için şunları belirtmek gerektir:

Bugün yurdumuzda Halk ve Divan Edebiyatları, Türk Sanatı, Türk Coğrafyası ile Türk Bilim ve Felsefe Tarihi üzerinde çok başarılı çalışmalar yapılmaktadır. Ancak yeterince kitap ve yeterince arşiv olmadığı için bilim adamlarımız sadece belirli ve sınırlı konularla yetinmek zorunda kalmaktadırlar. Oysa bu dalların her biri için ayrı araştırma kurumları olsaydı Türk kültürü çok daha büyük çapta ve çok daha başarılı bir ölçüde işlenebilirdi.

Türkiye'de komşu kültürleri araştıran hiçbir kurum yoktur. Slav dilleri ve kültürleri ile özellikle büyük komşumuz Rusların dili ve tarihi ile uğraşan hiçbir kurumumuz ya da enstitümüz mevcut değildir. Buna karşılık yalnız Sovyet Rusya'da hakkımızda yılda yüzlerce yayın yapılmaktadır. Bunun gibi yakın komşumuz Yunanistan ve uzun yıllar Türk etkisinde kalmış olan öteki Balkan milletlerinin dilleri ve kültürleri ile uğraşan bir tek organımız yoktur.

Ne Yapmalı?

Yapılacak iş, "Türkiye'nin Kültür Sorunları" başlıklı yazıda belirttiğimiz üzere üst düzeyde bir sosyal bilimler lisesi, bir kültür kurumu ve bir akademi kurulmasıdır. Ancak Türkiye bu konuda çok geç kalmıştır. Daha çok gecikmesinde büyük sakıncalar vardır. "Türklüğümüz elden gidiyor" diyenler bu ulusal davaya eğilmelidirler. Söz konusu bu büyük işin ele alınması, Devlet Planlama Teşkilatına sunulması ve gerçekleştirilmesi ancak parlamenterlerimizin ilgisi ve çabası ile sağlanabilecektir.

Cumhuriyet, 2 Aralık 1976

KÜLTÜRLÜ MÜYÜZ?

(Dikkat: Bu yazı 1977 tarihinde yani 21 yıl önce yazılmıştır. Şimdi durumda bir ilerleme var. Demek oluyor ki, doğru yoldayız.)

Bir ülkede kültürün ne denli yaygın olduğu daha ilk bakışta belli olur. Caddelerde gezerken rastlayacağınız kitabevleri bunun en güzel ölçüsüdür. Viyana'da, Münih'te, Paris'te, Londra'da ya da bir küçük Batı kentinde hatta kasabasında bizi şaşırtacak zenginlikte ve büyüklükte kitabevleri görürüz. Buna karşılık Ankara'da ya da İstanbul'da kaç kitabevinin bulunduğunu göz önüne getirirseniz üzülürsünüz. Sahaflar Çarşısı ile birlikte koskoca İstanbul'da kitabevlerinin sayısı bir düzineyi bulmaz. Kaldı ki bunların hiçbirisi Avrupa'daki küçük bir kentin kitabevleriyle ölçüşebilecek çapta değildir. Ankara'da durum daha da acıklıdır. Başkentteki kitabevlerinin sayısı yarım düzineyi bile bulmuyor. Üstelik bunlardan iki üç tanesinin dışındakiler yarı yarıya kırtasiye araçları satmaktadırlar.

Batıda gece yarılarına değin "Kiosk, Kiosque" yani köşk adını taşıyan köşe başı portatif dükkâncıklarda gazete ve dergilerden başka okuyacak birçok kitap da bulursunuz. Bizde ise akşam 6'dan sonra günlük bir gazete almaya kalksanız bulamazsınız, ancak Kadıköy İskelesine ya da genellikle yabancıların kaldığı lüks otellerden birine gitmeniz gerekir.

Batı dünyasında en çok sevilen armağan çeşidi kitaptır. Avrupa'da bütün bayramlarda, ya da doğum ve evlenme günlerinin kutlanmasında en çok aranan ve sunulan hediyeler kitaplardan oluşurlar. Buna karşılık bizde bayramlarda ya da kutlama günlerinde hangi ana-baba çocuklarına, hangi karı-koca birbirlerine bir kitap sunarlar? Hiç şüphe yok ki son yıllarda kitap okuyanlarımız, hatta kitap armağan edenlerimiz çoğalmıştır. Ancak bunların kırk milyonluk Türkiye'deki oranı nedir? Hiç araştırmasak daha iyi olur! Hele Türkiye'de okunan kitapların türü göz önünde tutulursa durumun daha da acı olduğu görülür.

Böylece kitap okunmayan bir ülkede kültürlü ve tam anlamı ile entelektüel olanların ne denli az olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Kitap Okuma Alışkanlığı

Yeryüzünün en ucuz kitapları ve gazeteleri Türkiye'de basılmaktadır. Hiçbir ürünümüz kitap ölçüsünde elverişli fiyatla satılmaz. Böyle olmasına karşın kitabın niye bunca az satıldığını soranlara vereceğimiz yanıt yurttaşlarımızın kitap okumanın tadına henüz varmamış olmaları, daha doğrusu onlara kitap okuma alışkanlığının evlerde ve okullarda verilmemiş olmasıdır. Kitap okuma tutkusunun bir topluma aşılanması uzun bir oluşum sürecine bağlıdır. Bundan dolayı çok düzenli ve sürekli yayın yapmak, tükenen kitaplar yerine hemen yenilerini bastırmak gerekir. Gerek 1940'lardan bu yana yayımlanmaya başlayan dünya klasiklerinin gerekse başka dizilerin hemen bütün yayınları tükenmiştir. Kütüphanelerde, arkadaşlarında ya da komşularında gördükleri kitapları almak isteyenler onlara sahip olmak zevkinden yoksundurlar. Zor sağlanan bu alışkanlığı körletmemek yapılacak işlerin başında gelmektedir.

Bu nedenle devlet kesiminin bugüne değin yayımladığı kitapları, önceki yazılarımızda önerdiğimiz "kültür kurumu" gibi uzmanları değişmeyen bir organın yayımlaması gerekir. Özel kesimle işbirliği yapmak koşulu ile çalışmaları, değişen iktidarlardan etkilenmeyen, bilimsel bir kurum bu alanda çok olumlu işler yapacak durumdadır.

Okullarda kitap sevgisini daha somut, daha çekici bir biçimde ve daha geniş çapta uyandırmak zorunluluğu vardır. Radyolarda ve televizyonda yarışmaya katılanlara çoğunlukla kitap armağan edilmesi bugüne değin uygulanan en olumlu yöntemlerden biridir.

Okuma sorunundaki en büyük aşamamız kitap yazmanın ve satışının kazanç sağlamaya başlamış olmasıdır. Kitap ancak özel girişimle yaygınlık kazanır. Bedava dağıtılan kitabı kimse okumaz. Bu nedenle kitap konusunda tekerlek dönmüştür. Bütün sorun bu gidişi yavaşlatmamak, tersine hızlandırmaya çalışmaktadır.

Yeryüzünün en ucuz kitaplarının bizde gerçekleştirilmiş olduğunu söylemiştik. Buna karşın yapıtları ortaya koyan yazarlara, ozanlara ve sanat adamlarına teşekkür edeceğimiz yerde onlardan, sanki gereksiz

lüks eşya üretiyorlarmış gibi, bir de vergi kesiyoruz. Bugün bir ressam, bir yazar yarattığı yapıttan aldığı paranın önemli bir bölümünü vergi olarak ödemek zorundadır.

Türk toplumunu okumaya alıştırırken ona zengin ve çeşitli kitaplar sunmak gerektir. En kolay okunan kitaplar, romanlar, büyük adamların yaşamlarını anlatan yayınlardır. Türkiye'de en az bilinen konu sanattır. Özellikle Türk sanatı üzerindeki bilgimiz çok cılızdır. Örneğin aramızda kaç kişi Osmanlı mimarlarından Sinan'dan başkasının adını bilir? Bilmesi de beklenemez! Çünkü okullarda okutulmaz. Bu nedenle özellikle sanat kitaplarının ulus topluluğu arasında büyük çapta yayılmasını sağlamak ödevi ile karşı karşıyayız. Son yıllarda biriki büyük bankamızın Türk sanatı konusundaki güzel baskılı kitapları ve dergileri bu amaç yolunda yapılmış en yararlı hizmetlerden biridir. Sedat Hakkı Eldem'in "Türk Mimari Eserleri" adlı kitabının yüksek fiyatına karşın bol sayıda satılmış olması sevinilecek bir aşamayı işaret etmektedir.

Kültüre ne denli önem verdiğimizi açığa vuran bir ölçüte (kriter) daha değinmek yerinde olur. Batı kentlerini gezenler görmüşlerdir. Meydanların, parkların, anıtsal yapıların dışları ve içleri heykellerle doludur. Son yıllarda bizde de bankaların ve çeşitli resmi hatta birçok özel sektöre ait yapıların, kimi otellerin önü heykellerle, duvarları kabartmalarla, içleri de mozaiklerle süslüdür. Ancak Batı ülkeleri ile karşılaştırılırsa bizdeki durumun göz doldurucu olmaktan uzak olduğu besbellidir. Bununla birlikte özellikle son yirmi yıl içinde elde edilen sonuçların şaşırtıcı olduğunu söylemekte yarar vardır. Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay'ın Sıhhiye Meydanında diktirmekte olduğu "Güneş Kursu" bu yolda güzel ve anlamlı bir aşamadır. Dikilecek anıt İsa'dan önce bir Orta Anadolu kavmi olan "Hatti"lere ait bir eserin büyütülmüş kopyasıdır ve evreni (kâinatı) simgelemektedir. Hattiler kendilerinden sonra Anadolu'ya gelen Hititler üzerinde büyük ölçüde etkili olmuşlardır. Hititler adlarını da Hattilere borçludurlar.

Yine bu çerçeve içinde Ankara'da, İstanbul'da ya da İzmir'de bir hafta boyunca verilen konserlerin, konferansların, açılan sergilerin sayısı bir Batı kentindekilerle karşılaştırıldığında ne ölçüde geri olduğumuz ortaya çıkmaktadır. Bu üç kentimizde, yabancı dil öğreten Batılı devletlerin kültür enstitülerindeki sergiler, konferanslar ve konserler olmasa durum daha da acı olurdu.

Bugünkü Türk toplumu aslında kültüre saygı duymaktadır. Örneğin tiyatro oyunlarının gördüğü ilgi büyüktür. Üniversite gençliği arasında klasik Batı müziğinin tadına varanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Ancak kültür konusunda devletin ve Kültür Bakanlığının büyük çaba göstermeleri gerekmektedir. Kitap, müzik, sanat ve spor sevgisini uyandırmak ve yaşatmak için her yoldan yararlanmak, özellikle üniversitelere düşen bir görevdir. Müzik ve kitap gençlik için spor kadar önemlidir. Unutmayalım ki spor, vücudu; kitap, müzik ve sanat kafayı ve ruhu besler.

Cumhuriyet, 22 Ocak 1977

TİCARET VE KÜLTÜR KÖPRÜSÜ

Haritada Anadolu'nun Asya ile Avrupa arasında bir köprü gibi görünmesi nedeniyle onun bu iki kıtayı ticaret ve kültür yönünden bağladığı sanısı yaygındır. Oysa Anadolu tarihte ancak belirli dönemler ve kısa süreler boyunca köprü görevini yerine getirebilmiştir.

Anadolu'da büyük ve yüksek sıradağların zor geçit verişi, iklim ayrılıkları ve zorlukları, onun bütününü bir tek devletin kendi egemenliği altına almasına olanak vermemiştir. Hititler yalnız Orta Anadolu'da, Frygler Orta Anadolu'nun bir bölümünde, Urartular, Lydialılar, Lykialılar ve daha birçok kavim Anadolu'nun ancak birer küçük bölgesinde egemen olmuşlar, Yunanlılar ise genellikle kıyılarda küçük kent devletleri kurmuşlardır.

İlk Doğu-Batı Bağlantısı

İlk önce İranlılar MÖ 554-334 yılları arasında, sonra Romalılar (Milattan önce ve sonra birkaç yüz yıl boyunca), onların ardından da Selçuklular ve Osmanlılar Anadolu'nun bütününe egemen olmuşlardır.

İranlılar politik amaçlarını gerçekleştirmek için İran'dan Ege kıyılarına uzanan bir askeri yol inşa etmişlerdi. Bu, Anadolu toprakları üzerinde yapılan ilk düzenli, sağlam zeminli ve güvenlikli yoldu. Ondan önce Hititler çağında savaşta atlı arabalar kullanılıyor, ancak ticaret eşyası öküz arabaları ile ve özellikle hayvan sırtında taşınıyordu. İranlıların işgal dönemine değin bu durum süregeldi.

MÖ 5. yüzyılın üçüncü dörtlüğünde ünlü kitabını yazan tarihçi Herodot'a göre Ege kıyılarında Ephesos'ta başlayan bu yol, Sardes, Gordion ve Ankara üzerinden Kızılırmak'ı geçiyor, oradan güneye yöneliyor, Fırat ve Dicle'yi de aştıktan sonra Assur ülkesi üzerinden İran'da Susa'daki krallık merkezine ulaşıyordu. "Kral Yolu" adını taşıyan ve izleri Polatlı'daki Gordion yakınında ortaya çıkarılan bu büyük yolun "makadam"

türünde küçük taşlardan yapılmış sert ve sağlam zeminli olduğu anlaşılmıştır. Herodot, yol boyunca belirli aralıklarla posta istasyonlarının ve konaklama yerlerinin bulunduğunu, ayrıca onun güvenlik bakımından iyi korunduğunu anlatmaktadır. Herhalde iki bin kilometreden uzun olan bu yolun bir ucundan öbür ucuna Herodot'a göre yaya olarak 93 günde gidiliyordu. Ancak, yine Herodot'tan öğrendiğimiz üzere, konaklama yerlerinde her yeni gün için yeni atlar ve adamlar emre hazır bulunuyordu. Bunlar, meşaleyi elden ele veren koşucular gibi, istenilen bir haberi en kısa sürede (tahminimize göre 20 günde, hatta daha da kısa bir sürede) İran'dan Ege kıyılarına ulaştırabiliyorlardı.

Romalıların yolları çok daha sağlam yapılı, yer yer büyük parke taşlarıyla döşeliydi. Ayrıca yol boyunca mesafeleri gösteren mil taşları da bulunuyordu. Onlar gibi Selçuklular da, bugün ayakta duran görkemli kervansarayların kanıtladıkları üzere, Anadolu'da güvence altında işleyen güzel ve sağlam yollar yapmışlardı. Bilindiği gibi Osmanlılar da parlak günlerinde yaptıkları sağlam yollar, güzel ve ustalıklı köprülerle ulaşımcılıkta örnek bir düzeye ulaşmışlardı.

Böylece İranlılar, Romalılar ve Türkler tarafından gerçekleştirilen güvenli ve rahat yolların bulunduğu sürece Anadolu gerçekten Doğu ve Batı arasında köprü görevini yerine getirebilmiştir. Bu üç dönem dışında ise Anadolu birçok uygarlığın yurdu olmuş ancak bu uygarlıklar kendi çağlarındaki dünya ile olan ulaşımlarını deniz yolu ile yapmışlar ya da tek yanlı olarak sadece Batı ya da Doğu ile ilişki kurabilmişlerdir.

Deniz Yolu mu, Kara Yolu mu?

Osmanlıların çöküntü sürecinde bozulmaya başlayan yollar yüzünden Anadolu son yüzyıllar boyunca bir ticaret ve kültür köprüsü olmaktan çıkmış; buharla işleyen gemilerin ortaya çıkmasından sonra ise en ucuz, en çabuk ve en güvenli ulaşım deniz yolu ile yapılmaya başladığından yurdumuz büsbütün önemini yitirmiştir.

Ancak son otuz yıl içinde bütün dünyada karayollarının ve kara taşıt araçlarının gelişmesi ile deniz yolu her bakımdan daha az elverişli duruma düşmüştür. Özellikle yükleme ve boşaltma bakımından ortaya çıkan zorluklar ve ayları bulan gecikmeler yüzünden deniz yolunun İkinci Dünya Savaşı sonuna değin süregelen üstünlüğü ortadan kalkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türklerin en çok başarı gösterdikle-

ri alan karayolları olmuştur. Avrupa ve Amerika boyutlarında olmamakla beraber yurdumuzda gerçekten çağdaş gereksinmeleri karşılayacak ölçüde yol yapılmıştır ve yapılmaktadır. En önemli sorun, Türklerin, Selçuklular döneminde ve Osmanlı Devleti'nin yücelme sürecinde olduğu gibi yeniden yol yapmanın önemini anlamış olmaları ve gerekli uzmanları yetiştirmiş bulunmalarıdır.

Yeni Olanaklar

19 Ocak 1976 tarihli Cumhuriyet'te çok ilginç bir İtalyan önerisinden söz edildi. Bu yazıda Edirne ile Ağrı arasında 1.320 km.lik iki şeritli bir sürat yolunun uluslararası bir konsorsiyum tarafından iki buçuk yıl içinde 75 milyar Türk Lirasına yapılabileceği anlatılmakta idi. Proje gerçekleşebilirse Türkiye özlediği ekonomik kalkınma için gerekli en önemli etkenlerden birini elde etmiş olacaktır.

Atatürk devrimlerinin istenildiği oranda gelişmemiş olması büyük ölçüde iktisat alanındaki güçsüzlüğümüze bağlıdır. Bizden sonra çağdaşlaşmaya başlayan Japonya birçok etken arasında özellikle endüstrileşmeyi kısa bir sürede gerçekleştirebildiği için bugün yeryüzünün dört-beş zengin ve güçlü devletinden biri olmuştur. Türkiye'nin ekonomik kalkınması ise her şeyden önce Hititler çağındaki duruma düşmüş olan yol sorununun çözümüne bağlı idi. Nitekim Türkiye 1970'lerde elde etmeye başladığı iktisadi gelişmeyi 1950'den bu yana yapılan yollara borçludur. Böylece ulaşım kolaylıkları Anadolu'nun dört bir yanını birbirine bağlamış, yurtiçi alışverişi kazançlı bir düzeye ulaşmıştır.

Söz konusu Edirne-Ağrı sürat yolu ise Türkiye'ye yalnız TIR kamyonlarının geçişinden yılda elde edilecek üç-dört milyar TL'lık döviz kazandırmakla kalmayacak, Anadolu'nun Doğu ve Batı arasında uluslararası bir ticaret ve kültür pazarı olmasını sağlayacak, geri kalmışlıktan kurtulmamıza büyük oranda yardımcı olacaktır.

Cumhuriyet, 31 Ocak 1976

HANGİ DÜZEYDE?

Bir gün, biri mühendis, biri doktor, biri de filozof olan üç kişi yamyamlar arasına düşmüşler. Yamyamlar üçünü de yemek üzere iken mühendis, teknik becerilerini göstererek, doktor da hastaları iyi ederek yenmekten kurtulmuş. Yamyamlar filozofu göstererek "Bunun da bir marifeti var mı?" diye sorunca doktor ve mühendis "Hem de çok, o bilge kişidir" demişler. Yamyamlar "Pek iyi, söyleyin bakalım o ne işe yarar?" sorusuna filozofun arkadaşları "O gerçekten çok yararlı bir kişidir, hepimize yol gösterir" yanıtını vermişler. Ancak yamyamlar "Olmaz öyle şey, onun hiçbir becerisi yok" diyerek filozofu kıtır kıtır yemişler.

Türkiye'nin son on yıllarında sosyal bilimler konusunda gösterdiği umursamazlık bize yamyamların tutumunu anımsatıyor. Atatürk, sosyal bilimlere ve sanat konularına büyük önem vermiş ve bilindiği gibi Tarih ve Dil Kurumlarını kurarak Türk kültürünün en önemli iki alanında düzenli bir çalışma yapma olanağını sağlamıştır. Buna karşılık onun ardından gelen dönemlerde ise Türk hükümetlerinin hemen hepsi Türk kültürüne sırtlarını çevirmişlerdir.

Kadrolarında çok iyi yetişmiş ileri görüşlü seçkin gençlerin bulunduğu Devlet Planlama Teşkilatı'nın kültür konularına, yani sosyal bilimlere ve sanat alanlarına daha çok eğilmesini bekliyoruz. Çünkü bir topluluğa dünya ulusları arasında saygınlık kazandıran ve daha önemlisi ona bir özellik ve özgünlük sağlayan, o ulusun sosyal bilimlerde ve sanat konularında ulaştığı başarılardır.

Ankara Üniversitesi 1959 yılında o dönemdeki Amerikan Cumhurbaşkanı Eisenhower'e "siyasal bilgiler" dalında doktora payesi vermişti. Ünlü komutan teşekkür ederken şunları söylemişti: "Ankara Üniversitesi'nin bana sosyal bilimler alanında bir doktora vermesinden dolayı özellikle mutluyum. Çünkü günümüzde sosyal bilimlere gerekli önem verilmiyor. Oysa bu konunun ihmalinden doğacak kötü sonuçlar ancak yüzyıl sonra gözükmeye başlar."

Temel bilimlere ve teknik konulara önem verilmesi doğaldır. Türki-

ye'de bu alanlarda oluşturduğumuz çabalar yerindedir. Ancak sosyal bilimlerdeki eğitim ona paralel gitmelidir. Çünkü kültür alanında eğitilmemiş, çağdaş dünya görüşüne ulaşamamış bir teknik kişi mesleğinde bile yararlı olamaz.

Türkiye'yi teknik alanda çağdaş düzeye ulaştırmak için ayrıcalıklı bir fen lisesi açılmış, teknik araştırmaları sağlamak amacı ile TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel Araştırmalar Kurumu) kurulmuştur. Her iki çabayı da candan alkışlamak gerekir. Ancak sosyal bilimler konusunu da önemle ele almak zorundayız. Çünkü bir ulusun özelliğini ve özgünlüğünü (orijinalliğini) oluşturanlar, ozanlar, yazarlar, filozoflar, mimarlar, ressamlar ve heykeltıraşlardır. Örneğin; Almanya teknikte çok ileri bir ülkedir: Yetiştirdiği büyük fizikçi, kimyacı ve tıp adamları ile ün salmıştır. Bununla birlikte Almanya denilince akla ilk gelenlerin Goethe, Schiller gibi yazarlar, Kant, Hegel gibi filozoflar, Bach, Beethoven gibi besteciler, Dürer ve Holbein gibi ressamlar olduğu şüphesizdir.

Unutmayalım ki, 500 yıldan bu yana, çok önemli bir Türk düşünürü olan Ziya Gökalp'in dışında bir filozoftan yoksun bulunuyoruz. Ancak bugün bile düşünür yetiştirmek konusunda hiçbir çaba göstermiyoruz. Günümüzde bir genç üniversitede okumak isteyince genellikle teknik dallardan birine girmek ister; ancak temel bilimlerdeki bilgi olanakları yeterli değilse piyasadaki geçerlilik sırası ile iktisat ya da siyasal bilgilere ve hukuk fakültelerine başvurur; oralara da giremezse en son olarak bir edebiyat fakültesinde yer bulmaya çalışır; sosyal bilimlerin okutulduğu bu fakültelerde, ilkönce yabancı dillere, sanat tarihi ve arkeoloji gibi dallardan birisine giriş yolu arar. Eğer buraları da kendisine kapılarını açmazsa ancak ondan sonra tarih ve felsefe bölümlerine başvurur.

Demek ki, toplumlarına yazılarıyla ve sözleriyle yön verecek olan tarihçiler ve filozoflar Türkiye'de bu gibi gençler arasından yetişiyor. Yükseköğretim konusunda o denli bunalmış durumdayız ki en önemli işleri düşünmeye ve uygulamaya fırsat bulamıyoruz.

Gençlerin para getiren, gözde olan konuları seçmeleri doğal bir davranıştır. Ancak para getirmeyen bilim dalları için de seçkin ve yetenekli gençler kazanmanın yolu vardır. Yapılacak işlerin başında, fen lisesi kurduğumuz gibi, üstün bir sosyal bilimler lisesi açmamız gelir (Türkiye'nin Kültür Sorunları yazımıza bkz.).

Yapılacak bir başka önemli iş de, yine aynı yazımızda belirttiğimiz gibi, "TÜBİTAK'a paralel olarak bir kültür kurumu"nun kurulmasıdır. Yani Rusya'da ve Balkanlar'da ve bütün Batı dünyasında akademiler adı

altında çalışan kurumlar gibi, öğretim yapmayıp sadece araştırmayla uğraşan bilim merkezleri oluşturmak. Sözü geçen yazımızda önerildiği üzere bu bilim yurtlarının kadrolarını, ek ücret almaksızın üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları oluşturmalı, ancak kendilerine tam mevcutlu kütüphaneler, gerekli araçlar ve gereçler sağlanmalıdır.

"Kültür kurumu" konusunda yaptığım yayınlar dolayısıyla gelen mektuplarda "Niye akademi değil de kültür kurumu?" diye sorulmaktadır. Buna verilecek yanıt "her ikisi de" olacaktır.

Bir akademinin kurulması gerçekten yapılacak işlerin başında gelir. Yukarıda belirttiğimiz gibi bütün Batı ve Balkan ülkelerinde akademiler vardır. Birçoklarında ise bunlar birkaç yüzyıldan beri iş başındadır. Akademisi olmayan ülkeyi uygar saymak güçtür. Bu nedenle bütün ödülleri beğenilmekten ve alkışlanmaktan oluşan sanat, kültür ve bilim adamları arasında en başarılı olanlarını akademiye seçip onlara karşı böylece bütün ulusun sevgisini ve değerbilirliğini dile getirmek devlete düşen bir ödevdir. Ancak bir akademi kurmak zor ve nazik bir iştir. Haksızlıkların ve yanlışlıkların yapılacağı besbellidir; ancak bu çeşit isabetsizlikler her ülkede olmuştur. Bunlar yapılmasın diye akademi kurma işini geriye atmak haksızlığın ve yanlışlığın en ağırını işlemek olur.

Kültür kurumu ise çok daha önemli bir eksiğimizdir. Gerçekten geri kalmışlıktan kurtulmak çabamızda, önerdiğimiz "kültür kurumu" en büyük ödevi görecektir. Üstelik kültür kurumundaki araştırmaları ücretsiz yapacak kişiler üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları arasından seçileceği için bu işin gerçekleşmesi de kolaydır. Parlamentoda partilerarası kurulacak yirmi-otuz kişilik karma komisyon "Türk Kültür Kurumu"nu yönetecek olan "Yönetim Kurulu"nu seçtiği ve gereken ödenekler sağlandığı gün Türkiye başıbozukluktan çıkmış, bilimsel ve çağdaş bir düzey üzerine oturtulmuş olacaktır. Ancak bu çabanın gerçekleşmesi Devlet Planlama Teşkilatı'nın ve onunla birlikte parlamenterlerimizin göstereceği ilgiye ve etkin girişimlere bağlıdır.

Cumhuriyet, 1 Mayıs 1977

DÜNYA UYGARLIĞINDA YERİMİZ

Bir ulusun en aziz varlığı, onun tarih boyunca geliştirdiği uygarlık yapıtlarıdır. Her ulus yetiştirdiği ozan, besteci, filozof, bilim adamı, mimar, ressam ve heykelci gibi kişilerin büyüklüğü ve bunların gerçekleştirdiği çeşitli taşınır-taşınmaz yapıtların önemi ve zenginliği oranında yücelir. Bu yapıtların birikimi ve kuşaktan kuşağa aktarılması ile ulusal miras oluşur.

Ulusal mirasın önemli bir bölümünü taşınmaz nitelikteki yapıtlar oluşturur; bunlar her ulusun oturduğu ülkenin bir tür tapusu olan kentler ya da tek başına anıtlar halindeki mimarlık yapıtlarıdır. Ancak bu eserler bir ülkenin ulusal mirası olduğu gibi bütün insanlığın ortak uygarlık ürünleridir. Nitekim Anadolu'da Türklerin gelişinden önce yaşamış uygarlıkların kalıntıları da, Cumhurbaşkanımız Sayın Fahri Koruturk'ün 1973 Eylülünde Ankara'da toplanan Onuncu Uluslararası Klasik Arkeoloji Kongresi'nin açılış konuşmasında ifade ettiği gibi, hem bizim, hem de bütün dünyanın ortaklaşa kültür hazineleridir. Çünkü her ulusal uygarlık kendisinden önceki bir başka uygarlığın devamıdır ve ayrıca çevresindeki komşu uygarlıkların etkisi altındadır. Sözgelişi eski Hellen uygarlığı Doğu uygarlıklarının geliştirilmiş bir evresi, bugünkü Batı uygarlığı ise onların ikisinin ve daha başka uygarlıkların bir sentezidir.

1975: Avrupa Mimarlık Yılı

Avrupa Konseyi ulusal uygarlıkları bütün insanlığın malı saydığı için her ülkenin mimarlık eserlerinin korunması ve sevdirilmesi amacı ile 1975 yılında bu örgüte üye ülkelerde bir uyarma ve eğitim kampanyası açılmasını kararlaştırmıştır. Türkiye bu konuya büyük bir önem vermektedir. Nitekim Kültür Bakanı Sayın Nermin Neftçi, bu uğurda yoğun bir çalışma başlatmış bulunmaktadır.

Konu Türkiye için gerçekten çok büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü Türk uygarlığının en güçlü kolunu, mimarlık oluşturmaktadır. Mimarlık eserlerimiz göz önünde görünen yaratılar oldukları için bugüne değin dış dünyanın en kolaylıkla tanımak fırsatını bulduğu sanat ürünlerimiz onlar olmuştur. Sözgelimi edebiyat alanındaki yapıtlarımız çeşitli nedenlerle yabancı dillere çevrilmemiş olduğu için onlar öteki ülkelerce hiç tanınmamışlardır. Şu var ki, Türkler besbelli en çok mimarlık alanında dünya ölçüsünde aşamalara ulaşmışlardır.

En Güçlü Uygarlık Kolumuz Mimarlıktır

Türkiyemiz şüphesiz mimarlık yapıtlarının güzelliği, anıtsallığı ve özgünlüğü (orijinalliği) bakımından dünyanın en önde gelen ülkelerinden biridir. Mimar Sinan, İstanbul'daki Süleymaniye ile yeryüzünün organik anlamlı en güzel eserini, Edirne'deki Selimiye Camisi ile de kare planın her noktasını örtmeyi başararak merkezi yapı tipinin tarihteki en büyük ve en uyumlu örneğini vermiştir. Sinan bu iki başyapıtı (şaheseri) ve daha birçok eşsiz yapıtı ile yabancı sanat tarihçilerinin de söyledikleri gibi, dünyanın gerçekten en önde gelen birkaç mimarından biridir.

Türklerin mimarlık alanındaki aşamaları yalnız Sinan dönemindeki başarılardan oluşmamaktadır. Ne var ki Türk mimarlarının birçok konuda dünyada önder oldukları gözden kaçmıştır. Oysa tarih boyunca yeryüzünün en büyük, en sağlam köprülerini ve su kemerlerini Romalılar ve Türkler ortaya koymuşlardır. 19. yüzyılın sonuna değin hiçbir uygarlık Romalıların, Bizanslıların ve Osmanlıların bu alandaki başarılarıyla boy ölçüşecek boyutlara ulaşamamıştır.

Uygar insanın en anlamlı sağlık kuruluşlarından biri olan hamamları eski Romalılar icat etmişler ve bu tür yapının en anıtsal, en güzel örneklerini onlar geliştirmişlerdir. Sonra dünyanın en önemli hamamlarını Türk mimarları inşa etmişlerdir. Bu konuda da dünyanın hiçbir ulusu Romalıların ve Türklerin üstün düzeyine çıkamamışlardır.

Bunun gibi anıtsal çeşme konusunda da yeryüzünün en güzel örneklerini Romalılar, sonra İtalyanlar, onların arkasından da Türkler biçimlendirmişlerdir. Avrupalılar bu düzeye ancak Barok çağında fıskıyeli meydan çeşmeleriyle ulaşmışlar, anıtsal çeşme yapısı bakımından ise yine de Romalıların ve Türklerin aşamalarına ayak uyduramamışlardır.

Selçukluların "Darüşşifa" diye adlandırdıkları hastaneler Hellenlerin

ve Romalıların Sağlık Tanrısı Asklepios adına yaptırdıkları sağlık yurtlarından sonra en eski ve en güzel sağlık kuruluşlarıdır.

Türklerin dünya çapındaki eşsiz bir başarısı da Selçukluların inşa ettikleri kervansaraylardır. Bu konuda hiçbir uygarlık Türklerin boyutlarına ve niteliğine varamamıştır. Bütün Anadolu'da özellikle Orta Anadolu'da kısmen harabe halinde de olsa bu anıtsal oteller dünyanın konaklama alanındaki en büyük, en eski ve en güzel örnekleridir. Yapıldıkları çağda herkese açık olan bu kervansarayların atlara ayrılmış ahırlarının bile olağanüstü güzellikte oluşu bugün Avrupalıları hayran bırakmaktadır. Uluslararası ticaretin güvence içinde yapılmasını sağlayan Selçuklular bu otellerde dünyanın dört bir yanından gelen insanlara kucak açıyordu. Böylece bu yapılar insancıl uygarlığın en parlak kuruluşlarından biri olarak özel bir önem taşırlar.

Avrupa'nın bencil feodal şövalyeleri saraylar, şatolar; Hıristiyan Kilisesi ise sadece dinsel yapılar inşa etmekle yetinirken çağdaş Türk Beyleri köprüler, su kemerleri, çeşmeler, hastaneler, hamamlar gibi toplum yararına hizmet eden eserler yaptırıyorlardı.

Topluma Yönelik Mimarlık

Türkler, bu halka yönelik yapıları ile dünyada eşsiz durumdadırlar. Özellikle hastaneleri, çeşmeleri, Romalılardaki örneklerin tersine lükse kaçmayan hamamları ve kırsal bölgelerde yer alıp kapıları herkese açık olan kervansarayları bakımından Türkler gerçekten çok insancıl ve toplumcu bir tutum içinde idiler. İslam dininin sosyal adalete saygı gösteren ilkelerinden ve Türklerin Orta Asya'dan beri sahip oldukları toplumcu karakterinden gelen bu davranışları bugünkü dünyamıza örnek olabilecek bir nitelik göstermektedir:

Ulusal Mirasımızı Yitiriyoruz

Mimarlık alanında bu denli büyük eserler yaratmış olmamıza karşın onları korumakta gösterdiğimiz umursamazlık çok acıdır. Avrupa'daki Ortaçağ ve daha sonraki dönemlere ait saraylar, şato ve kaleler son taşlarına değin onarılmış ve restore edilmiş olarak pırıl pırıl ayakta durmakta, onları bekçiler ve memurlar korumaktadır. Bizde ise eşsiz kervansa-

raylar yıkık dökük harabeler halinde bakımsız ve bekçisiz, doğanın ve insan elinin insafına terk edilmiştir. Kentlerimizdeki türbeler hatta bazı medreseler bile korunmadan ve bakımdan yoksundurlar. Kırsal yörelerdeki örenler ise büsbütün ortalığa bırakılıvermişlerdir.

Durumu, ilgili ve sorumlu kuruluşlar olan Anıtlar Yüksek Kurulu ile Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü ve Vakıflar Umum Müdürlüğü çok iyi bilmektedirler. Bu kuruluşlar Maliye Bakanlığını, Planlama Teşkilatını ve parlamentoyu yeterince uyarmaktadırlar. Ancak nedense gerekli yardım bir türlü sağlanamamakta, bu iş için gerekli para esirgenmektedir. Bu gidişle Türkiye dünya uygarlık tarihinde birinci derecede başarılı olduğu bir konudaki üstün durumunu yitirecektir. Bütün aydınlar, özellikle parlamento, Planlama Teşkilatı ve Maliye Bakanlığı bu çok önemli sorunun çözümlenmesi için elele vermelidir. Yoksa bu umursamazlığın sonunda yurdumuzun tapusu elimizden gidecektir.

Cumhuriyet, 26 Şubat 1975

DOĞULU MUYUZ, BATILI MIYIZ?

Doğu ve Batı arasındaki büyük ayrılığa ilkönce Anadolulu tarihçi Herodot işaret etmiştir. Goethe "Batı-Doğu Divanı" adını verdiği eserinde Hafız'a ithaf ettiği bir şiirde Doğulu olmanın özelliklerini güzel ve ilginç bir şekilde dile getirmiştir. Atatürk Doğulu olmayı "bir lokma bir hırka ile yetinmek" ve "öteki dünya"ya bağlı olmak anlayışı ile tanımlamaktadır.[1]

Ele aldığımız sorun tarih boyunca incelenirse Doğu ile Batıyı birbirinden ayıran nedenlerin hepsini birden kapsayan ana etkenin özgürlük olduğu görülür. Gerçekten Doğu binlerce yıl genellikle özgürlükten yoksun kalmış, buna karşılık Batıda söz ve yazı özgürlüğü genellikle süregelmiştir. Her ne kadar Doğuda, örneğin Sümerlerde, Hititlerde, Fenikelilerde, daha sonra da Abbasilerde ve Selçuklularda özgürlük uygun bir ortam bulmuşsa da MÖ 2500 yıllarında Akadlarla ortaya çıkan büyük ve güçlü "theokratik" ve "absolutist" devletlerle Doğu dünyasında uygarlık çalışmaları halkın elinden çıkarak devletin tekeline geçmiştir. Böylece yarışma, yani rekabet kalkınca uygarlık hareketi dinamizmini kaybederek statikleşmiş ve gelişme olanaklarından yoksun kalmıştır.[2]

Batılı Dünya Görüşü

Denebilir ki Batıda da bazı yerlerde ve dönemlerde theokratik ya da absolutist devletlerle katı dinsel ilkelerin egemen olduğu çevrelerde özgürlük kısıtlanmıştır.

Nitekim Roma İmparatorluğu'nun bazı dönemlerinde absolutist devlet düzeni, Hıristiyanlığın yayılmasından sonra da theokratik idare sistemi Doğudakilerin bir benzeri idi. Ortaçağ Avrupasında ise birçok yerler-

1) Atatürk bu konulara Türk Tarih Kurumu'na gönderdiği bir mektupta değinmektedir. Akurgal, Belleten 1956, s. 580.
2) E. Akurgal, The birth of Greek art, London 1968, s. 25 v.d.

de gerek theokratik gerekse absolutist devlet düzenleri egemen olmuş ve özgür düşünce büyük ölçüde engellenmiştir. Bu arada İspanya'da ve İtalya'da engizisyon mahkemelerini ve Galilei'nin 1633'te bilimsel düşüncelerinden dolayı göz hapsine mahkûm edilmesini hatırlatmak yerinde olur. Bunlara faşist ve nazist rejimlerdeki korkunç özgürlük yoksulluğunu da ekleyebiliriz. Ancak Batıda bu kesintilere rağmen sözde, yazıda ve her türlü yaşantıda özgürlüğün sürekli olarak yaşadığı bir gerçektir. Bilindiği gibi yanlış inançlardan sıyrılmış özgür düşüncenin tarihte ilk parlak ürünlerini, Batı Anadolu kentlerindeki İonialı doğa filozofları geliştirdiler. Batı Anadolu düşünürleri insanlığa yeni bir davranış ve tutum getirmişlerdir. Bu dünya görüşü özgür düşünceye, özgür rekabete dayanıyordu. Devlet düzeni Tanrıya bağlanmadığı, yurt sorunları halk ve şehir meclislerinde olduğu kadar "stoa"larda ve tiyatrolarda bütün yurttaşlarla birlikte tartışıldığı için herkes düşüncesini söyleyebiliyordu. Okuma ve yazma tarihte en yaygın durumuna ilk defa İonia'da, yani Batı Anadolu'da ve Atina'da ulaştı. Böylece Doğuda genellikle sarayın ve rahiplerin tekelinde olan okur-yazarlık halkın malı oldu.

Yanlış inançlardan sıyrılmış, özgür düşünceye dayalı doğa araştırmalarından müspet ilim doğdu. Şark, hastalıkları cinlerin, perilerin yardımı ile tedavi etmek gafletini sürdürürken İonia'da İstanköylü Hippokrates özgür düşünce ile hastalığın gerçek nedenlerini aramaya başladı ve tıp ilminin ilk esaslarını kurdu. Aynı özgür bilimsel araştırma yolunda yürüyen Karyalı Hexamyes'in oğlu Thales dünyada ilk defa bir doğa olayını önceden hesaplayarak MÖ 23 Mayıs 585 tarihindeki güneş tutulmasını oluşundan önce haber verdi. Yaşadığımız çağa adını veren atom sözü ve kavramı da aynı tarihlerde Miletos'ta nazari olarak tespit edildi. Onun gibi dinsel kurallardan kurtulmuş özgür düşünce yolu ile Atina'da yine o yıllarda halk egemenliğinin temelleri ve iki kuşak sonra MÖ 508'de demokrasi kuruldu.

Sınırlı ve Şartlı Batılılaşma

Yurdumuzda uzun süre gazeteci olarak çalıştıktan sonra hakkımızda, "Türkler" adı altında, geçen yıl çok ilginç bir kitap yazan David Hotham, Türkçesi Milliyet Yayınları arasında çıkan bu eserinde Türklerin büyük ölçüde Batılı olduklarını öne sürmektedir. Gerçekten Avrupa Konseyi'nin faal ve sevilen bir üyesi olan Türkiye'nin Batılı olmadığını söyle-

mek, onun Doğululuğa dönebileceğini düşünmek akla yakın gelmemektedir. Bununla birlikte çözülmemiş bir sorun gibi bu konu günümüzde bile aydın çevrelerde tartışılmakta ve genellikle iki çözüm yolu öne sürülmektedir:

1) Hâlâ çok popüler olan öneri, yani Batının yalnız tekniğini almak, buna karşılık özelliğimizi korumak,

2) Atatürk tarafından uygulanan radikal biçimde Batılılaşma.

Geçen gün, 23 Ocak 1974 tarihli Milliyet'te Sayın Ali Gevgilili'nin "Türkiye'nin Sentezi ve Batı" yazısı çıktı. Oradan Londra'da yayımlanan Times gazetesinin 15 Ocak 1974 tarihli nüshasında CHP ile MSP arasında kurulacak ittifakın Türkiye'de yeni bir sentez olarak yorumlandığını öğrendim. Gerek Sayın Ali Gevgilili'yi gerekse Times'ın yazısını büyük bir ilgi ile okudum. Konunun çok önemli olduğu ve bugün için Türkiye'nin bir numaralı sorununu teşkil ettiği apaçıktır. Bu nedenle ilkönce Batı ve Doğu arasında bir sentezin gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığını, sonra da Atatürk'ü köklü Batılılaşmaya götüren etkenleri araştırmaya çalışalım.

Büyük İskender'in Doğuluları Batılılaştırma Çabası

Doğu ile Batıyı birbirine kaynaştırmak isteyenlerin başında Büyük İskender (MÖ 356-323) gelir. Filozof Aristo tarafından yetiştirilmiş olan Makedonyalı büyük kumandan o zamanki Doğu ve Batı kültürlerini birleştirmek, bu iki dünyanın en iyi taraflarını alarak büyük ve birleşik fakat Hellenleştirilmiş bir âlem yaratmak istiyordu. O çağlarda iki dünya arasındaki durum bugünküne benziyordu; yani Batı, siyaset ve iktisat alanında olduğu gibi teknik ve bir bakıma kültür yönünden de Doğuya üstündü. Doğu ve Batı arasında dünyayı anlayış o denli başka idi ki bu karışımdan sentez yerine tarihçilerin "synkretizm" dedikleri bir "kompromi" çıktı. Yani birleşme ancak kalıp olarak gerçekleşti. Her iki tarafın dünya görüşü güçlerini kaybetmeden süregeldikleri için öz yönünden yani yaşam felsefesi bakımından bir kaynaşma olamadı. Nitekim İskender, 'şark'ı Hellenleştirmeyi tasarlarken kendisi bir İranlı gibi giyiniyor, Doğulu geleneklerini uyguluyor, Doğululara eteğini öptürüyor, Mısır'da kendisini Tanrı Ammon'un oğlu olarak ilan ediyordu.

İskender dönemindeki bu synkretizm Anadolu'da daha arkaik çağda, MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda uygulanmak istenmiş ve özellikle iki tarafın tanrı-

ları birbirleriyle birleştirilmişti. Örneğin eski Anadolu tanrıçası Kybele'nin Hellenli tanrıça Artemis'le bir olduğu kabul edilmiş ve heykelleri de yarı şarklı yarı Hellenli kıyafette tasvir edilmeye başlanmıştı. Ancak her iki taraf sadece kalıp bakımından yeni olan bu tanrıça tipinde kendi eski tanrısını görmekte devam etmiş ve böylece bir sentez değil, bir kompromi ortaya çıkmıştı. Eski çağdaki bu şark garp birleşmelerinde son olarak şark galip gelmiş ve şarklı bir dünya görüşü ile Doğuda ortaya çıkan Hıristiyanlık Batıya geçerek Batı âleminin dini olmuştur. Şu var ki Batılılar köklü reform hareketleriyle Hıristiyan dinine, giderek Batılı, yani gerçekçi ve özgürlükçü dünya görüşüne uygun bir karakter vermeyi başarmışlardır.

... Ve Atatürk

Tanzimattan Atatürk çağına kadar süregelen dönemde Türkiye aslında Batının tekniği yanında farkına varmadan onun yaşam felsefesini de benimsemiştir. Ancak bu dönemde Batılılaşma sadece aydın kişiler arasında oluyor, halk Doğulu dünya görüşü içinde yaşamaya devam ediyordu.

Bunu gören Atatürk Türk toplumuna gerçekçi bir yaşam felsefesi kazandırmak amacı ile köklü Batılılaşmayı uyguladı. Doğulu komşularımıza bakılınca yüksek bir düzeyde bulunduğu muhakkak olan bugünkü durumumuzu büyük önderin köklü reform uygulamalarına borçlu olduğumuz şüphesizdir.

CHP - MSP Bir Sentez midir?

Sağı temsil ettiği bilinen MSP'nin koalisyon protokolünde Atatürk ilkeleri ile laiklik konusunda taviz verilmeyeceği şeklinde beyanlara imza atması Türk toplumunun sağlam bir bünye kazanmış olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu bir sentez midir yoksa Doğu ve Anadolu tarihinde sayısız örneklerine rastladığımız bir kompromi midir? Bunu zaman gösterecektir.

Milliyet, 5 Şubat 1974

BATI KÜLTÜRÜ VE TÜRKLER

Batı kültürünün yaratıcı gücü özgürlükçülüğüdür. Başka bir deyimle Doğuyu Batıdan ayıran en büyük özellik, birincisinin özgürlükten yoksun oluşudur. Hemen söyleyelim ki Batı dünyasında da birçok dönemde, örneğin Ortaçağ'da, hatta Rönesans'tan sonra bile bazı yörelerde özgürlük kısılmıştır. Ancak Batıda sıkıyönetim ya da devlet tekelciliği arada bir görünmüş, İonialılarla başlayan özgürlükçü tutum her defasında eski gücüne ulaşmak olanaklarını bulmuştur. Buna karşılık Doğuda özgürlük ancak çok kısa dönemler boyunca Sümerlerde, Fenikelilerde, Hititlerde ve Selçuklularda görülmüş, ancak süreklilik kazanamamıştır.

Bu özgürlükçü tutum Batı topluluklarına demokrasiyi, laikliği, bilimde, sanatta ve ticarette yarışmayı (rekabeti) kazandırarak onları yanlış inançlardan ve dinsel ilkelerden uzak, bu dünyaya bağlı, her zaman en iyi ve en güzel ürünleri ve yapıtları elde etmek davranışına götürmüştür. Şimdi soralım: "Türklerin Batı kültürü ve Batılı dünya görüşü ile olan ilişkileri nedir?" ve bu soruyu yanıtlamaya çalışalım.

Batı Kültürüyle İlişkilerimiz

Türkler Batı kültürünün kökenini oluşturan eski Hellen düşüncesi ve bilimi ile ilk kez İslam uygarlığının parlak çağında ilişki kurmuşlardır. Bir yazımızda dünyada Birinci Rönesans atılımının Abbasiler döneminde (750-1258) Arapların, İranlıların ve Türklerin ortak uğraşılarıyla gerçekleştirildiğine ve Türk asıllı olan Biruni, Farabi ve İbni Sina'nın bu çabalara önemli katkılarda bulunduklarına değinmiştik.

Selçuklu Türkleri araştırmalara ve deneylere dayanan, cinlerden, perilerden ve tanrısal güçlere bağlı görüşlerden uzak bir tutumla "Birinci Rönesans" anlayışı içinde tıp medreseleri, sağlık evleri, rasathaneler gibi bilim yuvaları kurmuşlar, Asya ile Avrupa ticaretinin gerçekleşmesi için sağlam ve güvenli yollar, güzel ve görkemli kervansaraylar yapmışlardır.

Böylece dine saygılı bir topluluk olmakla birlikte Selçuklular kendilerini dünyanın sorunlarına veren, bilim ve sanat konularında çağdaş düzeyde ve "Batılı" anlamda uygarlık merkezleri oluşturmuşlardır.

Osmanlılar da 14. ve 15. ve bir ölçüde 16. yüzyılda Selçuklular gibi Batılı dünya görüşüne uyan bir davranışta idiler. Gerçekten Türkler bu yüzyıllarda akılcı bir politika uyguluyorlardı. Fuat Köprülü "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu" adlı araştırmasında Osmanlıların başlangıçtaki büyük başarılarını sağlayan etkenlerden en önemlisini, onların İslam dinini bir amaç değil ancak bir araç olarak görmüş olmalarında bulmaktadır.[1]

Yükseliş sürecinde Osmanlılar sanatta olduğu oranda ticaret ve sanayi dallarında da girişimci ve canlı idiler. Düzinelerce Avrupalı ressamın tablolarında gördüğümüz üzere Türk halıları İtalya'da, Almanya'da, Avusturya ve Hollanda'da çok aranan bir Türk sanat ürünü idi. Yine Avrupa müzelerini dolduran güzel Bursa kadifeleri o dönemlerdeki Osmanlı "endüstri" ürünlerinin Batı dünyasında ne denli sevgi ve beğeni kazandığını açığa vurmaktadır. Sanat ve ticaret gelişmesi bir ülkenin sağlıklı bir yaşam içinde olduğunu gösterir. Nitekim o çağda özellikle Fatih'in egemenliği sürecinde Osmanlılar "Batılı anlamda" kurulmuş bir düzen içinde idiler.

Bilim tarihçilerimizden öğrendiğimize göre II. Mehmed 15. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'u önemli bir bilim kenti düzeyine ulaştırmıştı. Fatih'in bir araya topladığı Ali Kuşçu, Sinan Paşa, Molla Lütfü gibi bilim adamları matematik ve astronomide çağlarının en önde gelen araştırıcıları idiler. Yine İstanbul'da büyük bilim adamı Takiyyüddin 16. yüzyılın üçüncü dörtlüğünde kurduğu büyük rasathanede[2] o günlerin en ileri aletleri ile gökyüzünü inceliyor, geliştirdiği araştırmalarla Batılı astronomlarla atbaşı gidiyordu.

Uyanık ve ileri görüşlü bir hükümdar olan Fatih, Arapça ve Farsçadan başka İtalyanca ve Rumca da biliyordu. Böyle bir ortamda Türklerin bir ikinci kez Antik Çağ ve Batı dünyası ile yakın ilişki kurmuş oldukları anlaşılmaktadır.

II. Mehmed döneminde yaşamış olan Kritobulos adlı Rum tarihçi Türk Sultanının bir hayranı olarak onun çevresinde ve seferlerinde bulunmuş, hakkında da bir tarih kitabı yazmıştır. Tek nüshalı bir yazma olan bu eser yüzyıllar boyunca Topkapı Sarayı arşivinde unutulmuş olarak kaldıktan sonra 1912 yılında Osmanlı Devleti'nin İzmir Mebusu olan

1) M. Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, 2. baskı, s.137 v.d. (Ankara 1972).
2) Sevim Tekeli, 16. Asırda Osmanlılarda Saat, Ankara 1966; Sevim Tekeli, Nasirüddin, Takiyüddin ve Tycho Brahe'nin Rasat Aletlerinin Mukayesesi, Ankara 1958.

Karolidi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu yazmadan öğrendiğimize göre II. Mehmed, Troia savaşlarının yapıldığı İlion kentinin bulunduğu yöreyi gezmiş ve burada tıpkı Büyük İskender gibi Akhilleus ile Ajax'ın mezarlarını aramış ve Karolidi'nin çevirisinde görüldüğü üzere "Şair Homeros'un mazharı sitayişi olan bu zevatı ifa eyledikleri şayanı tebcil hizematı yad ve tehatturla haklarındaki tahassusatı takdir-kâranesini izhar ve kendilerini methü sena eylemiştir." Burada Kritobulos'un II. Mehmed'e atfettiği "Biz Asyalılar aradan bu denli dönemler ve yıllar geçtikten sonra Troialıların öcünü aldık"[3] sözleri çok anlamlıdır. Çünkü bu sözler Fatih'in eski Hellen kültürünü çok iyi bildiğini açığa vurmaktadır. Nitekim büyük şarkiyatçı Franz Babinger, Fatih'in hümanist eğitimi almış İtalyan hocaları olduğunu ve onları savaşa çıktığında yanında bulundurduğunu anlatmaktadır.[4] Kritobulos ise II. Mehmed'in çevresinde tuttuğu Rum aydınlarından biri olmalıdır.

II. Mehmed'in Türk bilginlerinden başka hümanist eğitim görmüş İtalyan hocalarla kendisine bağlı Rum aydınlarını çevresinde bulundurmuş olması çok önemlidir. Ancak padişahın evrensel kültüre sahip olması kendi ülkesi için yararlı olamadı. Çünkü bu uyanık hükümdar genç yaşta öldü ve onunla Türkiye'de kök salması düşünülebilecek olan hümanist filizlenme ancak beş yüzyıl sonra yeşermek üzere kuruyup gitti.

Batıda bugünkü evrensel kültüre katkıda bulunmuş hiçbir ülke yoktur ki orada devlet ve din işleri bir arada yürütülsün. Avrupa'da halkı dinine bağlı olan birçok devlet vardır. Ancak bu demek değildir ki Batı uygarlığı din ile yönetilmektedir. Avrupa radyolarında bugün konuşan rahipler Hazreti İsa'dan ya da Hazreti Meryem'den değil, daha iyi insan olmaya, yardımı ve doğruluğu sevdirmeye yönelik konulardan, yani genel ahlak sorunlarından söz etmektedirler. Oysa bizde dinin kötüye kullanılma davranışı hortlama belirtileri göstermektedir. Bankaları ve faizi günah sayıp bunları ortadan kaldırmak, "Turizm yabancı gezgin getirir, ama ahlak götürür" gibi çağdışı ilkelerle bütün dünyanın yararlandığı olanaklardan Türkiye'yi yoksun kılmaya çalışmak, dört kadınla evlenmeye izin verileceği, ya da Arap harflerinin yeniden kullanılmasının sağlanacağı gibi vaatlerde bulunmak, bu geri kalmış dünya görüşünün su yüzüne çıkan belirtileridir.

---

3) Tarihi Osmanı Encümeni İlaveleri I-II, 1328 Kritobulos, Tarihi Sultanı Mehmet Hanı Osmani. Aynı konuda: P. Villard, Mehmet II et la guerre de Troie provence Historique 93-94, 361-373; Pierre Vidal-Naquet, Homère Iliade, Gallimard 1975, s. 5 v.d.

4) Franz Babinger, Mehmet der Eroberer und seine Zeit, München 1953, s. 224-225.

Batı Tekniği, Ulusal Ruh!

Türkiye'nin yüzyılı aşkın bir Batılılaşma süreci içinde bulunmasına karşın yine de geri kalmışlıktan kurtulamamış olması çeşitli yorumlara konu olmaktadır. Birçokları, daha doğrusu büyük bir çoğunluk başarı sağlanamamış olmasını Avrupa taklitçiliğinde ve "ulusal uygarlıktan sapma" davranışında aramakta ve örnek olarak Japonya'yı göstermektedir. Gerçekten Japonya Batılılaşmaya bizden çok sonra başladığı halde bugün yeryüzünün belli başlı dört-beş ülkesi arasında yer alacak bir düzeye ulaşmıştır.

Hemen belirtelim ki Japonya'nın Batıdan sadece teknik almış olduğu yolunda söylenenler aldatıcıdır. Japonya bilinmeli ki, laik davranışlı bir topluluktur. Ulusal törelere, geleneğe saygılı olmak Batılı davranışlı olmayı engellemez; yeter ki geleneği politikaya, ticaret ve kültür işlerine karıştırmayalım. Bugün yüksek, ileri ve seçkin boyutlarda aydın olan bir Türkün anası babası, okur-yazar olmayan kimseler olabilir. Bunun Türkiye'de örnekleri çoktur. Bu aydın kişinin anasına babasına saygı ve bağlılık göstermesi elbette ki doğaldır. Ancak o aydın kişi mesleğinin, uzmanlığının gösterdiği yoldan mı gidecektir, yoksa saygısı ve sevgisi sonsuz olduğu için anasının babasının çizeceği doğrultuda mı yürüyecektir. Yeryüzünün en dindar kişilerinden biri filozof Kant idi. Ancak o, dinle bilimi kesin biçimde birbirinden ayırmaya önem vermekle ün kazanmıştır. Japonyalı, töresine bağlılık ve saygı göstermektedir; ancak iş başında, bir Batılı gibi davranmaktadır. Bu tutumu, yani laik dünya görüşü ile Japonyalı hemen işe girişmiş ve ilk amaç olarak sıkı ve düzenli bir çalışmaya koyularak, sağlıklı bir topluluk için birincil koşul olan ticaret hayatını yaratmış ve ülkesinde sanayiin kurulmasını başarmıştır.

Batılılaşmak ya da gelişmek ve sağlıklı bir yaşam kazanmak isteyen her ülke, her konu için gerekli kurumları ortaya koymak ve onları yaşatmak zorundadır. Bilimsel araştırmalar yönünden durumumuz hâlâ ilkel ölçüdedir. Üniversitelerimizde bilimsel araştırmalar çok sınırlı alanlar içinde kalmıştır.

Batılı ülkelerin düzeyine, onların gittiği yoldan ve uyguladıkları yöntemle ulaşıldığını artık bilmemiz gerekmektedir.

Cumhuriyet, 29 Nisan 1976

ORTA ASYA TÜRK SANATI

Asya'daki Eskiçağ Türk sanatı üzerinde son zamanlarda, özellikle Türk Tarih Kurumu'nun yardımları ile, bazı yazılar neşredilmiş, bu alanda bazı mühim temalar araştırılmıştır. Fakat aşağı yukarı 6. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar süren beş yüzyıllık Ortaçağ Türk sanatı memleketimizde pek az tanınmıştır. Bu yazıda, okuyucularımızı, bu devir sanatının bir-iki mühim meselesi ile bilgilendirmeye çalışacağız.

Asya'nın ortasında Tarim adını taşıyan büyük ve çorak bölgenin etrafını, geçilmesi zor sıradağlar çevirir. Bu bozkırın yalnız dağ eteklerine gelen kısımlarında yeşil vahalara rastlanmaktadır. Tarihte eski çağlarda Çin ile İran'ı birleştiren meşhur İpek Yollarından biri Tarim çöl mıntıkasının kuzeyinden, diğeri de güneyinden geçerdi. Ortaçağ Türk sanatı işte bu yollar üzerinde öbek öbek serpilmiş olan sulak şehirlerde doğdu. Bir taraftan "Hellenistik", İran ve Buda sanatlarının; diğer taraftan da Çin tesirlerinin altında gelişen Ortaçağ Türk sanatı, devşirici (ekletik) tarzda çalışan yani bu değişik üslupları birbiriyle birleştiren bir başlangıçtan sonra kısa bir zamanda kendisine has bir varlık kazandı.

Orta Asya Türk sanatının en başarılı eserlerini dini metinler ihtiva eden Manilik kitapları içinde işlenmiş olan minyatürler oluşturur. Mani ismindeki büyük ressam, İran'da "Ktesifon" şehrinde MS 3. asrın ortasında Zerdüşt, Hıristiyan ve Buda dinlerinin muvaffak olmuş terkibi ile bir din meydana getirdiği zaman bütün gönülleri fethetmişti. Mani çeşit çeşit resimlerle süslediği kitaplarını kendi icadı olan "gizli yazı" ile ortaya yayıyor, bu güzel yapraklar demet demet elde dolaşıyor, Mani dini böylece Önasya'da, Akdeniz memleketlerinde ve Çin'de geniş bir âlemin güzelliğe ve ilahi duygulara susamış ruhlarını besliyordu. Çin'de Mani dini uzun asırlar yerleştikten sonra Uygur prenslerinden Bugug Han (759-780) Mani dinini tanıyarak ona bağlandı. Bugug Han'dan sonra, Uygur halkının büyük bir kısmının Buda dinine bağlı kalmasına rağmen, bütün Uygur hanları Moğol zamanına kadar bu dinin koyu taraftarları oldular. İslam dini ortaya çıkınca Manilik Önasya'da kuvvetini kaybetmişti. Ona

karşılık Uygurların memleketinde bilhassa Kuzey İpek Yolu üzerinde bulunan Turfan yanındaki Hoço şehri, Mani dininin ve minyatürcülüğünün 8. ve 9. yüzyıllardaki merkezi oldu. Uygur Türkleri, dini metinleri çini mürekkebi ile beyaz kâğıda, ipek veya deri üzerine yazıyorlar, siyah yazıların arasına bazen kırmızı harfler ve kelimeler karıştırıyorlar, yaprak başlarını veya kenarlarını, bazen bütün bir sayfayı çeşit çeşit renklere boyanmış göz alıcı, gönül açan resimler ve çiçeklerle süslüyorlardı.

Minyatür sanatının dünya ölçüsünde en güzel örnekleri olan bu eserler sanat tarihinde büyük bir rol oynadılar. İslam minyatür sanatı, doğuşunu, bu Uygur minyatürlerine borçludur. Çünkü, şurası muhakkak surette sabit olmuştur ki Emeviler devrinde İslam sanatında kitap tasvirleri mevcut değildi. Vâkıa Suriye çöllerinde "Kuseyriamra" gibi köşklerde birçok duvar resmi bulunmuştur; fakat bunlar tamamiyle "Hellenistik" sanatın devamı olup İslam minyatür eserleri ile hiçbir benzerlik göstermedikleri için onlar üzerinde bir tesir yapmış olmaları kabil değildir. Ayrıca şu nokta bilhassa mühimdir: İlk yazı sanatı ve minyatür resimlerini İslam sanatında Abbasiler devrinde buluruz. Abbasiler devri Türklerin İslam medeniyetine girişi ve hâkim oluşu devridir. Bunların zamanında İslam sanatı büyük bir değişiklik gösterir ki bunun Türklerle meydana geldiğini ispat etmek mümkündür. Nitekim minyatür sanatının Abbasiler devrinde nasıl Mani kitaplarından İslam sanatına geçtiğini tarihi kaynaklardan öğreniyoruz: Abbasiler devrinde Mani dini Önasya'da tekrar revaç buldu. Bu dini hoşgören Halife Memun'un (813-833) Suriye manastırlarında bulunan eski Mani metinlerini araştırıp incelettiği ve Arap diline çevirttiği tarihçe malumdur. Bu arada şarktan gelen Türk ressamları 9. asırda Bağdat sanatına tesir etmişlerdir. Her ne kadar tarihçe bu devirde Bağdat'ta Türk sanatkârlarının kullanıldıkları zikredilmemektedir, fakat biz bu tesiri başka bir yoldan kesin olarak anlayabiliriz. Hemen hiçbir İslam minyatürü yoktur ki, nerede yapılmış olursa olsun, badem gözlü yüzler göstermesin. Bu gerçek, tek başına, İslam minyatürünün kesin olarak Türk kavimleri tarafından meydana getirildiğini ispat eden en mükemmel delildir. Bu itibarla çekik gözlülükle hiç alâkası olmayan Arapların ve İranlıların, resimlerini bu şekilde işlemiş olmalarını başka türlü izah etmek kabil değildir. Nitekim İran sanatında, Sasaniler, Partlar veya Ahamenitler devrinde böyle bir "fizyonomi"ye (insan yüzüne) tesadüf etmemekteyiz. Bunlardan başka İslam minyatürlerinin birçokları manzara ve tezyini motifler bakımından Şarki Türkistan ve Çin tesirleri gsöterirler ki bu da İslam minyatür sanatının Türklerin tesiri ile meydana geldiğini anlatır.

İlk minyatür örneklerinin Uygur yüzü tipinde olması, bundan sonraki minyatürcülük için değişmeyen bir kaide oldu ve bu moda İslam sanatında 15. ve bazı yerlerde 16., 17. asırlara kadar sürdürüldü.

Orta Asya Türk sanatında plastik eserler, demir, bakır, altın kaplar işçiliği, kumaş ve halı işlemeciliği büyük rol oynardı. Fakat kayalara oyulmuş keşiş mağaralarını süsleyen 2-4 metre büyüklüğündeki duvar resimleri ve mağaranın zeminini bezeyen "fresko"lar sanat tarihi bakımından daha mühimdirler. Kâğıt üzerine çizilen resimler iğne ile delindikten sonra kömür tozu ile duvara geçirilir ve arkasından boya ile yeniden işlenirdi. Mevzu umumiyetle Buda'nın hayatını tasvir eden resimler üzerinde toplanırsa da bunlar arasında çok ilginç sahnelere de tesadüf edilir.

Almanların bu yüzyılın başında birçok ilim heyeti göndererek yaptıkları araştırmalar neticesinde bu duvar resimlerinin en güzellerinden yüzlercesi toplandı ve Berlin'e taşındı. Bunlar bugün dikkatli bir şekilde "restore" edilmiş (üslubu değiştirilmeden tamir edilmiş) olarak teşhir edilmektedirler. Almanların "Kuzey İpek Yolu" üzerinde doğuda Kuça, batıda Turfan ve Hoço şehirlerinde yaptıkları araştırmalara karşılık İngilizler ve Fransızlar daha fazla "Güney İpek Yolu"nun bazı şehirlerinde topladıkları eserleri Londra ve Paris müzelerine götürdüler. Gene Rusların her iki yol üzerinde elde ettikleri buluntular da Leningrad Müzesi'ne nakledilmiştir.

Mağaraları süsleyen duvar resimlerinin en eskileri Toharların oturduğu Kuça merkezinde bulunmuş olup aşağı yukarı Miladın 5. ve 7. asırları arasındaki zamana aittirler. Aynı duvar resimleri Uygur memleketlerinde, Turfan ve bilhassa Hoço şehrinde de bulunmuştur ki bunlar daha geç bir tarihte, 8. ve 11. asırlar arasındaki zamanlarda işlenmişlerdir. Uygur resimlerinin gözleri fazla, Toharlarınki ise daha az çekiktir. Uygurlarda portre temayülü Toharlara nispetle daha kuvvetlidir. Toharlar resimlerinde gölgeye, Uygurlar ise çizgiye ehemmiyet vermişlerdir. Sonunculardа Çin tesiri daha açıktır.

Orta Asya Türk duvar resimlerinin sanat tarihindeki rolleri çok önemlidir. Bu eserlerde mevcut birçok motif yardımı ile İslam sanatında Türklerin büyük yardımlarını tespit etmek kabildir. Abbasiler Emevilerin yerine geçtikleri zaman saray, Pers nüfuzu altına geçmiş, İslam medeniyeti İranlılaşmak tehlikesini göstermeye başlamıştı. Bunu önlemek isteyen Abbasi halifeleri Türk kumandanlarının yardımına müracaat ettiler. Bunun neticesi olarak İslam medeniyeti ondan sonra tamamiyle Türk et-

kisi altında kaldı. Bu nüfuz ve tesirin izlerini Abbasiler devrinde büyük bir değişiklik gösteren İslam sanatında tespit etmek mümkündür. 9. asırda İslam sanatının yeni bir safhaya girişini ispat etmek için Turfan ve Hoço şehirlerindeki minyatür ve duvar resimleri büyük deliller vermektedirler.

Ülkü dergisi, sayı 8, 1942

Not: Kuzey ve Güney İpek Yolları üzerindeki şehirlerin sanatları hakkında başlıca eserler şunlardır: 1- SIR AUREL STEIN, Innermost Asia, 1928. 2 - P.PELLIOT, Les Grottes de Touen - Houang, 1924. 3 - A. GRÜNWEDEL, Alt–Kutscha, 1920. 4 - VON LE COQ, Buddistische Spatantike 1922/24. 5 - VON LE COQ, Choço, 1912/22. 6 - WALDSMIDT, Gandhara, Kutsch, Turfan, 1925. 7 - J. HACKIN, Recherches archéologiquesen Asie Centrale, 1936.

İSLAM SANATI VE TÜRKLER

Türklerin İslam sanatındaki büyük başarıları, içinde bulunduğumuz yüzyılın başından beri yapılan araştırmalarla belirmeye başlamıştır. Artık bir zamanlar yapıldığı gibi İslam sanatına "Arap sanatı" denilmemektedir. Şunu biliyoruz ki Türklerin İslam dinine girdikten sonra felsefe, matematik ve tabiiye ilimlerindeki başarılarıyla bu kültürün gelişmesi ve olgunlaşması yolunda çok büyük yardımları dokunmuştur. Türklerin sanat alanındaki çalışmalarından ise yakın bir zamana kadar habersiz bulunuyorduk. Çünkü Arap dilindeki yazılı vesikalar bize bu yönden pek az bilgi vermektedirler. Bununla beraber yukarıda da dediğimiz gibi, 20. yüzyılın başında yapılan kazılar Türklerin İslam sanatındaki büyük rolünü ortaya atmaya yol açmıştır. Şu var ki Türklerin İslam sanatının gelişmesindeki büyük başarısı henüz değerince belirtilmemiştir. İşte bugün bu büyük meselenin bazı mühim konularını okuyucularımıza tanıtmaya çalışacağız.

İslam sanatının Emeviler devrini Abbasiler devri ile karşılaştırdığımızda büyük ayrılıklar görüyoruz. İsa'dan sonra 9. yüzyılın başında İslam sanatı birden o güne kadar görülmeyen bir renk ve görünüş kazandı. İskit sanatını ve işçiliğini çok andıran bir üslup ile yine o vakte kadar tanınmayan geometrik motifler türedi. Bundan başka birçok yeni sanat şubesi ortaya çıktı. Bu değişmenin sebebi ne olabilirdi? Tarihten şunu öğreniyoruz ki Abbasiler devrine kadar İslam kültürünü her bakımdan yalnız Araplar temsil etmişti. Fakat İslam dininin yayılması ile İranlılar ve Türkler de bu dine girince kendilerine öz olan özelliklerle bu yeni âleme büyük kuvvet verdiler. İşte İslam sanatında birdenbire gözüken büyük ayrılığı bu iki milletin bu kültüre katılması ile anlatabiliriz. Şimdi bu derin değişmeyi Türklerin mi yoksa İranlıların mı yaptıklarını araştırmak gerekiyor. İlkin tarihin yapraklarını karıştıralım: Arapların kendilerine öz bir kültürü olmadığı için, Abbasilerin daha ilk günlerinde, halifenin sarayında yüksek yerler alan İran büyüklerinin tesiriyle İranlılaşmak tehlikesi baş gösterdi. O sıralarda aynı sarayın nüfuzlu adamları arasında Türkler de görünmeye başlamıştı. Bunlar ekseriya büyük subaylardı.

İşte Abbasi halifeleri bu Türk komutanlarının yardımı ile İran tehlikesinin önünü almayı uygun buldular. Türk ırkını ve Türk memleketlerini böylece her bakımdan kayırmak siyasetini güttüler. Birçok Türk bu suretle halifenin emrinde büyük kuvvetlerin başına geçebildikleri için Batıya akmaya başladılar. Abbasi halifeleri ise bu yüzden Türklerin tesiri altına girdiler. Memun gibi Mutasam'ın da annesi Türktü. Çocukluğunu Türk dayıları arasında geçiren, Türk terbiyesi alan Mutasam memleketini ancak Türk askerlerinin eline vermekle koruyabileceğini biliyordu. Çünkü o, onların mertliğini, temiz ahlakını ve yüksek kudretini sevmiş ve beğenmişti. Fergan bölgesindeki birçok Türk gencini türlü vesilelerle Bağdat'a çağırdı; ve onlardan bir hasse ordusu kurdu. Mutasam halifeliğe geçtikten sonra, bu ordunun yetmiş bin kişiyi bulduğunu tarih bildirmektedir Türklerin Abbasi sarayındaki büyük nüfuzunu Fahri'nin bir fıkrası ne güzel anlatır:

Mutasam halifelik tahtına çıktığı zaman kendisinin yakın dostları meclis kurmuşlar ve bir müneccim çağırarak ondan yeni halifenin yerinde ne kadar kalacağı ve ne kadar yaşayacağı yolunda kehanette bulunmasını istemişler. Bu esnada oraya gelen bir adam söze karışarak "Ben bunu müneccimlerden daha iyi bilirim" demiş. Oradakiler heyecan ve merakla "Şu halde sen söyle, halifeliği ne kadar sürecek" diye rica etmişler. Adamın cevabı gayet kısa olmuş. "Türklerin istediği kadar" demiş. Türk askerlerinin İslamlığın merkezindeki bu hâkimiyetleri Arap kıtaları tarafından kıskanıldığı için zaman zaman yerli ve Türk kuvvetleri arasında çarpışmalar da oluyordu. Mutasam hem bunu önlemek, hem de Türk askerini Bağdat'ın o zamanki ahlakı bozuk muhitinden uzak tutmak için altmış kilometre kuzeyde Samarra şehrini kurarak büyük ordusu ile oraya yerleşti (835).

883 yılına kadar halifeliğin merkezi olan Samarra bir Türk şehri oldu. Burada her şey Türktü. Türk ırkını Araplıktan uzak tutmak kaygısıyla burada yalnız yeni politika değil yeni bir sanat da kök tutmaya başladı. İşte Samarra şehri böylece bizim için İslam sanatında Türklerin başarılarını aramak yolunda en güzel belgeleri verecek bir yer oldu. Bu şehir 1911-1913 senelerinde kazılmış ve buluntuların büyük bir kısmı İstanbul ve Berlin müzelerine götürülmüştür. Türkler için kurulan bu şehirde bulunan eserlerin de Türk karakterini göstermesini beklemek çok yerindedir. Nitekim burada bulunan her çeşit sanat kalıntıları o güne kadar İslam sanatında görülmeyen ve bulunmayan bir değimdedirler. Meselenin bu kadarı bile bize buradaki eserlerin Türklere ait olduğunu göstermeye

yeter. Kaldı ki Samarra'da çıkan sanat eserlerini Orta Asya'daki Ortaçağ Türk eserleri ile karşılaştırdığımızda arada çok büyük benzerlikler buluyoruz. Daha önce Ortaçağ Türk sanatını biraz anlatmıştık. Orada İslam minyatürlerinin doğuşunda Uygur Türklerinin büyük etkilerini belirtmeye çalıştıktan başka keşiş mağaralarının içinde büyük duvar resimlerindeki birçok motifin bazı erken İslam eserlerinde aynı ile bulunduğuna da işaret etmiştik. İşte Samarra'da bulunan eserler, İslam sanatında ilk defa olarak, Orta Asya'yı birçok bakımdan düşündürmekte ve andırmaktadırlar. Şurasını önemle belirtmeliyiz ki Toharların ve Uygurların eserleri 8. ve 9. yüzyıllarda en büyük devirlerini yaşıyordu. Ve Türklerin Batıya kümeler halinde akmaya ve sızmaya başladıkları zamanlar da bu günlere raslar. Böylece 835 senesinde kurulan Samarra şehri Orta ve Batı Asya'dan gelen Türklere kucak açmış bir yerdir.

Şimdi Samarra'da çıkan ve bir bölümü İstanbul'da Çinili Köşk Müzesi'nde yer alan eserlerde Orta Asya'ya bağladığımız etkilerin neler olduğunu anlatalım: Samarra'da en çok gözü çeken mesele yeni işçilik (teknik)tir. Halifenin saraylarını süsleyen taştan, tahtadan ve stucco (mermer tozu ile karışık alçı)'dan ibaret kabartmaların o güne kadar bu yerlerde hiçbir devirde tanınmayan meyilli yontma biçiminde işlendiğini görüyoruz. Kabartma işlerinde yontma biçimi Orta Asya memleketlerinden başka hemen her tarafta dikine yarıklarla yapılır. Muhtelif Türk kavimlerinde ve bilhassa İskitlerde ise kabartmalar dikine değil meyilli yontulur. İskit bronz kaplarında ve Altay bölgesindeki eski Türk ziynet eşyasında bu biçim yontulmuş kabartmalara çok raslanır. Türk erleri ve subayları, silahları, eyer takımları ve beraber getirdikleri başka sanat eserleri ile bu çeşit kabartma biçimini Samarra'ya taşımış olmalıdırlar. Hiç şüphe yok ki aralarında bu işlerin sanatçıları da vardı. İlk defa Samarra'da görülen bu teknik o günden sonra birçok İslam memleketine yayılmıştır.

Samarra, İslam sanatının en meşhur ve en esaslı motifinin beşiğidir. Arabesk burada doğmuştur. Avusturyalı alim Strzygowski haksız yere Arabesk ismini taşıyan bu motife Türkesk demenin çok daha doğru olduğunu ileri atmıştır. Bunlar Samarra'da sarayların duvarlarını süslüyorlardı.

Üslup bakımından da Samarra eserleri o güne kadar İslam sanatında bulunmayan bir tarz gösterirler. Arapların ve İranlıların süsleyici motifleri bitki şekillerini taklit ederler. Samarra eserleri ise süsleyici sanatta geometrik karakter taşırlar. Bu vasıf onları Ortaçağ Türk sanatına bağlar. Tohar ve Uygur duvar resimlerinde de süs yerine kullanılan motifler tamamiyle geometrik değimdedirler. Bunların birçoklarının Samarra'da

da bulunduğunu görüyoruz. Her iki tarafın bilhassa cam, keramik ve sedeften, küçük mozaik işleri birbirinin aynı tesiri yapmaktadırlar.

Samarra'da göze çarpan geometrik üslup, Arap ve İranlılara karşı esasen Türk süsleyici sanatlarının en öz vasfıdır. Bütün Türk süsleyici sanatları 15. ve 16. yüzyıllara kadar bu karakteri taşımışlardır. Hatta halı ve kilim gibi halk sanatı eserlerinde bu karakter bugün bile yaşamaktadır.

Samarra'nın Orta Asya ile ilgisini orada bulunmuş olan beyaz renkteki Seladon Çin vazoları diğer bir bakımdan ispat ederler. Yine üstü kabartmalı keramik işleri de Çin ve Orta Asya Türk madeni kaplarının tesirinden başka bir şey değildir. Türk sanatının bütün devirler içinde değişmeyen ve yine İskit sanatı ile birleşik bir karakteri de çiçek ve hayvan şekillerinin stilize edilmiş bir hale sokulmasıdır. İranlılarda ve Araplarda böyle bir üslup yoktu.

İslam sanatında Türklerin meydana getirdiği işleri ayırıp çıkarmak için onların herhangi bir bölgeye ilk vardıkları günlerde yarattıkları eserleri bulmak gerektir. Eğer bu eserler orada yepyeni motiflerle yeni bir üslup meydana getiriyor ve bunlar Türk karakteri taşıdığı muhakkak olan diğer Türk eserleri ile benzerlik gösteriyorlarsa o vakit bu yeni sanatın Türk başarısı olduğunu kesin olarak ispat etmiş oluruz.

İslam dünyasında Samarra'dan başka böyle bir yer daha var mı? Yine tarihin yapraklarını karıştıralım: Yazılı vesikalar bize Ahmet İbni Tulun isminde bir Türk generalinin Mısır'da bir Türk İslam Hükümeti kurduğunu anlatıyor (868-905). Anavatandan gelen ve Samarra'da bulunmuş olan bu Türk komutan Samarra'da gördüğümüz üslubun tamamen aynını Mısır'a götürdü. Ve orada o güne kadar bilinmeyen bir sanatın doğmasını temin etti. İbni Tulun mimari bakımından çok önemli olan camiinin duvarlarını, kemerlerini ve pencerelerini yukarıda Samarra'da da bulunduğunu söylediğimiz kaplamalarla süsledi. Tahtadan, taştan ve 'stucco'dan olan bu kabartmalar da Samarra'daki gibi meyilli yontma biçimindedirler.

Bir Türk şehri olan Samarra'daki eserlerin Orta Asya Türk eserleri ile benzerliği ve Samarra'daki eserlerin İbni Tulun devrinden başlayarak Mısır'da bulunması İslam sanatında Türkün hissesini gösteren örneklerdir. Yalnız, İslam sanatında Türklerin rolü bundan ibaret değildir. Biz burada başlangıç noktasını kestirip Türk-İslam sanatını araştırmada usulün nasıl olabileceğini birer örnekle göstermeye çalıştık.

Ülkü dergisi, sayı 9, 1942

"KENDİ SANATIMIZA SAHİP ÇIKMIYORUZ, TAM BİR UMURSAMAZLIK İÇİNDEYİZ"

Mısır, Roma, Yunan ve Hint sanatları üzerinde çağımızın en güzel baskılı kitaplarını ortaya koyan Paris'teki Mazenod Yayınevi'nin şimdi "L'Islam et l'Art Musulman" başlığı altında daha önceki ciltlerinden de güzel ve görkemli olan büyük bir kitabı çıkmış bulunmaktadır.

Yayınevi kitabın hazırlanışı sırasında bu satırların yazarına başvurarak Türkiye'de resim çıkarabilme konusunda yardım istemişti. Konunun önemini göz önünde tutarak Kültür Bakanını ve Kültür Müsteşarını ziyaret etmiş ve onların yardımını sağlamıştım. Ancak Mazenod ekibi otomobil kazası geçirdiği için Türkiye'ye gelemeden Paris'e dönmüştü. Fotoğraf çekimlerini, bana yazdıklarına göre, adlarını kendilerine verdiğim ünlü Türk fotoğrafçılarına yaptıracaklardı. Daha önceki ciltlerin olağanüstü güzelliğini bildiğim için İslam sanatı üzerindeki bu eserin çıkışını merakla bekliyordum.

Ancak kitabın bir nüshasını bana gönderdikleri ve müellifin Prof. Alexandre Papadopoulo olduğunu öğrendiğim an bütün sevincim yok oldu. Çünkü hemen Türk sanatı ve Sinan bölümlerine baktım ve içimde uyanan kuşkunun ne yazık ki doğrulandığı gerçeği ile karşılaştım. Yazara göre Sinan "Christodoulou" adlı bir Rumdur. O, yani Sinan, artistik ve gelenek yönünden de Yunanlıdır. Papadopoulo'nun Türk mimarlığı üzerinde yazdığı 6 sayfa, bu tür dayancasız yargılarla sürüp gitmektedir. Özünde, kitabın 380 sayfadan oluşan önemli ve büyük bölümünde Papadopoulo bütün Türk sanatı üzerinde bu 6 sayfa dışında yazmamaya önem vermiş görünmektedir. Nitekim 18x30 ya da 23x30 büyüklüğünde eşsiz güzellikteki renkli levha arasında ise yazar Türk sanatına sadece 4 resim ayırmakla yetinmiştir. Ancak Belgeler adını taşıyan bölümde önemli Türk kentlerindeki mimarlık eserleri üzerine etüdlük niteliğinde 6x9 büyüklüğünde 76 fotoğraf ve planın yer aldığı görülmektedir. Şu var ki, bu bölümü yayınevi sahibinin eşi

Bayan Lucienne Mazenod hazırlamış, yazar ise ona ancak yardım etmiştir.

Papadopoulo'nun yazdıklarını okuyup da üzülmemek elden gelmiyor. Ömrünü Türk sanatına adamış olan büyük Fransız bilgini Prof. Gabriel Bursa, Orta ve Doğu Anadolu Türk Mimarisi konusunda 6 büyük cilt eser vermiş ve sanatımızın dış dünyaya tanıtılmasında büyük hizmetler görmüştü. Bugün Fransa'da böyle bir kitabın çıkmış olması gerçekten acıdır. İnsan ilk anda yayınevinin düşüncesizliğine hayret ediyor. Ancak yazar Alexandre Papadopoulo Sorbonne Üniversitesi'nde İslam Sanatı Estetiği profesörüdür. Ondan başka Kahire ve İskenderiye'de 20 yıl çalışmış, orada "Kahire Dergisi"ni idare etmiş olup, Paris'te ayrıca İslam estetiği ile uğraşan merkezin kurucusu ve direktörüdür. Parisli yayınevinin bu nitelikleri taşıyan yanı başındaki bir kişiyi almakta herhangi bir kötü düşünce ile hareket etmiş olduğu söylenemez.

Kitap 50 bin nüsha basılmıştır. Fiyatı 2 bin TL'sını aşkın olduğu halde öteki ciltler gibi kapışılacaktır. Böylece Türkler üzerindeki haksız yargılar geniş çevrelere yayılacaktır. Bu durumda ne yapılabilir? Kaleme sarılıp polemik yapmak ilkel bir tutum olur. Çünkü şikâyet ve yaygara hiçbir yarar getirmez. Tersine böyle bir tutum aleyhimize söylenenlerin daha geniş çevrelere yayılmasına neden olur.

Kanımızca yararlı bir davranışta bulunmak istiyorsak Türk sanatı ile daha yakından ilgilenmek ve bu konuda çaba göstermek zorundayız. Bugün bile Sinan hakkında Türkler tarafından yazılmış bir eser yoktur. Oysa yazacak bilginlerimiz az da olsa vardır. Ancak dört başı bayındır bir 'Sinan monografiası'nın ortaya çıkabilmesi büyük bir ekip işidir ve çok masraflıdır. Bu çabayı başarıya ulaştırmak ancak düzgün ve sürekli çalışan bir kurum aracılığıyla sağlanabilir. Nitekim bugüne değin Sinan ile ilgili en önemli araştırmalardan biri Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın kaleminden çıkmış olup bilimsel çalışmaları ile yurdumuzda büyük hizmetler gören Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Ne var ki, Sinan'ın ve daha başka Türk sanatçılarının eserlerini layık oldukları önemde küçüklü ve büyüklü ciltler halinde Türkçe ve yabancı dillerde yayımlamamız gerekmektedir. Türk kültürünün yayılması ile uğraşan Kültür Bakanlığı, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığının ortaklaşa çalışmaları gerekmektedir. Daha da iyisi, hepsinin birden bu işi, kurulmasını büyük bir özenle beklediğimiz "Türk Kültür Kurumu"na devretmeleri olurdu.

Türk sanatına Fransızlar, Almanlar, İngilizler ve daha birçok ulus büyük hizmetler yaptıkları halde biz Türkler uyuşuk olarak oturuyoruz. Kendi sanatımızı ne zaman önemseyeceğiz?!

Cumhuriyet, 23 Nisan 1977

NOT : 23 Nisan 1977 tarihli bu yazıdaki bazı temenniler bugün yerine getirilmiş olup Türkler tarafından Sinan üzerine birçok önemli eser yazılmıştır. Yer darlığından burada ancak Abdullah Kuran'ın (1986) ve Metin Sözen, Sami Güner'in (1988) Sinan üzerindeki eserlerini anıyoruz.

ATATÜRK VE OSMANLI TARİHİ

Bazı çevrelerde Atatürk'ün Osmanlı İmparatorluğu tarihine ilgi duymadığı kanısı vardır. Oysa Büyük Önder, Osmanlıların yalnız son üç yüzyıllık gerileme dönemindeki çağdışı kalmış, yoksul halinin ve teokratik idaresinin, kurmakta olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ne etkide bulunmasını istemiyordu.

Buna karşılık Atatürk, Osmanlı Devleti'nin parlak çağı ile iftihar ediyor, "Sinan'ın heykelini dikiniz" direktifini veriyor, Selçuklu ve Osmanlı tarihinin araştırılması için Avrupa'ya öğrenci gönderiyordu. Atatürk döneminde Avrupa'da Türk Tarihi alanlarında yetişen bir düzineyi aşkın genç, sonraki Türk Tarih Kurumu'nun üyeleri olmuşlardır. Yalnız rahmetli olanları anarsak, başta Türk Tarihi araştırmalarında çığır açan Ömer Lütfi Barkan olmak üzere, Mükrimin Halil Yınanç, Cavit Baysun, Tayyib Gökbilgin, Enver Ziya Karal gibi bilginleri sayabiliriz. Eski kuşağın temsilcileri olan Fuat Köprülü ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi büyük bilginler de yine Atatürk döneminde, onun çizdiği yolda, Türk Tarih Kurumu çatısı altında Osmanlı Tarihi üzerinde eserler verdiler.

Bugün işbaşında olanlar arasında birkaçı Orta Asya Türk Tarihi, birkaçı Selçuklu Tarihi ve çoğunluğu Osmanlı Tarihi üzerinde çalışan değerli bilginlerimiz de Atatürk döneminde ve Atatürk'ün çizdiği plan içinde yetişmişlerdir. Şimdiki Osmanlı tarihçilerimiz arasından bazıları, Amerikan üniversitelerinde ders vermektedirler. Böylece Atatürk döneminde ve Atatürk'ün öngördüğü proje içinde yetişenler dünya bilim çevrelerinde de seçkinleşmişlerdir (temayüz etmişlerdir). Tarihçilerimiz Türkiye'de ve dış ülkelerde başarılı olmalarını, Atatürk'ün kurduğu Türk Tarih Kurumu'nda her çeşit yardımı bulmuş olmalarına borçludurlar. Öyle ki, kurum üyesi olmayan araştırıcıların, örneğin büyük bilgin rahmetli Necati Lugal ve daha birçok değerli tarihçinin eserleri de basılmakta idi; ayrıca onların araştırmaları için gerekli bütün olanaklar da sağlanmakta idi.

İnönü Dönemi ve Türk Tarih Kurumu

İnönü döneminde Türk tarihi alanlarındaki çalışmalar Atatürk'ün öngördüğü çizgide gelişmeye devam etti. İnönü, her fırsatta Türk Tarih Kurumu ile ilgileniyor, çalışmalarının başarılı olması için çaba gösteriyordu. Bu dönem boyunca başkan olan Şemsettin Günaltay, genç bilim adamları alarak bu önemli bilim ocağına taze kan verdi. Böylece seçkin şahsiyetler olmakla beraber, asıl meslekleri tarih alanında olmayan üyeler öldükçe ya da kendiliklerinden ayrıldıkça Türk Tarih Kurumu gerçek meslek erbabının eline geçmeye başladı.

Şemsettin Günaltay, Demokrat Parti döneminde de her yıl yapılan seçimlerde en yüksek oyları toplayarak başkanlığını sürdürdü ve Türk Tarih Kurumu'nun gittikçe daha bilimsel bir kimlik kazanmasında etken oldu.

Bayar ve Menderes'in Tutumu

Aslında Demokrat Parti, Tarih Kurumu'nun içinde birçok CHP'li politikacının yer almasından ve başkanlıkta yine CHP'li bir eski başbakanın bulunmasından dolayı tedirgindi. Nitekim daha 1951'de Adnan Menderes, Türk Tarih Kurumu'nun şimdi biri rahmetli olan üç genç temsilcisini (Halil Demircioğlu, Sedat Alp ve Ekrem Akurgal) milletvekili Dr. Sedat Barı aracılığı ile Büyük Millet Meclisi'ndeki odasına davet ederek kurumun CHP'li üyelerden arındırılmasını istedi; ancak o üç üyenin yaptığı açıklamalar sonunda Adnan Menderes, kurumun iyi ellerde olduğuna ve yararlı çalışmalar yaptığına kanaat getirerek isteğinden vazgeçti.

Celal Bayar'ın tutumuna gelince: Demokrat Parti'nin Türk Tarih Kurumu'na karşı duyduğu hoşnutsuzluk sekiz yıl sonra 1959'da bir kez daha, bu kez Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından dile getirildi. Bir gün bu satırların yazarını Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri rahmetli Munis Faik Ozansoy telefonla aradı ve "Sayın Cumhurbaşkanı sizinle görüşmek istiyor" diyerek davetin Türk Tarih Kurumu ile ilgili olduğunu ekledi. O sırada Türk Tarih Kurumu'nun Genel Sekreteri idim. Gerekli bilgileri ve notları hazırlayarak bildirilen saatte Köşke gittim. Cumhurbaşkanı beni Köşkün kütüphanesinde kabul etti; yanında Munis Faik Ozansoy bulunuyordu. Bir-iki gönül alıcı sözden sonra oldukça sert bir ifade ile "Sekiz yıldır genel sekretersiniz. Siz bir meslek adamısınız," de-

di ve Şemsettin Günaltay'ı kastederek, "Bir bilim kurulunun başında bir politikacının bulunması doğru mudur?" diye ekledi. Aslında Cumhurbaşkanı bu uyarısında haklı idi. Ancak Şemsettin Günaltay, kurumda çok seviliyor ve her yıl yapılan seçimlerde en yüksek oyları topluyordu. Ayrıca kuruma gerçek meslek adamlarının alınmasında büyük hizmetleri olmuştu. Bunları ayrıntılarıyla dile getirdim ve Şemsettin Günaltay'a karşı bir hareketin büyük tepki yaratacağını, böyle bir durumun Demokrat Parti bakımından iyi bir izlenim bırakmayacağı kanısında olduğumu söyledim.

Celal Bayar, açıklamalarımı büyük bir sükûnetle dinledi. Kendisine, Şemsettin Günaltay'ın Yönetim Kurulunda özel sohbetler sırasında "Celal Bayar aydın kişidir. Memlekette, özellikle iktisat alanında büyük hizmetleri dokunmuştur," gibi beyanlarda bulunduğunu da anlattım. Bu sözler üzerine Celal Bayar üstelemedi ve bir başka konuya geçerek, "Tarih Kurumu, Türk tarihi üzerinde kalın ciltler yazıyor; bunlar ancak meslek erbabına yarayan kitaplar. Aydınlar için de kitap yazmak kurumunuzun ödevidir. Atatürk, Türk tarihinin herkes tarafından bilinmesini istiyordu. Niye herkesin yararlanabileceği kitaplar yazmıyorsunuz? Örneğin bir cilt Selçuklu tarihi ve iki cilt Osmanlı tarihi çok yararlı olur. Bunu niye yapmıyorsunuz?" dedi. Şüphe yok ki Cumhurbaşkanı bu sorusunda da çok haklı idi. Ancak "bilimsel/popüler" kitap yayımlamak, büyük yatırım gerektiren bir atılımdı. Bu tür kitapların en aşağı 50 bin adet basılması zorunlu idi. Bu iş için gerekli kâğıt parası ise kuruma ağır bir yük olurdu. Bunu anlattım, Cumhurbaşkanı, "Siz istediğim üç cildi yazın, gerekli parayı ben hemen temin ederim. Hükümet veremezse bankalardan bulurum," dedi ve gerçekten ilk yardım olarak CHP döneminde, hem de Şemsettin Günaltay'ın başkanlığı zamanında kesilmiş olan 390 bin Türk Liralık yıllık hükümet yardımını yeniden sağladı. Bu, o tarihte çok önemli bir yardımdı. Celal Bayar'ın istediği bir ciltlik Selçuklu ve iki ciltlik Osmanlı tarihi için yirmi kadar üye vazife taksimi yaptı ve çalışmalara başlandı. Ancak arkasından 27 Mayıs ihtilali oldu. Hükümet yardımı kesildi ve proje gerçekleşemedi. Bununla beraber iki cilt halinde olmasa bile Türk Tarih Kurumu on ciltlik Osmanlı tarihini hazırladı. Oldukça ucuz fiyata yüzde 40 indirimle 15.000 Türk Lirasına satılan bu ciltleri birçok aydın ve ortadirek mensubu satın almaktadır. Ancak bir gün iki ciltlik Osmanlı tarihini yazmak Celal Bayar'ın dediği gibi Türk Tarih Kurumu'nun kesinlikle yapmak zorunda olduğu önemli bir ödevdir.

AP Dönemi ve Türk Tarih Kurumu

Süleyman Demirel döneminde de Türk Tarih Kurumu huzur içinde çalışmak olanaklarını buldu ve değerli eserler yayımladı. Bu tarihlerde Türk Tarih Kurumu uluslararası düzeydeki başarıları nedeni ile Dünya Akademileri Birliği'ne üye seçildi.

İnönü Sonrası CHP'liler ve Türk Tarih Kurumu

Para sıkıntısı çeken CHP, kaynaklar aramakta idi. Bu arada, partinin bazı "ileri gidenleri" gözlerini, Atatürk'ün Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarına vakfettiği paraya diktiler. İş, mahkemelere düştü. Başkan rahmetli Enver Ziya Karal, Genel Sekreter Sedat Alp ve Türk Tarih Kurumu'nun Atatürk çizgisinde kalmasını sağlayanlardan birisi olan otuz yıllık Genel Müdür Uluğ İğdemir ile kardeş kurumun ('Türk Dil Kurumu'nun) temsilcileri uzun yıllar çaba sarf ettiler. Sonunda adalet yerini buldu ve Türk yargı organları Atatürk'ün mirasını CHP'ye değil, Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarına bıraktığına karar verdiler.

Türk Tarihi Üzerine Çalışmaların Bugünü ve Yarını

Atatürk döneminde tarih konularında çalışacak gençler, bütün Türkiye'nin en başarılı ve en yetenekli öğrencileri arasından seçilirdi. Yirmi yıldan beri ise tarih bölümlerine en düşük puanlı öğrenciler girmektedir. Oysa iyi bir tarihçi olmak için üç Avrupa dilinden başka Arapça ve Farsça bilmek zorunluluğu vardır. Orta Asya Türk Tarihi için ise ayrıca Rusça, Çince bilmek gerektir. Bugün tarih bölümlerine giren öğrencilerin büyük bir çoğunluğu saydığımız koşulları yerine getirmek olanaklarından yoksundurlar. Böyle olduğuna göre, Türk Tarihi çalışmalarının geleceği acınacak durumdadır.

Özal Hükümetinin Tutumu

Başbakan Turgut Özal, edindiğimiz çeşitli izlenimlere göre, kültüre önem veren bir politikacıdır. Kültür ve Turizm Bakanı Mükerrem Taşçı-

oğlu da kabinenin en aydın ve en geniş görüşlü kişileri arasında yer alır. Nitekim kendisi basından da olumlu not alan bir bakandır. Bununla birlikte Özal hükümetinin hiç olmazsa şimdilik bazı kültür meselelerini ele almaktan uzak durduğu gözlenmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Türk kültürü bakımından çok önem taşıyan bu konunun da çözümü, yurt sorunlarına eğilen ve onlara Atatürk ilkeleri doğrultusunda yön vermeye çalışan Cumhurbaşkanımızın ilgisini beklemektedir.

Cumhuriyet, 5 Ekim 1985

TARİH İLMİ VE ATATÜRK*

Atatürk'ün hayatı ve eserleri ve onları hazırlayan sebepler araştırıldığı takdirde, bu büyük adamın tarihten daima ilham aldığını ve herhangi bir meseleyi ele alırken onu tarihin ışığı altında mütalaa ettiğini görmek mümkündür. Garp kültürünün benimsenmesi, inkılapların hazırlanması, yurdun siyasi hudutlarının çizilmesi, Türk Tarih tezinin ortaya konması gibi meselelerde Atatürk her defasında tarihin iyi ve kötü örneklerinden ders almıştır. Şimdi bu konuları teker teker ele alalım:

Şark ve Garp Kültürleri Karşısında Atatürk

Tanzimattan beri memleketimizin en mühim meselesi Şark ve Garp[1] medeniyetleri karşısındaki durumumuz ve davranışımızdır. Atatürk kendisinden önceki Türk aydınlarının ve bilhassa devrinin büyük

---

* Bu yazı daha önce 20.12.1954 tarihinde konferans şeklinde, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Prof. Ades Nimet Kurat tarafından tertip edilen kollokvium'ların biri olarak, umumi efkâra sunulmuş bulunmaktadır. Konferans buraya aynen nakledilmiştir.

1) Şarkla Garp arasında fark gözetme ve bugün **Şarklı** ve **Garplı** mefhumları ile ifade ettiğimiz dünya görüşleri arasında mevcut olan ayrılıklara işaret etmek bilhassa 19. yüzyıl Avrupasında revaçta idi; meydana gelen mefhumlar Avrupalı düşünürlerin ortaya koydukları müşahede ve tetkiklere göre şekil kazanmışlardır. Bu hususta Fransa, Almanya, İngiltere ve İtalya'da büyük ölçüde neşriyat yapılmıştır. Avrupalı düşünürler **hümanist, koyu Hıristiyan, emperyalist, sosyalist, ırkçı** vesaire olduklarına göre Şarklıyı tarif edişleri değişir. Aynı şekilde Rönesans devrinde de Garplıların Şark ve Şarklı hakkında enteresan müşahedeleri vardır. 16. yüzyılda Kanuni'ye sefir olarak gelen ve o devir Türkiyesi hakkında dört enteresan mektup yazmış olan Busbek bilhassa zikre şayandır. Roma devrinde de Şarkla Garp arasında fark gözetildiğini birçok örnekle tespit etmek mümkündür. Fakat Şarkla Garp arasında en çok fark gözeten Yunanlılar olmuştur. Helenler kendilerinin anlamadıkları dilde konuşan milletlere barbar derlerdi. Fakat bu sözle umumiyetle Şarklıları, yani Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'da mukim milletleri kastederlerdi. Anavatanda barbar sözünün manası menfi, Yunan kolonilerinde ise müspet idi. 4. yüzyılda Stoa felsefesinin tesiri ile Yunan yarımadasında da barbar sözünün kötü manası kaybolur.

Görüyoruz ki müspet olsun menfi olsun Garp dünyası Şark dünyasını kendisinden ayırdetmektedir. Şimdi biz kendi görüşümüze göre Şark ve Garp kültürlerinin birbirlerinden olan ayrılıklarına işaret edelim. Objektif bir mukayese yapabilmek için her iki kültür dünyasının kuvvetli olduğu devirleri ele alalım. Öyle zannediyorum ki Şarkın MÖ 9., 8., 7. ve 6. asırlar zarfındaki kültürünü Yunanlıların aynı zaman zarfındaki kültürü ile mukayese etmek doğru olacaktır.

mütefekkiri Ziya Gökalp'in Şark ve Garp zihniyetleri üzerindeki düşüncelerinden muhakkak ki büyük ilhamlar almıştı. Fakat Türk Tarihinin en mühim içtimai hadisesini teşkil eden inkılapları meydana getirmek Ata-

---

8. ve 7. asırlar zarfında Helenler Mısırlılardan, Fenikelilerden, Asurlulardan ve Hititlerden birçok sahada ders almaktadırlar. Öyle ki sanat alanında tecrübi bilgi ile fikriyat sahasında yetişmek isteyen her aydın Helenli, eline bastonunu alıp, Mısır, Mezopotamya ve Suriye'nin kültür merkezlerini karış karış geziyor, öğrendiklerini Hellas'da ve o zamanki bütün Yunan dünyasının Gymnasionlarında veya Agora gibi toplanma yerlerinde gençliğe ve geniş halk kitlelerine yayıyorlardı.

Son zamanlarda kesin bir surette ispat edildiği gibi Hesiod'un Theogonie'si yani tanrıların meydana gelişi hakkındaki kitabı tamamiyle Hitit kaynaklarından mülhemdir. **(Bu hususta bkz. Güterbock, Kumarbi Efsanesi, Ankara 1945, T.T.K.)** Böylece Yunan mitolojisinin büyük bir kısmı Hititlerin malıdır. Sanat bakımından da Helenler 8. yüzyılın sonunda Şarkın tesiri altındadırlar. Fakülte yayımları arasında neşrettiğimiz bir kitapta Helenlerin sanat sahasında Hititlerden ilham ve örnek aldıklarını ortaya koymuş bulunuyoruz. **(E.Akurgal, Späthethitische Bildkunst, Ankara 1949.)**Aynı durum kendisini daha başka sahalarda da göstermektedir. Helenlerin, hesap, hendese ve gökyüzü bilgilerinde olduğu gibi, sağlık bilgisinde ve umumiyetle fikriyat sahasında Mısır'dan ve Mezopotamya'dan büyük ölçüde istifade ettikleri eskiden beri bilinmektedir. Durum böyle olduğuna göre, bu çağdaki Şark kültürünü kendisini hemen takip eden Yunan kültürü ile mukayese etmek yerinde olacaktır.

Mukayese bizi şayan-ı hayret neticelere götürmektedir. Şark milletleri Yunan kültürünün ortaya çıktığı tarihe kadar 2500 yıl zarfında zengin bir bilgi hazinesi meydana getirdiler. Fakat bütün iktisap edilen geniş ve büyük bilgiye rağmen ilmi düşünceye ve ilmi çalışmaya yani bugünkü müspet ilim zihniyetine ulaşamadılar. Buna mukabil Helenler Mısır ve Mezopotamya'dan öğrendiklerini iki asır boyunca işledikten sonra bugünkü medeniyet ilminin esaslarını kurdular. Helen mucizesi adını alan büyük hadiseyi bir tek cümle ile ifade etmek isteriz, o da şudur: "Helenler iki buutlu Şark kültürünü üç buutlu bir kültür haline yükselttiler." Bunun ne demek olduğunu ifade edebilmek için bir iki misal zikretmek icap edecektir.

Mısırlılar **hendese** ve **hesap** bilgisine sahiptiler. Buna pratik yollardan erişmişlerdi. Bilfarz hesap bilgisinde toplamayı ve çıkarmayı öğrenmişlerdi. Fakat çarpı ameliyesini bilmiyorlardı. 12 kere 12'yi bulmak için toplama yapıyorlardı yani 12 tane 12'yi alt alta yazıp topluyorlardı. Buna mukabil Yunanlılar bizim bugünkü hesap ve hendese ilminin bütün esaslarını kurmuşlardır. Euklid hendesesi halen mekteplerde kullanılan jeometridir. Mısır'da ve Mezopotamya'da empirik yollarla bazı hastalıklar tedavi edilmekte idi. Fakat Şarkta umumiyetle hastalıkların menşei kötü ruhlara irca edilirdi. Halbuki Yunanlı hekim Hippokrates hastalığın menşeini insan vücudunun kendisinde, hücrelerin bozulmasında aradı. Hepimizin mekteplerde öğrendiği gibi Anadolu'daki tabiat filozofları tabiat hadiselerinin hakiki sebeplerini aradılar ve böylece hurafeden, batıl itikaddan sıyrılmış bir serbest araştırma yolu ile müspet ilmin esaslarını kurdular. Mezopotamya'da gökyüzü bilgisi çok ileri bir durumda idi. Fakat bir güneş tutulma hadisesini vukuundan önce ilk defa Miletli Thales söyledi. Ve 28 Mayıs 585 tarihindeki meşhur güneş tutulmasını önceden hesaplayarak buldu. Archimedes'in **"buldum buldum"** dediği fizik kanunu da böyle bir ilmi araştırma sonunda bir önce görüş ve önce hesap ediş ile ortaya konmuş bir tabiat kanunudur ki, bu çeşit bir yaratıcı araştırma örneğine Şarkta rastlanmamaktadır. Böylece Helenler Şarkın bilgisi yerine ilmi vazettiler.

Şark edebiyatında tiyatro bir nevi monologdu. Yunanlılar dünyada ilk defa olmak üzere hadiseleri hikâye etmeyip sahnede oynamaya başladılar ve bugünkü tiyatroyu kurdular. Şarkın hareketsiz heykellerine Yunanlılar tabiilik ve canlılık verdiler. Şarkın iki buutlu resim sanatı yerine Helenler perspektif ile gölge ve ışığı icat ederek üç buutlu resim sanatını dünyaya hediye ettiler.

Bütün bu yenilikler dünya tarihi için o kadar muazzamdır ki bunların Şark dünyasında üç bin yıllık bir medeniyet devri içinde bulunamamış olması cevaplandırılması lazım gelen bir meseledir.

Eski Yunanlıları Şarklılardan ayıran ve onlara büyük mucizeyi yaptıran nedir? Hemen cevap verelim: Bunun sebebini Şarkın bütün tarihi boyunca demokrasiyi tanımamış olmasında aramak lazımdır.

türk'e nasip olmuştur. Atatürk'ü başarıya götüren iki mühim sebep vardır. Bunlardan birisi onun Şark ve Garp kültürleri karşısında sarih ve kesin kanaate sahip olması, ikincisi de elde ettiği bu sarsılmaz inancını ra-

---

Dikkat edilirse beş bin yıllık Şark tarihinde bir tek demokratik devlet yoktur. Buna karşılık Garp âleminde demokrasi yani halk hâkimiyeti çok eskidir. İyonya'da, yani Batı Anadolu'da hiç olmazsa 8. yüzyıldan beri, Atina'da ise MÖ 508 tarihinden beri demokrasi mevcuttur.

Demokrasi hür düşünceye, hür harekete ve umumiyetle serbest çalışmaya meydan verdiği içindir ki müspet ilim **Batı Anadolu'nun hür şehirlerinde** doğmuştur. Nitekim, tabiat filozoflarının Hellas'da değil de Batı Anadolu'da yani demokrasinin daha önce tatbik edilmiş olduğu muhakkak bulunan bir bölgede ortaya çıkması yine bunun bir izahıdır.

Diktatörlükle ve mutlakiyetle idare edilen memleketlerde hürriyetin bulunmayışı, orada serbest düşünceye ve serbest çalışmaya imkân veremez. Bütün memleketin idaresi bir tek şahsın elinde olduğu takdirde, bize tarih binlerce örnekle anlatmaktadır ki hürriyet en kısa bir zamanda ortadan kaybolmaktadır. Halkı istismar eden kral veya Tyran kendi hükümranlığını ebedi kılmak için bütün kötü yolları dener ve en korkunç usulleri tatbikten çekinmez. Eski devirlerde siyasi idareyi elinde bulunduran tek kuvvet aynı zamanda dini otoriteyi de elinde tutuyordu. Hâkimiyetini tarsin etmek için o dini de istismar edecektir. Bu korkunç menfaat düşüncesi ona en umulmaz şeytanlıkları ve hileleri de yaptıracaktır.

Hastalıkların, afetlerin ilahi veya şeytani sebepten geldiğine insanoğlu inanmaya çok meyyaldir. Fakat halkın buna inanmasına mutlakiyet idaresi büyük önem verir. Hatta halka bunu telkin eder. Halkı ezer, kendisi rahat eder. Kezalik halkı esir olarak kullanabilmek için bir-iki vasıta daha vardır. Onlardan biri **bir lokma bir hırka** zihniyeti, diğeri de öteki dünyaya bağlılık ihtiyacının kamçılanmasıdır. İnsanlar yaradılışları itibariyle ölümden korkarlar. İnsanları avutmak için en tatlı teselli ona öteki dünyada saadetler vaadetmekle mümkün olabilir. Tecrübe göstermiştir ki insanlar buna kolaylıkla aldanmaktadırlar. Binaenaleyh, dinlerin iyi bir niyetle icadettikleri bu teselliyi mutlak idarenin başındaki adam kendi menfaatine istismar eder. Üstelik bir hırka bir lokma zihniyetini aşılayarak halkı kanaatkâr bir hale getirir ve ondan elde ettiği menfaati kendi şahsına ve icraatını destekleyen **Timokrat**'lara yani zengin ve nüfuzlu kimselere, şeyhlere ve eşrafa hasreder.

Eğer beş bin yıllık Şark tarihi tetkik edilirse, durumun hemen her zaman böyle olduğu görülür. Arada bir iyi kalpli bir hükümdar ortaya çıkmıştır. Fakat bu bir istisnadır. Kaldı ki kurulmuş olan mekanizmayı âdil bir hükümdar da değiştiremez. İşin garibi, esaretten kurtarmak istediği halkın kendisini, karşısında isyankar bulur.

Şark böyle bir hava içinde doğmuş böyle bir hava içinde yaşamıştır. Böyle bir atmosferde ise serbest düşünceye imkân bulunmadığından Şark âlemi Garp dünyasının platformuna yükselememiştir.

Şarkla Garp arasındaki bu farklı durum ortaya çıktıktan sonra Şark bir daha eski parlak günlerine dönemedi. Garp demokrasiyi tatbik etmeye başladığı günden itibaren Şark Garbı takip etmek zorunda kalmıştır. Abbasiler devrinde, Türklerin de hissesi olan bir ilmi hareket neticesinde felsefe ve müspet ilimler sahasında büyük başarılar sağlandı. Cebir ve kimya ilimleri tedvin edildi. Avrupa ilimleri bugün o zaman konulan isimler altında adlandırılmaktadır. Fakat bütün bu ilmi faaliyet bilindiği gibi eski Yunan kaynaklarına dayanmaktadır. Bu yüzden buna bir Şark başarısı değil bilakis Garbin Şarktaki bir meyvesi, bir eseri olarak bakmak zorundayız ve bu devri de İlk Rönesans olarak vasıflandırabiliriz.

Şarkın tevekkül havası ve mutlakiyet idaresi altında bu ilmi hareket kısa sürdü. Buna benzer, kültür hareketleri diğer Şark milletlerinde ve bu arada Uygurlarda, Selçuklularda ve Osmanlı Devleti'nin parlak günlerinde görüldü. Şu var ki bu hareketler ya eski Helen kültürüne dayanmaktadır veya Şarklı köklere gitse bile Garp kültürü ile ölçüşecek bir çap gösterememektedir.

Denebilir ki kültürler arasında kıymet hükmü vermek, birisini ötekisinden yüksek veya alçak addetmek doğru değildir. **Çin** kültürü mü yüksektir, yoksa **Hint** kültürü mü yüksektir meselesinde bu düşünce yerindedir. Çünkü bu kültürler birbirlerinin benzerleridir. Fakat öyle kültürler vardır ki birinin diğerinden üstünlüğü zahirdir. Bilhassa hukuk sahasında, yani adaletin mutlak olup olmamasında ve müspet ilimlerde elde edilen iktisabat ile bu fark Şark ve Garp kültürleri arasında bariz olarak mevcuttur.

dikal bir metotla gerçekleştirmiş olmasıdır. Atatürk tarihten aldığı ilhamlarla Türk milletinin maddi ve bilhassa manevi sahada Garplılaştırılmasının bir zaruret olduğunu anlamış ve bunun ise ancak radikal icraatle gerçekleşebileceğini düşünerek ona göre hareket etmiş ve böylece başarıya ulaşmıştır.

Garp kültürünü Şarka aşılamaya ilk çalışan Büyük İskender olmuştur. Fakat o bu tecrübede muvaffak olamadı. Çünkü Şark âlemini tanımıyordu. Buna karşılık Atatürk teşhisini doğru koydu ve giriştiği büyük işte muvaffak oldu. Atatürk ne yaptı ve nasıl muvaffak oldu? Bunun cevabını vermeden Büyük İskender'in ne için muvaffak olamadığını tetkik edelim:

Büyük İskender Şark ve Garp kültürlerini birleştirmek, bu iki dünyanın en iyi taraflarını alarak, yeni, büyük ve birleşik, fakat Helenleştirilmiş bir âlem yaratmak istiyordu. Alman tarihçisi Droysen bu sebepten İskender'den sonraki Yunan tarihine haklı olarak Hellenismus adını koydu.[2] Bu, Şarkı Helenleştirme hareketi idi. Fakat bu iki dünya insanları arasında duyuş, görüş ve dünyayı anlayış o kadar başka idi ki ikisini birleştirmek imkânsızdı. Esasen Helenler bu işe razı olmamış ve her fırsatta İskender'e bunu hissettirmişlerdir. İran elbiseleri giyen Büyük İskender İran örf ve âdetini de tatbik ediyor, İranlılara eteğini öptürüyordu. İskender'in bu hareketlerini Helenli arkadaşları ve dostları esefle karşılıyor ve nefretlerini de ifade etmekten geri durmuyorlardı.[3]

Filvaki başlangıçta MÖ 4. yüzyılın sonunda ve 3. yüzyıl boyunca Suriye ve Anadolu'nun hatta İran ve arkasının Helen kültürüne bağlandığını, Yunan kültür ve sanatının Hindistan'a kadar yayıldığını ve bu tesirin MS 7., 8. yüzyıllara kadar Asya'nın birçok yerinde devam edip gittiğini müşahede ediyoruz.

Fakat Şarkın Helenize edilmesi yanında Garbin de Şarklılaşması hadisesinin yavaş yavaş sessiz ve gürültüsüz başlamış olduğunu görüyoruz. O günkü Yunanlılar bunun farkında bile değillerdi. Çünkü dış görünüşte üstün gözüken, siyasi idareyi ve hâkimiyeti elinde bulunduran Helen kuvvetleri idi.

Hellenismus devrindeki Garp üstünlüğü MÖ 8. ve 9. yüzyıllardaki Şark üstünlüğüne benzer. O zaman Doğu âlemi Batı âlemine hocalık

---

2) J.G. Droysen, Geschichte des Hellenismus (Benno Schwabe, Basel 1952).
3) Arrianos, Anabasis IV, II, I (Hayrullah Örs, İskender'in Anabasis'i, Maarif Vekâleti Yunan klasikleri tercümesi Nr. 63. s. 198-206).

ediyordu. Fakat sonunda, yukarıda söylediğimiz gibi, çırak ustasını yendi. Hellenismus devrinde ise Garp öğretmenlik isteği ile Şarka gitti. Fakat onun sihirli kucağı içinde kendisini esir buldu. Garp Şarkın en kuytu yerlerine girmiş, tesirler yapmış fakat sonunda Şark dini ve dünya görüşü Garbe hâkim olmuştur.

İskender ve halefleri ellerindeki küçük Makedonyalı ve Yunan kuvvetleriyle Şark kültürünü Helenleştirmeye ve Şark milletlerini idare etmeye çalışıyorlardı. Fakat kültür Şarklılığını muhafaza ediyordu. Çok başka bir atmosferde yetişmiş olan Şarklıları Helen dini ve düşüncesi okşamıyordu. Buna bir çare bulmak isteyen Helenler dış görünüşteki bazı benzerliklere dayanarak kendi tanrılarını yabancı tanrılarla birleştirdiler. "Interpretatio Graeca" adını alan bu yabancı tanrıları Helen tanrıları ile bir tutmak ve onları Yunan tanrısı gibi göstermek, yani kendi kendini aldatmak yoluna sapıldıktan sonra artık Yunan dini bütün kuvvetini kaybetti. Mesela Apollon-Mithra-Helios-Hermes tanrıları birbirlerine karıştırılmış bulunuyordu. Synkretismus dediğimiz bu hadise Helen dünyasının, farkına varmadan Şark dinlerinin tesiri altına girmesi sonucunu vermiştir.

Yunanlıların dinlerini böylece bozmalarına ve kaybetmelerine karşılık idarelerindeki Şarklı milletler kendi akidelerini ve dinlerini muhafaza ettiler. Helenler Şarklı milletleri Helenize edeyim derken kendileri Şarklılaştılar. Şark dinleri Mısır'da, Anadolu'da, Suriye'de Yunanlı halk nezdinde yerleştikten sonra MÖ 2. ve 3. yüzyıllarda Şark dinleri bütün Garp âlemini sardı. Mithra, Jüpiter Dolichenus, Kybele ve İsis gibi Şark tanrıları Garpte de yayılmaya başladı. Hellenismus çağından beri Avrupa'ya geçmeye başlayan Şark dinleri binnetice bir Şark dini olan Hıristiyanlığın doğuşuna da âmil oldular. Böylece Büyük İskender'in teşebbüsü menfi bir netice vermiş oldu.

Büyük İskender tarafından girişilen tecrübenin menfi netice vermesine mukabil Atatürk'ün kendi milletini Garplılaştırma hususunda tevessül ettiği çareler ve esaslar muvaffak olmuştur. Çünkü Atatürk çok iyi bildiği tarihten ders almış ve kendisinden öncekilerin kusurlarını keşfederek işe koyulmuştur. Atatürk yeni bir millet meydana getirmek için işe başladığı zaman, ortaya çıkacak olan devletin coğrafi mekân vahdetini ve onun jeopolitik durumu ile ilgili olarak tarihin asırlar boyunca verdiği iyi ve kötü dersleri en ince teferruatına kadar tetkik etti. Atatürk siyasetinin ve inkılaplarının bütün çıkış noktaları Şark ve Garp kültürlerinin birbirleriyle münasebetine ve Anadolu yarımadasının tarihte beliren jeopolitik durumuna göre ayarlanmıştır.

Türkiye Hudutlarının Çizilmesi

Bugünkü Türkiye'nin sınırlarını Atatürk çizmiştir. Elimizdeki topraklar birinci büyük harpten bize tesadüfen kalmış olan kısımlar değildir. Bugünkü topraklarımızın sınırları tabir caizse, ne bir karış fazlası ne de bir karış eksiği ile olmamak üzere Atatürk'ün yeniden kurmak üzere hazırlandığı devlet için kafasında tasarladığı, yani jeopolitik duruma uygun bir mekân vahdetine sahip olan bir kıta parçasıdır. Harbin sonunda bize bırakılmak istenen, beş-on Orta Anadolu vilayetini ihtiva eden bir vatan parçacığından ibaretti. Milli Mücadele ile ve Lozan'da sulh yolu ile elde edilen topraklarsa bugünkü sınırlar içinde kalan ve ideal bir bütünlük gösteren bir ülkedir. Harp ve sulh yollarıyla bu sınırları Avrupa kıtasında veya Arap memleketleri içinde genişletmek isteyenler çoktu. Fakat Atatürk bunu istemedi. Çünkü böyle bir genişlemenin vatan bütünlüğüne zarar getireceğine inanıyordu. Evet, Atatürk tarihten aldığı derslerle Anadolu'da oturan bir milletin onun dışına çıktığı zaman daima içinden sarsıldığını ve yarımadayı tam manası ile elinde bulunduramadığı takdirde sağlam bünyeli bir devlet kuramadığını görmüştü. Bunu anlayabilmek için Anadolu yarımadasının tarih boyunca jeopolitik durumunu kısaca gözden geçirmemiz faydalı olacaktır.[4]

Anadolu'nun tabii coğrafya bakımından olan yapısı onun bir tek devlet tarafından idaresini çok zorlaştıran bir durum arzeder. Anadolu yarımadası birbirinden, aşılması güç dağlarla ayrılmış bulunan ve yekdiğerine zıt olan birçok iklim bölgesini ihtiva eder. Bu yüzdendir ki Anadolu yarımadasını bugünkü sınırları içinde elinde bulundurmuş biricik devlet Osmanlı İmparatorluğu'dur. Ondan önce hiçbir devlet Anadolu'ya bugünkü sınırları vüsati içinde sahip olamamıştır. Hititler, Frygler, Yunanlılar, Romalılar ve Selçuklular ancak Anadolu'nun bir kısmına hâkim olabilmişlerdir. Yarımadanın tabii arızaları bu devletlerin Anadolu'da hüküm sürdüğü sıralarda düzinelerle irili ufaklı devletçiklerin veya beyliklerin birlikte yaşamasını mümkün kılmıştır. Bu yüzdendir ki Anadolu daima istilalara uğramış, içeride sağlam ve birlik bir kuvvet bulunmadığı için dıştan gelen etkilere diğer bütün kıtalardan daha az mukavemet edebilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da aslında Anadolu yarımadasını tam manası ile memleketin ana gövdesi addetmemiş ve bu yüzden onu ihmal etmiş olduğundan Anadolu'nun bu devirde de bir bütün telakki edilmemiş olduğunu görüyoruz.

---

4) Aynı mesele hakkında bkz. Ekrem Akurgal, Phrygische Kunst. s. 114; Ankara 1955.

Tarihte ilk defa Atatürk Anadolu yarımadasının zayıf ve kuvvetli taraflarını sezmiş ve onun ancak bir bütün halinde zinde bir devlet ve ülke olabileceğini görmüş ve bunu da gerçekleştirmiştir. Atatürk Ankara'yı başkent seçerken Hitit ve Fryg devletlerinin misaline uymuş, devlet merkezini yarımadanın ortasında kurarken onun ancak bugünkü sınırlarla çevrili bir ülkenin başkenti olması lazım geldiğini düşünerek hareket etmiştir. Milli Mücahedenin gayesi bu idi. Atatürk bu hudutları temin ettikten sonra kurduğu devletin ideal vatanını bulduğuna kanaat getirdi.[5] Arap memleketlerine sarkmak veyahut Türkler tarafından meskûn olan Balkanlar'a uzanmak anavatanın bütünlüğünü sarsacaktı. Onun için yurtta sulh, cihanda sulh parolası verildi.

Atatürk İnkılaplarını Hazırlayan Esaslar

Vatan topraklarının ideal sınırları tespit edildikten sonra bu yeni ülkenin coğrafi güçlüklerini ve tarihin yüklediği manevi zorlukları yenmek kalıyordu. İklim farkları bakımından birbirine çok zıt bölgeleri ihtiva eden ve aşılması güç ve dağlarla ayrılmış olan coğrafi bölgeleri birleştirmek için ilk hamlede yolların ve bilhassa demiryollarının ele alındığını görüyoruz.

Bunun arkasından ziraate ve hatta sanayie ait meselelerin de halline gidilerek Anadolu yarımadasının iktisadi hayat bakımından bir bütünlük haline getirilmeye başlandığını müşahede ediyoruz.

Fakat bu yeni mekân birliği içinde bir kültür bütünlüğü de temin etmek gerekiyordu. İşte o zaman Atatürk kendi eserleri olan inkılapları ve Türk tarih tezini ortaya koydu.

Atatürk inkılapları, bir tek cümle ile ifade edilmek lazım gelirse, Türkiye'nin Şarklılıktan Garplılığa geçirilmesi demektir. Konuşmamızın başlarında Büyük İskender'in Şarkı Garplılaştırmak istediğini fakat bunda muvaffak olamadığını kaydetmiştik. Eski tarihteki tecrübeler ondan ibaret değildir. Anadolu'da birçok millet Şark ve Garp kültürlerinin etkisi altında kalmışlar fakat bu karşılıklı etkide daima Şarklı dünya görüşü pasif bir mukavemetle Garplı dünya görüşüne galabe çalmıştır.

---

5) Anadolu yarımadasının bütünlüğü için lüzumlu olan Hatay, önce Fransızlarla yapılan bir anlaşmaya göre sonradan ilhak edildi. Anadolu yarımadasının jeopolitik bütünlüğü bakımından bazı adalar da aynı manayı taşımaktadırlar.

Atatürk hiç şüphe yok ki buna benzer misalleri biliyordu ve memleketini Garplılaştırmaya başlarken o güne kadar kimsenin sezemediği veya tatbik edemediği esaslara dayanarak hareket etti. Şimdi bu esasları bulmaya çalışalım:

Atatürk Anadolu toprakları içinde yer alan Türkleri bir kültür birliği altında manen müttehid bir kitle haline sokmak için çareler aradı. Memleket geri kalmıştı. Fakat bu gerilik yalnız iktisadi veya zirai değildi. Memlekette kültür buhranı da vardı. Eski Osmanlı kültürü hayatiyetini kaybetmiş, gelenekler sarsılmış, Tanzimatla başlayan Garplılaşma hareketleri de, birçok yeniliğin memlekete girmesine rağmen, arzulanan semereyi verememiş, satha sürülmüş bir ciladan ibaret kalmıştı. Manzara tıpkı Hellenismus devrindeki Şark memleketlerinin aynı idi. Dış görünüş Avrupalı fakat ruh ve maya Şarklı idi. Bu durum karşısında Atatürk memlekette iki büyük manevi kıymetin eksikliğini sezdi. Türk milletinin benliği sarsılmış, kendi kendine itimadı kaybolmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son asırlarındaki devrede Türklük kaybolmuş hatta Türk olmak bir nevi şerefsizlik ve aşağılık manasını almıştı. Milli Mücadele günlerini ve bilahare Türk tarih tezinin ortaya çıktığı günleri beraber yaşayanlar veya o devirlerde yazılmış olanları okuyanlar hatırlayacaklardır ki Atatürk'ün birinci amacı Türk milletine benliğini kazandırmak, onun da şerefli bir maziye ve büyük hasletlere sahip olduğunu kendisine anlatmaktır. Atatürk'ün her tarafta Türklüğü öven ve "bir Türk yüz düşmana bedeldir" şeklindeki formüllere kadar giden sözleri hep bu manada sarf edilmiştir.

Türk milletine benliğini kazandırdıktan sonra memlekette Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş çağlarında mevcut olan hürriyet havasını yeniden uyandırmak ve onu daha sağlam temellere dayandırmak için Atatürk demokrasinin kurulmasını lüzumlu gördü ve Cumhuriyetin ilanını ilk iş olarak gerçekleştirdi. Böylece Yakın-Şark dünyasında ilk demokrasiyi Atatürk kurmuş oldu.[6]

Çok iyi tarih bilen ve bütün çalışmalarını ondan aldığı ders ve ilhamlarla yürüten Atatürk Şarkta kendisinden önce demokratik bir hükümetin bulunmadığını çok iyi biliyordu. Nitekim İslam ve Arap tarihinde bazı devirleri cumhuriyet olarak mütalaa etmek isteyenlere karşı Atatürk henüz neşredilmemiş bir mektubunda[7] "Arap ve İslam tarihinde cumhu-

6) Uzak Şarkta Çin 1912 tarihinde Cumhuriyet idaresini tesis etmekle Türklere tekaddüm etmiştir.
7) Bu mektup Türk Tarih Kurumu arşivinde saklıdır.

riyet denecek bir devir yoktu" demekte ve böylece Şarkta demokrasinin mevcut olmadığına ehemmiyetle işaret etmektedir. Binaenaleyh Atatürk cumhuriyet idaresini, Avrupa devletlerinin benzeri bir devlet kurmuş olmak için değil, benliğine ulaştırdığı milletini hürriyete kavuşturmak için kurmuştur.

Milletine benliğini ve hürriyetini kazandırdıktan sonra Atatürk, inkılap hareketlerine geçti. Bu hareketler daha önce de söylediğimiz gibi Türk cemiyetinin Garplılaştırılması demektir. Şu var ki burada Atatürk'ün Büyük İskender veya birçok Şark milleti tarafından bilerek veya bilmeyerek takip edilen yolların ve metotların dışında bir usul takip ettiğini görüyoruz.

Atatürk Garplılaştırma hareketinde çok cezri (köklü) hareket etmiştir. Ve onun için de muvaffak olmuştur. İskender'in Synkretismus yolu ile halletmek istediği konuda Atatürk, tarihin verdiği misallerden ilham alarak Şark ve Garp kültürlerinin bir dualizm halinde yan yana yaşamasını zararlı görerek cezri hareket etmiş ve Şarklı dünya görüşünü kökünden silecek inkılaplar yapmıştır. Konuşmamızın başında ifade ettiğimiz ve birçok örnekle de izah ettiğimiz gibi Şark ve Garp kültürlerinin bir arada yaşaması takdirinde daima Şark kültürü galip gelmiştir. Binaenaleyh Garplılaşma hareketinde ortalama yol yoktur.

Atatürk 1931 yılında Türk Tarih Kurumu'na gönderdiği bir mektupta Şarkın bir hırka-bir hurma zihniyeti ile tarih yazılamayacağına işaret etmektedir. Binaenaleyh mevzuubahis olan, Şarklı dünya görüşünün, öteki dünyaya bağlı olma ve bir lokma-bir hırka ile iktifa etme zihniyetinin ortadan kaldırılmasıdır.

Şark memleketlerinde hürriyetin bulunmayışını demokrasinin meydana gelmemesi ile izah etmiştik. Fakat şu suale de cevap vermek lazımdır. Şarkta demokrasi niye doğmadı? Hiç olmazsa 508 tarihinde Atina'da Kleisthenes tarafından kurulduktan sonra Şark memleketlerine tesir edebilirdi. Sual çok mühimdir ve Şarkın makûs talihi de bu sual içinde saklıdır. Sualin cevabını Atatürk'ün icraatında ve inkılaplarında görebiliriz. Bir muhit herhangi bir hastalıkla, bir afetle kaplı olunca onu, mevzii veya yarı tedbirlerle değil ancak kökünden silen ve temizleyen hareketlerle ortadan kaldırmak mümkündür. Şarklı dünya görüşü de böyle bir hastalıktır, manevi bir havadır. O ancak radikal tedbirlerle yok edilebilir. Radikal tedbirler Atatürk'e kadar alınmadığı için Şark, Şarklı dünya görüşünden kurtulamamıştır.

Tam manası ile Garplılaşma mevzuunda bazı aydınlarımız sakınca

gösterirler. Fakat bunun bir vehim hem de çok kuru bir vehim olduğunu bir-iki misal ile izah etmek mümkündür. Bilfarz musiki mevzuunda alaturka musikiyi terk ettiğimiz takdirde milli karakterimizi kaybedeceğimizi ileri sürerler. Alaturka musikinin geri metoduna bağlanmak demek bir mimarın "Ben ceddim Sinan gibi kemerli ve kubbeli binalar yapacağım" demesi gibi bir şey olur. Adnan Saygun'un oratoryosu, veya diğer modern kompozitörlerimizin eserleri Avrupa metodu ile yazılmıştır, fakat bunların hepsi bütün ifadeleri ile birer Türk eseridir. Keza Borodin'in veya Rimsky-Korsakow'un Avrupa metodu ile çalışmalarına rağmen eserlerindeki her tonun Rus ruhunu aksettirmesi gibi. Avrupalılaşmanın milli karakteri bozmadığını gösteren en güzel örneğini Macar milleti vermektedir. Eğer Garplılaşmak milletlerin benliğini yok etseydi bugün Avrupa'nın ortasında yerleşen Macaristan'ın kendine has kültürü, örfü ve âdeti ile yaşamasına imkân olur muydu?

Garplılaşma bizi kozmopolitleştirmeyecektir. Eğer çalışıyorsak ve bir Avrupalı kadar çok ve Garplı dünya görüşünün gerektirdiği kadar çok ve muntazam çalışıyorsak bizim de kendimize has yeni bir kültürümüz olacaktır. Atatürk'ün düşündüğü de bu idi. Atatürk bizi Şark itiyatından Avrupa itiyadına alıştırmaya dikkat ediyordu. Bu itiyat mevzuunda küçük bir hatıramı anlatacağım. 1931 yılında birkaç gün için Yalova'ya gitmiştim. Bir akşam geç vakit kaplıcanın yakınındaki çınarların altında oturuyorduk. Bir aralık etraf kaynaştı. Ve "Gazi alaturka plakları istiyor" dediler. Bu benim üzerimde çok büyük tesir bırakmıştı. Avrupa musikisini memleketine örnek gösteren Atatürk kendi şahsı için alaturka musikiye ihtiyaç duyuyordu. Çünkü o, kafası ile bu memleketin çoksesli musikiyi kabul etmesini lüzumlu gördüğü halde kendisi zaman zaman alaturka musikiye ihtiyaç gösteriyordu. Çünkü o da bir insandı ve gençliğinde alaturka musikiye çok alışmış olduğu için bu itiyadının tesirinden kurtulamıyordu. Bunu çok iyi anlayan Atatürk iki itiyadın bir arada gidemeyeceğini bildiği için cezri hareketlere başvurmuştu. Muvaffakıyetinin sebebi de bu oldu.

Türk Tarih Tezinin Ortaya Konmasındaki Sebepler

Belki bazılarımıza sorsanız "Atatürk milliyetçi olduğu için geleneğe bağlıdır ve Şarkın da hayranıdır," diyeceklerdir. Hatta kendisi tarafından ortaya konan tarih tezini öne sürerek onun Hititlere, İskitlere ve Sümer-

lere yani eski Şark kavimlerine Türklerin ecdadı demekle kökümüzü Şarka bağladığını ve böylece Şarka kıymet verdiğini söyleyeceklerdir.

Atatürk'ün tarih tezi çok başka sebepler tesiri ile ortaya çıkmıştır. Yeniden şekil verdiği Türk milletine Atatürk müşterek bir inanç kaynağı olarak övünmeye değer şerefli bir maziyi esas aldı. Tarihi milli terbiyenin en kuvvetli bağı olarak gördüğü için tarih çalışmalarını teşvik yolu ile geliştirme çarelerini aradı. Bunun için tarih tezini ve onun ilmi esaslarını kurmak üzere "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti"ni tesis etti.

Türk Tarih tezinin en mühim ve alaka çekici tarafı koskoca Osmanlı İmparatorluğu ve eşsiz Selçuk ve Uygur medeniyetleri dururken Atatürk'ün İskitlere, Hititlere ve Sümerlere gidişidir. Avrupa'da ve bazı yerli çevrelerde tenkit edilen bu nokta-i nazar aslında çok esaslı sebeplere dayanmaktadır:

1- Atatürk ihtilal yarattı. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son asırlardaki dünya görüşüne karşı meydana gelmiş bir Revolutiondur. Bu itibarla yeni bir ruhla techiz etmek istediği milleti için Osmanlı Tarihini örnek tutamazdı. Zaten yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı siyasetinin ve zihniyetinin tasfiyesi mevzuu bahis olduğuna göre daha başka, yıpranmamış, tenkitten uzak kalmış biraz da "dasitani ve mitolojik" olan bir tarihe ihtiyaç vardır. Onun için Atatürk eski, çok eski devirlere gitmek lüzumunu hissetti.

2- Atatürk yeni tarih tezini aynı zamanda müstevlilere karşı manevi bir müdafaa silahı olarak kullanmak üzere ortaya atmıştır.

Birinci büyük harpten sonra Türk yurdunu istila etmek isteyen kuvvetler bazı tarihi sebepler öne sürerek hareket ettiler. Bir zamanlar Batı Anadolu'da büyük bir medeniyet kurmuş olan Yunanlılara "Bu topraklar sizindir" diyerek onları istilaya sevk edenler, tarihi emperyalist düşüncelere alet etmek istediler. Faşizm de aynı şekilde Akdeniz'e "Mare Nostrum" diyerek ve Anadolu'nun bazı kısımlarının bir zamanlar "Imperium Romanum"a ait olduğuna işaret ederek Anadolu kıyılarına göz dikmişti. Bunlara karşı Atatürk tarih tezini ortaya koydu. Ve eğer Anadolu'yu eski sakinlerinin çocuklarına vermek lazım gelirse bunu herkesten çok Türklerin hak ettiğini bir mukabil tez olarak öne sürdü. Çünkü Anadolu'nun en eski sakinleri Hititlerdi ve Hititler de Türklerin ceddi idi. Böylece Atatürk düşmanının silahına aynı silahla mukabele etti.

Fakat Atatürk yeni bir tarih tezi ortaya koyarken ve bunu da siyasi emellere karşı bir müdafaa silahı olarak vücuda getirirken hiçbir zaman ilmi metoddan, hakikatten ve mantıktan ayrılmayı düşünmemiştir. He-

nüz neşredilmemiş iki mühim mektubundan Atatürk'ün tarih çalışmaları mevzuunda Türk Tarih Kurumu'na verdiği direktiflerden bazılarını okuyacağım. O satırlarda kendisinin ilim zihniyetini bütün berraklığı ile görmek mümkündür.

O zamanki Türk Tarih Kurumu Başkanı olan Sayın Tevfik Bıyıklıoğlu'ya 1931 senesinde yazdığı mektupta Atatürk şöyle demektedir:

"Tarih yazmak için tutulan yolun mantıki ve bilhassa ilmi olması şarttır. Bu münasebetle yüksek heyetinizin reisi bulunan zat-ı âlinize hatırlatırım ki yeni dünya ufuklarına açacağınız yeni tarih semasında dikkatli olunuz. Sümmettedarik bir eser vücuda getirerek ferdasında nadim olmaktansa hiçbir eser vücuda getirmemek, âczini itiraf etmek evlâdır. İlim sahasında vesveseli olmak, miskin müesseselerin mezunlarına inanmaktan evlâdır."

Mektupta, metoda ve sağlam vesikalara dayanmanın lüzumuna ait daha başka sarih mütalaalar da mevcuttur.

Türkler aslen Şarklı zihniyet ve Şarklı dünya görüşüne yabancıdırlar. Uygurlarda, Selçuklularda ve yükseliş devrindeki Osmanlılarda hürriyetin büyük ölçüde mevcut olduğunu ve başkalarının düşüncelerine ve inanışlarına büyük bir yürek genişliğiyle müsamaha edildiğini birçok örnekle göstermek mümkündür. Fakat Türkler tarih boyunca Şarkla yakın temasta bulundular ve asırlar boyunca İslamiyetin en büyük devleti olmak münasebetiyle daima Garpla savaşmak mecburiyetinde kaldılar. Siyaset bakımından Batı dünyasının düşmanı olmamız bizi daima Garp dünyasından uzaklaştırmış ve Şark âlemine bağlı kalmamıza büyük ölçüde sebep olmuştur. Bu jeopolitik durum neticesinde Şarklı atmosfer Türk ülkesine de yerleşti.

Şayan-ı şükrandır ki Türklüğün asırlar süren bu bedbahtsızlığı şimdi yenilmiştir. Kore Harbine iştirak edip Batılılarla birlikte Şarklı dünya görüşünü ve hürriyetsizliği temsil eden kuvvetlere karşı mücadele etmemiz ve Atlantik Paktı'na girmemiz Türk siyasi tarihinde bir dönüm noktasıdır.

Biz artık Batı dünyasının bir uzvu ve Garp kültürünün kuvvetli bir mümessiliyiz. Atatürk inkılaplarından sonra Türklük adına elde edilen en büyük muvaffakıyetlerden birisi, demokrasinin daha sağlam esaslara bağlanması yani Serbest Seçim Kanununun kabulü, öteki de Atlantik Paktı'na girerek fiilen Batılılar safına geçmemiz ve böylece Garplılaşma hareketindeki iki çok mühim merhaleyi aşmış olmamızdır.

Bununla beraber, daha önümüzde yapılacak işler vardır. Onlar da kanaatimizce iki esas üzerinde toplanmaktadır.

1- Anadolu yarımadasının tabiat güçlüklerini yenmek ve ona ideal bir mekân bütünlüğü vermek için devletin büyük önemle gerçekleştirmeye çalıştığı yol, liman ve baraj davaları ile ziraat ve endüstriyi geliştirme gayretlerini planlı bir şekilde hızlandırmak.

2- Memleket topluluğunun manevi birliğini sağlamak ve Türklüğün bütününü ileri memleketlerin dünya görüşüne ulaştırmak için "Şark Garp Dualizmi"nden kurtularak Garplılaşma hareketinde Atatürk'ün çizdiği radikal ve demokratik esas üzerinde yürümek.

Belleten XX, 1956, s. 571-584

TÜRK TARİH KURUMU VE ATATÜRK AKADEMİSİ

Anayasa tasarısında Türk dili ve Türk tarihi konularını kapsamak üzere "Atatürk Akademisi" adı altında bilimsel bir kuruluşun öngörülmesi nedeniyle, ilgili çevrelerde Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nun geleceği hakkında bazı tahminler yürütülmektedir.

Kanımızca, kurulacak "Atatürk Akademisi"nin Türk tarihi ve Türk dili üzerinde çalışmalar yapması, "Türk Tarih Kurumu" ve "Türk Dil Kurumu" gibi çok köklü iki değerli kuruluşun kapatılmasına neden olmayacaktır.

Nitekim, dünyanın önde gelen ülkelerinde, eleştiriye uğrayan büyük hizmet görmüş kuruluşlar kapatılmamakta, ancak onlarda görülen ya da bulunduğu iddia edilen eksiklikleri karşılayacak yeni kuruluşlar ortaya konmaktadır. Böylece, eski ve yeni kuruluş birbirini tamamlayıcı olarak yan yana yaşar, insanlık için yararlı olmaya çalışır.

Örneğin Fransa'da üniversiteler dışında "Centre Nationale de la Recherche Scientifique" adlı büyük bir araştırma merkezi vardır. Herhangi bir sebeple üniversitelere girememiş değerli ve yetenekli gençlere bu kuruluşta belirli konularda ve belirli sürelerde araştırma olanağı sağlanır. Böylece, üniversitelerin bazen statikleşen bünyelerinden dolayı ihmale uğramış konular da ele alınmış olur. Ayrıca Paris'te bütün bunların üstünde beş bölümlü bir akademi vardır. Bu suretle Fransa'da ilim, güçlü kuruluşlarca olumlu ve dengeli bir rekabetle geliştirilir.

Almanya'da çeşitli ilim müesseselerinin birbirleriyle rekabet etmesi, daha dinamik bir sisteme oturtulmuştur. Sözgelimi, Münih Üniversitesi'nde bilimsel çalışmaları ile temayüz etmiş bir profesörü, herhangi bir başka Alman üniversitesi bünyesi içine almak olanaklarına sahiptir. İlgili üniversite daha çok kitap alma, daha büyük oranda laboratuvar olanakları sağlama, fotoğrafçı, laborant, asistan, sekreter gibi yardımcı eleman verme önerilerinde bulunarak o ünlü profesörü kendi üniversitesine maleder.

Federal Almanya'da üniversite kadroları bu yöntemle oluşturulur.

Bu sebeple, bu rekabet sayesinde Alman ilmi dünyaca tanınan ününe ulaşmıştır. Almanya'da Fransa'daki gibi belirli projeler ve belirli süreler için olanak sağlayan büyük bir araştırma merkezi vardır. Adı "Vorschungsgemeinschaft"dır. Almanya'da ayrıca hemen her eyalette bir akademi bulunduğu için, ilimde rekabet daha büyük boyutlara ulaşır.

Bilindiği gibi Amerika'da en büyük üniversiteler özel kuruluşlardır ve aralarında büyük yarışma vardır. Son zamanlarda devlet üniversiteleri de geliştirildiği için bu yarışma daha da dinamik bir hüviyet kazanmıştır. Rockefeller ve Ford gibi vakıflar ise, ihmal edilmiş, unutulmuş sorunları ele alarak boşlukları doldurmaya çalışırlar.

Bizde Nasıl Olmalı?

İlerlemek istiyorsak, hele Atatürk'ün öngördüğü muasır, yani "çağdaş" uygarlık düzeyinin üstüne çıkmak istiyorsak, tekdüze kuruluşlardan vazgeçmek, rekabeti, ticaret hayatında olduğu gibi yarışmayı sağlayacak dinamik bir yöntem içinde çalışmanın yollarını bulmak zorundayız.

Türk Tarih Kurumu

Atatürk, tarih çalışmalarını ön planda tutmuş ve onları Kemalist ilkelerin kaynağı yapmıştır. Kurumda çalışacak üyelerin yetenekli uzmanlardan oluşmasına dikkat etmiş ve kurucu üyeleri doğrudan kendisi seçmiştir.

Kusursuz hiçbir kuruluş düşünülemez. Ancak önemli olan, başarı derecesinin oranıdır. Türk Tarih Kurumu hakkında yapılan eleştirilerin bir bölümü ilk bakışta haklı izlenimi uyandırmakla birlikte, gerçekte yersiz ve tutarsızdır. Örneğin, birçokları "Kurum üye sayısı neden sınırlıdır ve 40'tan fazla değildir?" diye sormaktadırlar. Bunun yanıtı şudur: "Dünyanın hiçbir yerinde akademileri oluşturan bilim dallarındaki üye sayısı 40'ı aşkın değildir de onun için." Bir başka itham edici soru da şudur: "Türkiye'de Türk Tarih Kurumu'na seçilen üyelerin dışında değerli tarihçi yok mudur?" Cevap: "Elbette ki vardır. Ancak, her memlekette çeşitli nedenlerle akademi dışında kalmış büyük ve değerli ilim adamları çalışmaktadır. Örneğin, Fransa'da tarih konusunda akademiye girmiş bilim adamının sayısı 20'yi geçmez, oysa o ülkede akademiye girebilecek da-

ha düzinelerle yetenekli tarihçi bulunmaktadır. Bu, İngiltere'de, İtalya'da, Almanya'da ve daha başka memleketlerde de böyledir." Bir başka eleştiri konusu da, yaş üzerinedir: "Türk Tarih Kurumu'nda yaşlı üyeler çoğunluktadır, gençlere yer verilmemektedir," diye yakınılmaktadır. Bu da haksız bir eleştiridir. Çünkü dünyanın her akademisinde ya da akademi hüviyetini kazanmış kuruluşlarda, üyeler ak saçlı, yaşlı kimselerdir. Kaldı ki, Türk Tarih Kurumu'nda Atatürk'ün seçtiği kurucu üyeler dışında genç ve yaşlı üye sayısı yarı yarıyadır.

Bir sorun daha var. Bir tarihçinin Türk Tarih Kurumu'na girebilmesi için onun Atatürk ilkelerine bağlı olması ve ilmi yazılarını o doğrultuda yapmış olması zorunluluğu vardır. Nitekim, aslında değerli bir tarihçi olduğu halde Atatürk ilkeleriyle bağdaşmayan davranışlarda bulunmuş olan eski bir üye Türk Tarih Kurumu'ndan çıkarılmıştır.

Çok defa yöneltilen bir soruya özellikle yanıt vermek isterim: "Türk Tarih Kurumu bugüne değin başarılı olmuş mudur?" İlgililere ve Türk kamuoyuna aşağıdaki cevabı vermekle mutluluk duyarım.

Uluslararası Çapta Kurum

Türk Tarih Kurumu'nun bünyesinde uluslararası çapta ilim adamları yer almaktadır. Birçok üyemiz yabancı üniversitelerde defalarca konuk profesör olarak ders vermiştir. Birkaç kurum üyemiz halen en büyük Amerikan üniversitelerinde daimi profesör olarak çalışmaktadır. Aramızda 5-6 Avrupa akademisine üye seçilmiş bilginler mevcuttur. Türk Tarih Kurumu üyelerinin birçoğunun Türkçe kitapları dışında yabancı ülkelerde yayımlanmış eserleri vardır. Hatta bunlardan bazılarının eserleri 5 yabancı dilde ve yüz binlerce nüsha halinde basılmıştır. Türk ve Türkiye tarihi hakkında kurumumuz üyelerinin yazdığı monografiler ve sentezler, dünya literatüründe kaynak olarak kullanılmaktadır. Türk ve Türkiye tarihi üzerinde yazılmış hiçbir yabancı eser yoktur ki, onda Türk Tarih Kurumu üyelerinin yazmış oldukları kitaplara ve makalelere başvurulmuş olmasın. Ülkemizde hiçbir kuruluş Türk Tarih Kurumu'nun eriştiği uluslararası bilimsel üne ulaşamamıştır. Nitekim, Türk Tarih Kurumu, akademi unvanını taşımadığı halde "Union Académique Internationale"e, yani Uluslararası Akademi Birliği'ne üye seçilmiştir. Böylece Türk Tarih Kurumu, Türkiye'nin biricik akademi hüviyetine sahip araştırma ocağıdır.

Türk Tarih Kurumu'nun bu seçkin varlığına rağmen 'Türk Tarihi

Akademisi'nin kurulmasında büyük yarar görüyoruz. Çünkü, yukarıda örnekleriyle açıkladığımız üzere dünyanın her uygar ülkesinde olduğu gibi, bizde de aynı konuda değişik açılardan organizmalara gereksinme duyulmaktadır. O zaman Türkiye'de de Fransa, Almanya, Amerika ve İtalya gibi uygar memleketlerde görülen olumlu yarışma ortamı yaratılmış olacaktır.

Yazımı bir soru, daha doğrusu bir temenni ile bitirmek isterim. Dil ve tarih akademilerini kuruyoruz da geri kalan temel ve sosyal bilimleri, örneğin felsefe, matematik, fizik, kimya, biyoloji, edebiyat, sanat vs. gibi dalları neden ihmal ediyoruz? Batı dünyasında komşularımız dahil hiçbir ülke yoktur ki, orada bütün ilim dallarını kapsayan bir akademi bulunmasın. Dünyaya ayak uydurmak istiyorsak, çatısı altında bütün temel ve sosyal bilimleri bir araya toplayan bir "bilimler akademisi"nin kurulmasını bir an önce gerçekleştirmeliyiz.

Milliyet, 18 Ekim 1982

KÜRTLERİN KÖKENİ VE TÜRKİYE'NİN KÜLTÜR BÜTÜNLÜĞÜ

Ana muhalefet partisi lideri Erdal İnönü'nün bir süre önceki girişimleri çok yararlı oldu. Çünkü Kürt sorunu tabu olmaktan çıkarılırsa daha kolay çözülür. Yoksa bir yandan yabancı dost devletlerin gösterdikleri aşırı ilgi, öbür yandan bizim ters doğrultuda davranışlarımız konuyu gereksiz yere büyütmektedir. Aziz Nesin geçen gün (17 Şubatta) Cumhuriyet'te yanlış tutumumuzu açıklıkla dile getirdi: "Yanlış tarih tezimiz Kürtleri Türk saymaktadır. Bunun sonucu kendi kazdığımız kuyuya düşüyoruz. Bu insanlara sen Türksün demekle Türk olunmaz." Gerçekte ekonomik nedenlerden kaynaklanan Kürt sorunu, akılcı ve bilimsel yöntemlerle ele alınmalıdır. Bunlardan birkaçına değinelim.

Kürtlerin Kökeni

Kürtler tıpkı Hintliler, İranlılar, Hititler, Frigler, Ermeniler, Hellenler ve Galatlar gibi tarihin değişik dönemlerinde Asya'ya ve Anadolu'ya göç etmiş Hint-Avrupa dili konuşan topluluklardan biridir. Kürtçe bilen bir Türk vatandaşına on beş-yirmi Türkçe sözcüğün Kürtçesini sorunuz. Dilbilimci olmanıza gerek yok; bildiğiniz İngilizce ya da Almanca veya Fransızca yardımı ile göreceksiniz ki Kürtçe, Hint-Avrupa dillerinin bir türüdür.

Bu kesin veriler karşısında bazı çevrelerin Kürtçeyi Türkçeymiş gibi gösterme çabaları geçersiz kalır. Böyle bir davranışla hem kendi kendimizi aldatmış hem de gülünç duruma düşmüş oluruz.

Hiç şüphe yok ki Kürtler fiziksel yapı, fizyonomi, yani beden ve yüz görünümü bakımından da kendilerine öz bir tip oluştururlar. Aslında bir Hint-Avrupa dili konuştuklarına göre onların, aynı dil grubundan olan Slavlar, Germenler ve Anglosaksonlar gibi sarışın ve açık renk gözlü olmaları beklenirdi. Ancak onlar bu "antropolojik" tiplerini Anadolu Türk-

leri gibi bu ülkede eski çağlarda yaşamış olan Hattilere ve Hurrilerle Urartulara ve daha birçok kavimlere borçludurlar. Kürtler gerçekten MÖ 13. yüzyıla ait Mısır topraklarında tasvirlerini gördüğümüz Hatti askerlerine çok benzerler. Bununla birlikte Doğu Anadolulu olup hiç Kürtçe bilmeyen ve Orta Asya'dan göç etmiş düzinelerle Türk boyları arasında da aynı etnik tipe bollukla rastlandığını belirtmekte yarar vardır. Çünkü Türkler de Anadolu'ya geldikten sonra aradan geçen bin yıla yakın zaman içinde bu ülkenin eski halkları ile karışmışlardır. Böylece Türkler ve Kürtler aynı halk topluluklarının torunları ya da kardeş çocukları olmuşlardır.

Kürt Kültürü

Hint-Avrupa kökenli olmalarına ve özel bir etnik tip göstermelerine karşın Kürtler kesin anlamı ile bütün Anadolu'ya öz olan kültürün içinde yer alırlar. Örneğin Yunus Emre, Fuzuli, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan ve Âşık Veysel, Türklere olduğu kadar Kürtlere de mal olmuş ozanlarımızdır. Diyarbakırlı Ziya Gökalp "Türkçülüğün Esasları"nı kuran düşünürümüzdür. Malatya, büyük liderler yetiştirmiş bir kentimizdir. Her dönemin Büyük Millet Meclisi'nde ve hükümetlerinde çok sayıda Kürt kökenli kişiler yer almıştır.

Kürtlerin Türk müziğine katkıları büyüktür. Anadolu Türkleri yörelere göre değişiklikler gösterirlerse de bir bütün olarak müziğimiz türdeş (homojen, mütecanis) bir dokuya sahiptir. Doğu Anadolu'nun Kürtçenin çoğunlukta olduğu kent ve köylerinde bile okunan türküler sadece Türkçenin egemen olduğu Doğu Anadolu merkezlerinde söylenen ve çalınan ezgilerin aynısıdır. Bütün Anadolu'da olduğu gibi Doğu Anadolu'da da şarkı değil türkü söylenir. Dikkat edilirse söz konusu ezgi türünün adı "türki"dir; yani Türk biçimi anlamına gelen türküdür. Böylece Kürtler ezgilerini "kürdi", yani Kürt biçimi değil bütün Anadolu ve Rumeli'de olduğu gibi türkü adı altında okurlar. Öbür kültür alanları ve din de hesaba katılırsa Kürtlerin Türklerden ayrı bir özelliği olmadığı söylenebilir.

Anadolu Türklerinde Kültür Bütünlüğü

Türkler, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde İran, Arap, Bizans ve

Eski Anadolu uygarlıkları etkisinde kalarak özü Türk olan özgün (orijinal) bir kültür yaratmışlardır. Daha Selçuklu döneminde Türkler Erzurum'dan İzmir'e, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar yayılmış olan türdeş (mütecanis, homojen) bir sanat geliştirmişlerdir. 1071'den bu yana Anadolu'da Müslüman topluluklar arasında Türk sanatı dışında başka hiçbir kavme ya da etnik gruba bağlanabilecek bir sanat türü mevcut değildir.

Anadolu, eski çağlarda geomorfolojik yapısı bakımından kapalı bölgeler içinde birbirinden çok farklı, düzinelerce yöresel kültürün yaşadığı bir ülke idi. MÖ 2. ve 1. bin boyunca 60-70'i aşkın etnik topluluk ilginç bir uygarlık mozayiği oluşturuyordu. Ancak zaman içinde bunlar birbirleri ile kaynaştılar. Bununla birlikte Türklerin hoşgörülü idareleri nedeni ile Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Cumhuriyet dönemimizin başlarında Türkiye'de Türkçenin dışında sayıları bir düzineyi aşkın başka diller de konuşuluyordu. Başta Rum, Ermeni ve Süryani gibi Hıristiyan toplulukların dilleri ile Musevilerin konuştuğu dil geliyordu. İslam dinine mensup topluluklar arasında ise Türklerden başka Kürt, Laz, Çerkez, Abaza, Gürcü, Arnavut, Boşnak ve Pomak dilleri konuşuluyordu. Bunlar genellikle göçmen olarak Türkiye içinde dağınık bir durumda küçük köyler ya da bucak, kasaba ve kentlerde mahalleler oluşturuyorlardı. İçlerinde yalnız Kürtler ve Lazlar ayrıca yöresel etnik grup halinde idiler. Göçmen durumunda olanlar aradan geçen yarım yüzyılı aşkın zaman içinde kendiliklerinden, yani devletin hiçbir zorlaması olmadan, eski kuşaklarla birlikte bugün kaybolmuş gibidirler. Hiç şüphe yok ki, hâlâ bazı evlerde, özellikle yaşlılar arasında, sözü edilen diller (Yunanistan'dan geri göçmüş Türklerin bildiği Helence dahil olmak üzere) arada bir konuşulmaktadır. Ancak bu dilleri konuşanları elbette ki birer etnik grup olarak tanımlamak mümkün değildir.

Sonuç

Demek oluyor ki bugün Türkiye'de Türkçe dışında sadece Kürtçe ve Lazca yöresel birer dil olarak konuşulmaktadır. Ancak Lazca konuştukları için Karadeniz'in bazı kent ve kasabalarındaki vatandaşlarımızı Türklerden ayrı bir etnik grup saymak yapılacak haksızlıkların en büyüğü olur kanısındayız. Söz konusu vatandaşlarımız geri kalan Karadenizlilerle birlikte Kuvayı Milliye'nin başlıca güçlerinden birini oluşturmuş kahramanlardır. Bugünkü Türkiye'nin ekonomi alanındaki gelişmesinde de

Karadenizlilerin payı büyüktür. Sahip oldukları değerli özellikler Türkiye'ye renk ve güç katmaktadır. Bütün Anadolulular, ne değin Türk iseler Karadenizliler de o ölçüde Türktürler.

Kürtlere gelince, ayrı dilden, ayrı cinsten bir topluluk olmalarına karşın yukarda anlatmaya çalıştığımız gibi onlar da kültür bakımından Türkiye'nin ayrılmaz bir parçasıdırlar. Birçok Kürt kökenli vatandaşımız da böyle düşünmektedir. Kürtlerin Kürtçe konuşmaları, Türkleri bin yıla yakın zaman boyunca olduğu gibi bugün de rahatsız etmemektedir. Nitekim başbakan son bildirisi ile bunu açık seçik dile getirmiştir. Yazımızın başında da dediğimiz gibi sorun aslında ekonomik nedenlerden doğmaktadır. Zaten Özal Hükümeti de Güneydoğu Anadolu Projesi ile bu yörelerde geciken kalkınmayı gerçekleştirmeye önem vermektedir. Yabancı devletler hiç merak etmesinler, Türkler mert ve asil ruhlu Kürt kardeşlerinin değerini onlardan çok daha, hem de candan ve gönülden bilmektedirler.

Cumhuriyet, 8 Haziran 1988

TÜRK BAHÇESİ VE AVRUPA ETKİSİ

Bir gün bir Avrupa şehrinde İngiliz ve Fransız bahçe sistemlerinin birleştirilmiş şeklinden meydana gelen bir bahçeyi geziyorduk. Aramızda bulunan ünlü felsefecimiz Macit Gökberk gülerek şöyle bir soru sordu: "Fransız ve İngiliz bahçelerinden bahsediyorsunuz. Bir de Arnavut bahçesi vardı. Bilir misiniz?" Gülümseyen felsefeci dostun yüzüne bakarken biz de gülüyorduk, fakat onun ne demek istediğini anlayamamıştık.

O; "Etmeyin canım, bunu hepiniz bilirsiniz," diyerek bize sözgelimi Bayazıt Meydanı'ndaki, Sultanahmet Meydanı'ndaki tarhlı ve göbekli bahçıvan uydurmalarını hatırlattı. Felsefeci dostun hakkı vardı. Barok sanatının tesiri altına giren Türk bahçeciliği soysuzlaşarak bu hale, görgüsüz ve zevksiz bahçecilerin elinde bu acıklı kılığa girmişti.

Biz bilmeyiz, fakat yabancılar onu çok takdir ederler. Çiçek ve bahçe deyince Avrupa'da ilkönce hatıra gelen Türkler ve Türk bahçesidir. Yurdumuzu bir-iki kuşak önce gezmiş yabancı gezginlerin hepsi en çok ağaç ve çiçeğe olan sevgimizden ve bağcılığımızdan bahseder. Bir gün yabancı bir memlekette Rodos hakkında bir konferans dinliyordum. Adanın güzel bir manzarasını gösteren konferansçı, hiç unutmam, "Soldaki kısım, ağaçlığından ve yeşilliğinden anlayacağınız gibi Türk mahallesidir," demişti.

Bugün bahçecilerin elinde bir "Arnavut bahçesi" şekline girmiş olan Türk bahçesinin eski ve öz şekli nedir? Türkün kendine öz bahçesini bir sanat tarihçisi değil, bir edibimiz, iki-üç satır içinde tasvir etmiş bulunuyor: "Taymis Kıyılarında" kitabından şu birkaç satırı beraber okuyalım:

"Kara taştan yeşil ot bitiren İngiliz zevki eski Osmanlı zevkinden başka türlü değildir.

Uzak Taymis kıyılarını dolaşırken Göksu, Kâğıthane, Kurbağalıdere gözümün önüne gelir. Bizim çayırımız İngiliz kırı idi. Hayd

Park'ta grup grup piknik sepetleri üzerine çömelen insanlar Beykoz çayırının cumalarını hatırlatıyor"[1]

Evet, büyük ve geniş çayırlıklar, eski ve güngörmüş yaşlı ve ağırbaşlı ağaçlar. Bunlar Fransız bahçesinde olduğu gibi karşı karşıya bir sıraya, bir diziye dikilmemişlerdir. Onlar sanki tabiatın bağışladığı birer armağan gibi, rasgele şurada ve buradadırlar. Karmakarışık ve düzensiz de değil. Fakat Latin ve Barok zevkinin "rationel" kalıplarından da başka.

Biz bugün farkında değiliz. Fakat Avrupa Barok sanatı 18. yüzyılın başından beri bütün dünya zevkine hâkimdir. Bir bahçe veya bir oda tanzim ettiğimiz zaman, derhal bir sıra, bir hiza ve bir "tenazur" tertip etmeye gayret ederiz. Oysa ki Barok devrinden önce, Latin milletlerini bir yana bırakırsak, bütün Avrupa, eski Yunanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar bir diziye sıralamayı, karşılıklı (mütenazır) tertiplemeyi istemez ve sevmezlerdi. Bir eski Yunan mukaddes mahalline girdiğinizde yapılar arasında hiçbir "symmetrie" bulunmadığını görürsünüz. Mabet, tiyatro, gymnasion ve diğer bütün yapılar hiçbir şekilde sıra, hiza tenazura riayet etmezler. Mabedin sol köşesinde bir tiyatro, onun bambaşka bir istikametinde sırtını dönmüş bir gymnasion ve gene bunlarla hiçbir ilgisi yokmuş gibi büsbütün ters bir yerde bir ikinci mabet veya başka bir yapı; bir stoa, bir altar veya bir heykel. Bu, Türklerde de böyledir. Birkaç Selçuklu yapısının bir arada bulunduğu bir plana, sözgelimi Konya'daki Alâattin Camisi'nin ve onun yanındaki yapıların tertibine bakarsak hiçbir tenazur, hiçbir sıralama görülmez. Osmanlı sanatındaki eserlere bakalım: Ayasofya'nın arka bahçesinde de öyle. Topkapı Sarayı'nı bir kere göz önüne getirmek yeter. Avludan avluya, salonlardan salonlara ve odalara geçilir, fakat bütün bunlar arasında tenazur ve 'axialité'den eser yoktur. Eski Türk evlerinde de sıralama ve karşılıklı dizme esaslarına göre bir plan tertibi mevcut değildir.

Barok görüşü ve duyuşu altında olan bizler bugün 'axialité' ve 'symmetrie'ye aykırı tanzim ve tertibe âdeta geri ve iptidai bir zevk diyoruz. Fakat böyle yapıyorsak hiç şüphe yok ki aldanıyoruz. Axialié ve tenazur ilkönce Mısır sanatında görülmüştür. Tarih boyunca Latinlere öz bir tarz olarak gözüken bu şekildeki tertip ve tanzimin eski Roma'ya Etrükslerden geçtiği kabul olunmaktadır. Romalı sanatı, baştan aşağı koyu ve sıkı tenazur ve axialité kaidelerine bağlıdır. Avrupa'da Rönesans meydana gelirken henüz Yunan eserlerinden pek az şey biliniyordu. Mimari,

1) Falih Rıfkı Atay, Taymis Kıyılarında, "Londra ve İstanbul" başlıklı yazıdan.

heykel ve resim adına elde bulunan ya doğrudan doğruya Romalıların elinden ve kafasından çıkmış veya Roma zevkine ve görüşüne uydurulmuş Yunan eserlerinin kopyalarından ibaretti. Onun için Avrupa Rönesansı Yunan tarzının tanınmasından çok onun Romalı gözü ile görülmüş bir şekli idi. Böylece Avrupa'da Rönesanstan sonra eski Roma'nın tesiri altında olan Latinler tarafından meydana getirilmiş Barok sanatı doğdu. Ondan önce yalnız Latinlerde bulunan ve onlarca sevilen tenazur ve axialité Barok sanatının dünyaya yayılması ile her tarafta tutundu. Bu yeni tarz, büyük şehirlerin gelişmesine ve onlarda seyir ve seferi kolaylaştırdığı için 19. yüzyılın şehirciliğinde de esaslı rol oynadı. Hele bahçe tertibi Avrupa'da artık Barok sanatının kaidelerine göre yapılıyordu.

Yalnız İngiltere bahçe tertip ve tanziminde Versailles'ın hendesi planlı bahçelerine rağbet göstermedi. İngiliz tabiat sevgisi ve "evde" yabancılardan uzak oturmak zevki onu her taraftan görünen ve her tarafı gören, tabiata hâkim olan Fransız bahçesine bağlayamamıştı. Böylece bir tabiat bahçesi olan "İngiliz bahçesi" meydana geldi. İçinde hendesi tertip yok diye onu sanattan mahrum addetmek büyük bir yanlış olur. Çünkü "tabiat bahçesi" adını alan İngiliz çayırı ve parkı tabiatın kopyası değildi. Öyle olsaydı, çalı ve otlarla dolu bir orman olması gerekirdi. İngiliz bahçesinin de kendine göre bir nizamı vardır. Türk bahçesinin de öyle.

Almanya, Kassel şehrindeki gibi, büyük "kaskat"lı bahçeleriyle, İtalyan tesiri altında iken "Aufklärung" devrinde, yani Fransız tesiri altında kaldığı günlerde, Fransız bahçelerini taklit etmeye başladı. "Sturm und Drang" devrinde, yani Latin "rationalismus"undan kurtulup da, sanatta Winckelmann'ın açtığı yol ile eski Hellen kültürü istikametine yönelmeye başladığı günden sonra Latin tesirinden sıyrıldı. Son zamanlara kadar daha çok Hellen duyuş ve görüşü hâkim idi. Üçüncü Reich Almanyasında ise, gene eski Latin zevkine dönen, tenazur ve 'axialité'yi kullanan eserler göründü. Fakat birçok sanatkârın bundan kaçındığını sezmek güç değildir.

Türkiye'ye gelince, 18. yüzyılın ortalarına doğru bahçecilik artık Barok sanatının tesiri altına girmeye başlamıştı. 1724 yılında Fransa'ya fevkalade elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi adı ile anılan "Mehmet Efendi" 80 kişilik maiyeti ile Paris halkının alkışları arasında büyük bir törenle karşılandı. Versailles'daki saray ve bahçelerin güzelliği ve azameti Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin gönlüne o kadar teshir etmişti ki, İstanbul'a yazdığı mektuplarda onlardan uzun uzun bahsetti.

Memlekete geri döndüğünde III. Ahmed'in damadı İbrahim Paşa'ya Paris'te gördüğü harikaları anlattı. İbrahim Paşa, zaten çiçek ve bahçe meraklısı olan III. Ahmed'e nüfuz ederek Versailles'dakiler tarzında bahçelerin inşasına yol açtı.

Şimdi eski Türk bahçesini bulmak için 18. yüzyıldan önceki "Türk bahçelerini" bilmek gerektir. Eski resimlerde ve yazılı vesikalarda bazı faydalı malumata rastlanabilir. Fakat şurası daha şimdiden söylenebilir ki eski Türk bahçesi "Fransız bahçesi" şeklinde hendesi planlı bir bahçe değildi. Zaten Yirmisekiz Çelebi'nin Versailles'da gördüğü bahçeler kendisine yepyeni bir tarzda gözüktü ki onları beğendi. Yeni, bambaşka bir şey görmüş insan hali ile eskiyi birden küçümsedi ve bu yeniye âşık oldu.

Mantık yolu ile vardığımız bu neticeye göre, eski Türk bahçesi hendesi şekilli bir sistemi tanımıyordu. Selçuklu ve Osmanlı mimari eserlerinin tertibindeki tarz da bu düşünceyi destekliyor. Üstelik Çırçır, Velefendi, Kuşdili, Beykoz çayır ve bahçeleri eski Türk bahçelerinin günlerimize kadar gelmiş örnekleridir.

Fransızlar bahçe sanatını İtalyanlardan özenerek yapmaya başlamışlardı. Fakat Versailles'da İtalya'da olduğu gibi, küçük tepeler, vadiler ve su kaynakları olmadığı için, yeni bir stil doğdu. Burada upuzun, ufukta kaybolan düz yollar ve bunların arasında karşılıklı havuzlar, heykeller ve çeşitli yapılarla, insanın tabiata hendesi bir nizam verdiğini görüyoruz.

Biz de Fransızlara özendik. Fakat asıl ve öz Barok bahçeleri bizim memlekete giremedi. Lale devrinde İstanbul'da Versailles'daki gibi geniş ve uzun, ufukta son bulan "allée"lerin yapıldığını gösteren hiçbir iz yoktur. Zaten inişli yokuşlu İstanbul'da böyle "allée"lerin açılmasına imkân yoktu. Paris'ten gelen etki, havuzlar, fıskiyeler ve bazı çiçek ve ağaç nevinden ibaret şeylerdir. Fakat bunlarla beraber, hendesi planla "symmetrie" ve "axialité" uygun tarzda çalışma şekli de yurda girmiş oldu. Yalnız şu var ki Barok bahçesi demek Barok mimarisi demektir. İçindeki yapıları çıkarıldıktan sonra Fransız bahçesinin bütün kıymeti kaybolur. Böyle olduğuna göre hakiki Barok bahçe sanatı Türkiye'ye girmemiştir diyebiliriz. Çünkü Lale devrindeki ve daha sonraki Türk sanatında Barok tarzının yalnız süsleri görülmektedir. Değeri olmayan istisnalar bir tarafa bırakılırsa, Barok sanatı hacim bakımından Türkiye'ye girememiştir. Çünkü o günkü yaşayış tarzımıza göre Barok mimariyi almamıza imkân yoktu.

Böylece, mimarinin tabiata hâkim oluşu demek olan, Barok sanatı-

nın "Fransız bahçeleri" bizim memlekete bütünü ile, öz şekli ile giremedi. Binalarda satıhların Barok örgelerle (motiflerle) süslenmesi gibi, küçük bahçeler kolay ve ucuz olduğu için tarhlı ve göbekli kılıklara sokuldu. Şu var ki bu ucuz ve basmakalıp bahçecilik yanında eski Türk zevkindeki büyük çimenli, çayırlı bahçeler, aynı zamanda Türkün "Gaymnasion"u, "Stadion"u, "Hipodrom"u, kısaca spor alanı olan bu "mesire" yerleri, bütün güzellikleri ile daha on beş-yirmi yıl öncesine kadar yaşıyorlardı. Onlar, küçük örnekler halinde, bugün bile ölmemişlerdir. Ne yazık ki onları çoğumuz tanımayız bile.

Türk halısındaki geometrik örgelerin simetrik terkibine bakarak, eski Türk bahçesinin planını ve şeklini oradan çıkarmak yanlıştır. Çünkü Türk halısının geometrik örgeleri onun dokuma tekniğinin icabıdır. Bu örgelerin simetri kaidelerine uygun olarak karşılıklı sıralanmasına gelince, o da halının portatif ev eşyası, "mobilya"sı olmasından ileri gelir. Çünkü bir tek halı yoktur. O yerine göre iki, dört veya daha fazla parçanın, "pafta"nın bir araya gelmesinden ortaya çıkar. Onun için gerektiğinde, mesela dört parçanın bir araya uydurulabilmesi için örgeler birbirini tamamlayacak şekilde "mütenazır" olarak yer almışlardır. Böylece, halının, yani küçük sanatın tertibinden büyük sanat için, mimari için hükümler çıkarmak doğru olmaz. Kaldı ki mimarlıkta bunu destekleyecek hiçbir ize rastlayamıyoruz.

Louis Massignon'un dediği gibi: "Şark bahçelerinde en mühim şey mahremiyettir. Şark bahçeleri çokluk kısır bir toprak parçası canlandırılarak yapılır. Su getirilir ve kenarı tecessüsün aşamayacağı çok yüksek duvarlarla çevrilir. Bahçe içinde ise üçer üçer, beşer beşer tertip edilen ağaçlar, çiçek yatakları vardır ki muhitten merkeze gidildikçe daha ziyade sıklaşırlar. Nihayet merkezde köşk vardır. Bu peyzajlı bahçelerin tersine, öyle hulyalı bir tabiattır ki bizi birliğe ve fikirlerimizin göbeğine ve köküne sevk eder. Bu âdeta düşüncenin kendi içinde dinlenmesidir. Yoksa klasik bahçelerde (klasik bahçeden maksat, Barok tarzdaki Fransız bahçesi) olduğu gibi derece derece hâkimiyete, tabiatı fethetmeye gitmek değildir."[2]

Yanlış veya yarım olarak yurdumuza giren "Fransız bahçesi", göbekli tarhlı ve baklava şeklindeki örgeleriyle halkımızın zevkini öldürmektedir. Basmakalıplardan kurtularak, tarihimize, mimarlığımıza ve sanat

2) Louis Massignon, İslam Sanatlarının Felsefesi (Burhan Toprak, Din ve Sanat, s. 26-27. Suhulet Kitabevi).

zevkimize yaraşır bir bahçeciliğe yakında kavuşmayı dört gözle bekliyoruz. Zevk duygumuz ve kafa anlayışımız Latin ruhundaki Barok sanatın "symmetrie"sine yabancıdır. Bizim çok eskiden beri, İngilizlerde olduğu gibi, "evde" geçen, biraz içimize kapalı bir hayatımız vardır. Yurdun iklimi de bunu gerektiriyor. Yarının bahçesi dünden örnek alarak, bir "tabiat bahçesi" şeklinde gelişecektir.

Ulus, 5 Şubat 1944

MİMAR SİNAN VE TÜRK YAPI SANATI

Türk sanatının en büyük ve en ünlü adı Sinan'dır. Uluslararası bir sanat yarışması düzenlense ve buna her ülkenin ancak bir tek sanatçı ile katılması istense, Türkiye'nin öne süreceği kişi Sinan olacaktır. Böyle bir yarışmada da Sinan'ın en ön sırada önemli bir yer alacağı şüphesizdir.

16. yüzyılda başlıca Osmanlı kentlerine tek başına şekil ve anlam kazandıran Sinan, birçoğu ayakta olan eserleriyle o yüce imparatorluğun güçlülüğünü bugün bile göz önüne koymaktadır.

Bu büyük sanat adamımız 16. yüzyılın ortalarına doğru Türk mimarlığının yükseliş döneminde iş başına geçmiş ve olgunluk çağına ulaştırarak Türk klasik stilini yaratmıştır.

Mekân Bütünlüğü

Sinan, Şehzade Camii'ni (1548) çıraklık, Süleymaniye'yi (1557) kalfalık ve Selimiye'yi (1574) ustalık eseri sayar. Türk mimarlığının Selçuklu döneminden beri gerçekleştirmeye çalıştığı amaç bilinirse, Sinan'ın bu sıralamasını kolayca anlayabiliriz.

Türk yapı sanatı Selçuklu dönemindeki dağınık hacimlerden toplu bir mekâna doğru bir gelişme yapmıştır. Gerçekten, Türk sanat tarihçisi Mehmet Ağaoğlu'nun 1915'te Avusturyalı meslektaşı H. Glück'le birlikte ortaya koyduğu gibi, Türk mimarlığında Konya'daki Selçuk medreseleri, Karatay ve İnce Minareli eserlerinden, Şehzade ve Selimiye camilerine değin üç yüzyıl içinde adım adım toplu ve bir kubbe örtüsü altına alınmış yapı tipine doğru ilerleyen bir evrim geliştirilmiştir. İlk aşama olarak 13. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş olan Karatay ve İnce Minareli yapılarının dağınık küçük odaları Bursa'daki Yeşil Cami'de (1424) iki büyükçe kubbe altına toplanmıştır. Ne var ki, bu iki kubbe arasında oldukça ağır bir duvarın bulunuşu, iç alanı kesin olarak ikiye bölmüştür. Böyle olmakla

birlikte ne de olsa bu çözüm, mekân bütünlüğüne doğru atılan ilk adımdı. Nitekim bir süre sonra, İstanbul'da Rumi Mehmet Paşa Camii (1471) ile Çemberlitaş civarındaki Atik Ali Paşa Camii'nde (1497) güney yöndeki kubbe, yarım kubbeye çevrilerek Yeşil Cami'de görülen duvar kaldırılmış ve böylece birbirinden ayrı iki oda yerine, bir tek iç alan elde edilmiştir. Aslında bu yeni planda iki kubbelik iç alan bir buçuk kubbelik iç alana inmiş, yani hacim küçülmüş, ancak buna karşılık mekân bütünlüğü sağlanmıştır. Bu, ikinci önemli adımdı.

Üçüncü adım Bayezid Camii (1506) ile atılmıştır. Burada, güney yönde olduğu gibi, kuzey yöne de bir yarım kubbe eklenerek iç alan büyütülmüştür. Ancak bu yeterli değildi. Çünkü Bayezid Camii'nde batı ve doğu yöndeki alanlar orta kubbenin, yani ana mekânın dışında kalmıştı.

Çıraklıktan Kalfalığa

İşte Sinan işbaşına geldiğinde, Türk yapı sanatını bu gelişme çizgisinde buldu ve bu evrimi son aşamasına ulaştırdı. Bayezid Camii'nin biri güneyde, öteki kuzeyde olan iki yarım kubbesine karşılık, Şehzade Camii'nde (1548) her dört yönde birer tane olmak üzere dört yarım kubbe görüyoruz. Böylece o güne değin batı ve doğu yönlerde büyük kubbenin örtü alanı dışında kalmış olan bölümler de aynı mekân bütünlüğü içine alınmış oldu. Bu aşama ile "cami", Arapça sözcüğün tam anlamı ile "cem" eden, yani bir araya toplayan yapı olarak ideal iç alanına kavuşmuş, bütün "cemaat" bir tek kubbe altına "cem" edilmiş, toplanmış oldu. Yalnız bu aşama Şehzade Camii'nde küçük ölçüde uygulanmıştı. Onun için Sinan bu yapıtına "çıraklık işimdir" dedi.

Büyük sanatçı, Süleymaniye'yi aynı amacın daha büyük çapta elde edilmesi için inşa etti. Ancak bu camide Ayasofya tipini ele aldı ve onu çok daha başarılı bir biçimde işleyerek ustalığını ve gücünü göstermek istedi. Sinan, Ayasofya'nın doğu ve batı yönlerinde bir duvar görünüşündeki iki katlı galeriler yerine, Süleymaniye'deki kubbeye kadar yükselen, üst tarafları bol ve geniş pencereli kemerler kullanarak, caminin iç alanını hem aydınlattı, hem de onun uzun bir salon şeklindeki görünüşünü daha merkezi bir yapı haline getirdi. Ancak Şehzade Camii'nden çok daha büyük bir iç alan elde edilmiş olmakla birlikte, doğu ve batı yönlerdeki bölümlerin büyük kubbenin örtüsü dışında kalışıyla, Sinan Süleymaniye'de Türk yapı sanatının gelişme yolundan sapmış, âdeta geri gitmiş ol-

du. Süleymaniye'nin, güzellikte ve mükemmellikte Selimiye ile ölçüşen bir muhteşem anıt olmasına rağmen, Sinan tarafından kalfalık eseri olarak sayılmasının nedenini belki de mekân bütünlüğü bakımından istenileni vermemiş olmasında aramak gerekir.

İslam Dinine En Uygun İbadet Evi

Nitekim Sinan, Selimiye ile asıl amacına bir daha yöneldi ve bu son aşaması ile kendisinin ve onunla birlikte Türk sanatının en güzel ve en başarılı eserini ortaya koydu. Bu yapıda Şehzade Camii'nin dört yöndeki büyük yarım kubbeleri kalkmıştır, onların küçükleri köşelere geçmiştir ve büyük kubbeyi köşelerdeki bu küçük dört yarım kubbe ile sekiz büyük ayak taşımaktadır. Artık Sinan amacına ulaşmıştır. O bir tek kubbe ile böylece kare planın her noktasını örtmek olanağını bulmuştur. Sinan bu başarısı ile İslam dinine en uygun ve en elverişli ibadet evini geliştirmiştir. O bu yapıtla aynı zamanda dünya sanatının en güzel ve en ilginç merkezi planlı yapısını yaratmıştır. Denebilir ki, Sinan Türk mimarlığının amacı olan mekân bütünlüğünü Selimiye'de gerçekleştirdiği içindir ki bu yapıtını ustalık eseri saymaktadır.

Hangisi Daha Güzel?

Sinan'ın neden ötürü Selimiye'yi ustalık eseri saydığını söyledikten sonra yine de soralım: Hangi yapıtı daha güzeldir? Kendisinden sonra gelen Türk mimarlarının ele aldıkları cami tipine bakarsak, onların Şehzade'yi Sinan'ın en önemli eseri saydıklarını söyleyebiliriz. Çünkü, Sultan Ahmed (1616), Yeni Cami (1663) ve Fatih Camii (1771) gibi eserler, Şehzade Camii'nin plan ve tip bakımından birer tekrarıdırlar. Böylece Sinan'ın çıraklık eseri, Türk mimarlığının klasik örneği olmuştur. Ancak Süleymaniye ve Selimiye o denli eşsiz ve bir defalık anıtlardır ki, onları kopya etmek gücünü hiçbir mimar göze alamamış ve mekân bütünlüğü bakımından güdülen amacı yeterince sağlayan Şehzade tipini örnek almayı yeğ tutmuşlardır. Şimdi Süleymaniye mi, yoksa Selimiye mi daha güzeldir sorusuna karşılık vermeye çalışalım.

Eşsiz Süleymaniye

Süleymaniye'nin dünya çapındaki olağanüstü mükemmelliğini anlamak için onu bir yandan Ayasofya ile öbür yandan çağdaşlarıyla karşılaştırmak yetecektir. Karaköy'den İstanbul yakasına doğru gidelim ve köprünün üstünde kısa bir süre için duralım. Solumuzda Ayasofya'yı, karşımızda Yeni Cami'yi ve sağımızda da Süleymaniye'yi görürüz. Bizans yapısının yatık kubbesi, mimarlık bakımından cesaretli ve ustalıklı bir eser. Ne var ki, depremlere dayanamayan bu kubbe tarih boyunca birçok defa yıkılmıştır. Bir eser iddialı olursa, gücünü de gösterebilmelidir. Kaldı ki Ayasofya'nın gövdesini oluşturan kitle, bu güzel ve muhteşem kubbeye yakışır, onu tamamlayıcı uyum düzeninden yoksundur. Güzel silueti ile bu yatık kubbe, kalın ve ağır duvarların kaba görünüşü nedeniyle gösterişinden çok şey kaybediyor.

Bir de Süleymaniye'ye bakalım: Orta kubbeyi batı ve doğu yönlere doğru destekleyen yarım kubbeler ve köşelerdeki küçük, som taştan kubbeciklerle çok başarılı, göz doldurucu bir uyum düzeni içindedir. Yarım kubbeler büyük kubbeden aldıkları ağırlığı yanlara geçirirken, onu taşıracakmış gibi, iki yana doğru, âdeta bir çeşit canlı, adali şişkinlik göstermektedir. Tıpkı bir gülleyi kaldıran bir kolun pazısındaki gerilme ve canlılık gibi. Bu organik görünüm, Yunan dor sütunlarının ortasının biraz yukarısında görülen ve "entasis" adı verilen şişkinliği andırıyor. Nasıl orada sütun taştan yapıyı bir gayret ve canlılıkla taşıyormuş etkisini bırakıyorsa, Süleymaniye'nin yarım kubbeleri de öyle, gerilen, karşı koyan ve yaylanan bir canlılık gösteriyor. Mimarlık sanatında bu organik ifade dünyada Süleymaniye'den başka yalnız Yunan dor sütunlarında bulunmaktadır ve diyebiliriz ki, bu konuda Türk sanatçısı yeni ve büyük bir aşama yapmıştır. Süleymaniye'nin yukarıya kat kat ve bir ehram biçiminde yükselen heybetli siluetinin gösterdiği uyum düzeninin mükemmelliğini anlamak için onu Mikelanj'ın büyük eseri Sen Piyer Kilisesi ile karşılaştırmak gerekecektir. Sinan'da, hiçbir eleman, hiçbir ayrıntı, olması gerektiğinden eksik ya da fazla değildir; tıpkı bir insan vücudunda olduğu gibi.

Sinan'ın büyüklüğünü Selimiye'yi izlerken daha da belirgin olarak kavrıyoruz. Kubbenin ağırlığı içerde sekiz ayağa bölünmekle, dış kitledeki destek ayakların kaba olmaktan kurtulmaları sağlanmıştır. Böylece cami daha zarif bir görünüm kazanmıştır. Bu desteklerin üzerlerinde bulunan ve yan baskıyı karşılayan som taştan sekiz kubbecik ince ve uzun görünüşleriyle endamlı minarelere ayak uydurmuşlardır.

Sinan, Selimiye ile, merkezi yapı tipinin dünyadaki en başarılı, en uyumlu örneğini ortaya koymuştur. Selimiye'de yapıyı taşıyan ayakları dörtten sekize çıkarmakla eserini dört yanlı olmaktan çıkarmış ve onu her yönden aynı şekilde gözüken bir anıt haline sokmuş olması eşsiz bir başarıdır. Selimiye, Yunan sanatının gerçekleştirmek için çok çaba sarf ettiği "Harmonia"nın mimarlık alanındaki en güzel örneklerinden biridir. Sinan, Şehzade ve Süleymaniye'de bunu istediğince gerçekleştirememişti. Caminin dört minaresi de kitleler arasındaki uyumu destekliyorlar. Onlar kat kat aşağıya doğru genişleyen ve yayılan gövdenin meyilli ve yuvarlak kitlelerini destek ayakları üzerindeki küçük kubbeciklerle birlikte toplayarak göklere çıkarır gibidirler.

Sanatın Doruğu

Görüyoruz ki, Sinan'ın bu yapıtı, Türk mimarlığının Selçuklu döneminden, Kanuni çağına değin süregelen üç yüzyıllık gelişmesi sonunda ortaya çıkmıştır. Selimiye, iç ve dış görünüşündeki uyum mükemmelliği, göklere uzanan güzel ve etkili silueti ile Türk yapı sanatının doruğunda ve başlıca dünya şaheserlerinin arasında yer almaktadır.

Milliyet, 7 Temmuz 1974

ULUSAL MİMARLIĞIMIZ

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Türklerin en çok başarı gösterdikleri kültür alanı mimarlık olmuştur. 1071'den bu yana Türk mimarlarının yarattığı anıtsal yapılar, camiler, medreseler, hastaneler, hamamlar, köprüler, çeşmeler ve eşsiz güzellikteki yalılar, konaklar ya da sadece evler, dünya mimarlık tarihinde çok seçkin bir yer alırlar.

Köklü bir geleneği olan Türk mimarlığının bugünkü durumu nedir? Selçuklu ve Osmanlı mimarları Arap, İran ve Bizans örneklerinden büyük ölçüde esinlendikleri halde çağlarındaki en özgün mimarlıklardan birini oluşturdular. O büyük ustaların çocukları olan bugünkü Türk mimarları ne yapmaktadırlar?

Yeni-Klasik Akımı

Ziya Gökalp'le başlayan Türkçülük akımı özellikle Türk mimarlarını etkilemiş ve yeni klasik anlamda, eskiyi belirgin bir ölçüde kopya etmek biçimindeki bir ulusal mimarlığın doğmasına yol açmıştır. Bir dönemler çok eleştirilmiş olan bu mimarlık akımının örneklerine baktığımızda bu sürecin ne de olsa başarılı ve yararlı olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten Mimar Kemalettin'in İstanbul'daki Dördüncü Vakıf Hanı, Harikzedegân Apartmanları, Ankara'daki Gazi Eğitim Enstitüsü, Evkaf Apartmanları gibi eserler yeni-klasik stilde olmakla birlikte, kitle, mekân ve cephe düzeni yönünden özgünlük (orijinallik) gösteren yapıtlardır.

Batılılaşma

Ancak Batı ile bütünleşmek isteyen ve bu doğrultuda çok önemli adımlar atmış olan Türkiye'nin historismus yapması ve birçok mimarın elinde öykünmeye (taklide) kaçan bu yeni-klasik akımını sürdürmesi bek-

lenemezdi. Nitekim Türk mimarları değişen sosyal yapımız ve yaşantımızın da etkisi ile Batı mimarlığına yöneldiler.

Yeni-klasik sürecini izleyen bu Batılılaşma döneminde daha çok, Türkiye'ye çağrılan yabancı mimarlar önayak oldular. Holzmeister (Bakanlıklar, Merkez Bankası), Egli (Ankara Kız Enstitüsü), Bruno Taut (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi) ve Paul Bonatz (Ankara'da Opera, Milli Kütüphane, Saraçoğlu Mahallesi) gibi Avrupa'nın kalburüstü mimarları Batı mimarlığının Türkiye'deki ilk örneklerini ortaya koydular. Bunlardan ilk ikisi Avrupa'nın "kübik" akımını Türkiye'ye aktardılar. Taut ile Bonatz ise yukarıda anılan yapılarıyla eski Türk sanatından esinlenme yolunun güzel örneklerini verdiler. Bunlardan Paul Bonatz, adları geçen öteki üç mimar gibi eski Türk mimarlığının hayranlarından biri olarak, dersleri ve özel konuşmalarıyla da yerli gelenekten kopmamanın önemini belirtmeye çalışıyordu.

Ulusal Mimarlık Akımı

Türk mimarları kısa sürede yabancı mimarların yerlerini aldılar. Bu ulusal akımın başında Sedat Hakkı Eldem ve Emin Onat yer alırlar. Genç yaşta ölen Emin Onat, Sedat Hakkı Eldem ile birlikte ortaya koyduğu İstanbul Fen ve Edebiyat Fakülteleri, Orhan Arda ile ortak olarak yaptığı Atatürk Anıtkabir eserlerinde yeni Türk mimarlığına çağdaş olduğu ölçüde ulusal bir benlik ve özgünlük kazandırmaya çalışmıştır. Anıtkabir yeni başlayan bu akımın en güçlü ve başarılı örneklerinden biridir.

'Ulusal Akım'ın, dersleri, yazıları ve anıtsal yapıları ile en etkili ve en başarılı mimarı, büyük ustası Sedat Hakkı Eldem'dir. Emin Onat'la birlikte yaptığını söylediğimiz İstanbul Fen ve Edebiyat Fakülteleri yapısı büyük ölçüde onun programını ve doğruluğunu taşır. Sedat Hakkı Eldem'in Bonatz ve Onat'la ortaklaşa ortaya koyduğu Ankara Fen Fakültesi, 'Ulusal Akım'ın en başarılı yapılarından biridir. Bu yapıda Bonatz'ın ve 1930'lardaki Alman mimarlığının etkisi sezilirse de yatay ve dikey boyutların uyumluluğu, geleneksel süslemeleri ve özellikle anıtsal kapılarının oranları ve ayrıntılarıyla bu güzel yapıt belirgin bir Türk karakteri taşır. Eldem'in Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı yapıları çağdaş mimarlığın Türk anlayışı içindeki güzel ve başarılı bir yorumudur.

Sedat Hakkı Eldem'in İstanbul'da Taşlık'taki Şark Kahvesi, eski Türk

evinin çağdaş mimarlık malzemesi ile nasıl yaşatılabileceğini canlandıran başarılı bir çözümdür. Yine onun Koç Vakfı adına İstanbul'da gerçekleştirdiği Atatürk Kitaplığı Türk mimarlığı geleneğinde övgüye değer örnek bir eserdir. Bu türde, eski Türk sanatından esinlenerek çağdaş yaşama uydurulmuş bir eser, benzeri her yerde bulunan evrensel yapı tiplerinden birini kopya eden bir yapıdan yeğdir besbelli. Şark Kahvesi gibi örneklerin yeni ev mimarlığımıza özgünlük kazandıracağı şüphesizdir. Dünyada saygınlık kazanmak, başka ulusların beğenisini sağlamak istiyorsak eski Türk evlerinden esinlenmek zorundayız, ancak eskiyi olduğu gibi almamak, ona yeni bir biçim kazandırmak koşulu ile; Hamit Kemali Söylemezoğlu'nun Bebek'teki Nuri Çapa Yalısı da bu anlamda başarılı bir denemedir.

Çağdaş Türk mimarlığına özgünlük kazandırmak, ona yerli bir görünüm vermek için çaba gösterenlerden biri de Turgut Cansever'dir. Onun Ankara'daki Türk Tarih Kurumu binası bu akımın başarılı ve örnek bir temsilcisidir. Nezih Eldem'in Harbiye'de yapılmakta olan Askeri Müzesi eski ile yeniyi en uyumlu biçimde kaynaştıran bir eserdir.

Vedat Dalokay'ın Türkiye'de değerbilirlik bulamayan Kocatepe Camii projesi ile, Pakistan'da İslam Abad'ta yapılmakta olan cami projesi gibi eserlerinde ise Türk dinsel mimarlığının çağdaş ve başarılı bir yorumunu buluyoruz.

Ulusal mimarlığın yaygınlaşması ve beğeni kazanması için devletin ve bizde henüz olmayan çeşitli bilim ve kültür kurumlarının yardım elini uzatmaları, belediye başkanlarının ve belediye meclisi üyelerinin, hiç olmazsa turizm açısından ulusal mimarlığın gerekli olduğuna inanmış kimseler olması gerekir. Avrupa'da bir ülkede bulunan ve yöresel özellik taşıyan yapı türünün süregelmesi için gerekli tedbirler alınmıştır. Sözgelimi Alp bölgelerindeki güzel, yarı ahşap evlerin yaşayabilmesi için o bölgede çimento kullanmak yasak edilmiştir. Avrupa memleketlerinde her bölgede ya da kentte "Eski Anıtlar Müdürlüğü" adı altında bilimsel merkezler bulunmakta, bunlar arkeologlar, sanat tarihçileri ve mimarlardan oluşan güçlü bir uzman kadrosu ile kendi yörelerinde ulusal ve evrensel kültür mirasını korumakta, ayrıca yeni yapılacak yapıların kapkaççı olmamasını, ölçülü bir tutumla yerli geleneğe saygı göstermelerini sağlamaya çalışmaktadırlar.

Bugün Türkiye'de ulusal akımın yanısıra hiçbir yerli özellik göstermeyen evrensel mimarlık akımı yerleşmekte, hatta o, daha da çok beğeni kazanmaktadır. Bu doğaldır. Türk mimarlarının ulusal oldukları oran-

da çağdaş ve evrensel olmaları da gerekir. Gökdelenler bütün dünyada gözdedir. Türkiye'nin bu akım dışında kalması olanaksızdır. Nitekim kimi Türk yapılarının Batıdaki benzerlerinin niteliğinde başarılı olduklarını görüyor ve bundan kıvanç duyuyoruz. Bütün yurt düzeyine yayılmamak koşulu ile evrensel mimarlık yapılarının belirli merkezlerde yer alması zorunludur. Ancak bu övgüye değer, yetenekli mimarlarımızdan evrensel mimarlığa giderek bir Türk karakteri kazandırmalarını bekliyoruz. Tıpkı Selçukluların ve Osmanlıların, Arap, İran ve Bizans sanatlarından geniş çapta esinlendikleri halde büyük ve eşsiz bir mimarlık yaratmış olmaları gibi.

Cumhuriyet, 11 Temmuz 1977

TÜRK İŞLEMECİLİK SANATI

Türk zevkinin inceliğini ve olgunluğunu yakından tatmak ve anlamak için Ankara Halkevi'ndeki Türk İşlemeleri Sergisi çok güzel bir fırsattır. Son dört-beş yüz senelik Türk işlemeciliğinin az fakat öz örneklerini Ankaralıların sevgi ve ilgisine sunan Ankara Halkevi, çok uzun bir yaşı olan bu eski Türk sanatının canlanması ve yeniden kıymetlenmesi için böylece çok hayırlı ve başarılı bir adım atmış bulunuyor.

Şimdilik en eski Türk işlemelerini Hunlar devrinden kalma eserler üzerinde buluyoruz. Doğu Moğolistan'da Noin Ula'da bulunan üzeri hayvan savaşları resimleri ile süslü kumaş parçaları, İsa'nın doğumu yıllarında yapılmış eserler olup eskiliklerinden başka işlenişlerindeki başarı ve şirinlik bakımından da önem kazanırlar. Onlardaki yüksek ve olgun teknik, bu sanatın Hun devrinden evvelki Türkler tarafından da sevildiğine ve onun Türk ellerinde çok eski bir tarihe malik olduğuna güzel bir delildir.

Türk işlemeleri en bol olarak MS 7.-11. asırlardaki Orta Asya şehirlerinde meydana çıkmıştır. Bu işlemelerin çoğu ipek üzerine yapılmış boya resimlerdir. Bundan 30-40 yıl önce, Asya'nın ortasındaki Tarim bozkırının güneyini ve kuzeyini dolaşarak İran'ı Çin'e bağlayan eski İpek Yolları üzerinde öbek öbek serpili sulak şehirlerde yüksek seviyeli kültür eserleri arasında büyük sayıda işlemeli kumaşlar da ele geçirildi. Kuzey İpek Yolunda Turfan ve Koço şehirlerinde, Almanlar tarafından bulunan eşsiz eserler arasında işlemeli kumaşlar da derin ilgi uyandırdı. Güney İpek Yolu üzerinde Fransız ve İngilizlerin buldukları işlemeli kumaş parçaları daha az önemli değildir. İpek üzerinde büyük tablolar halinde Buda hikâyelerinin tasvirleri bulunduğu gibi birçok jeometrik örgelerle süslü elbise ve ev çamaşırı parçaları da ele geçmiştir. Bütün bu eserler Londra, Paris, Berlin ve Leningrad Müzelerinde saklıdırlar.

Orta Asya'daki kumaş ve işlemecilik sanatı Selçuklularla birlikte Ön Asya'ya ve Anadolu'ya geldi. MS 11. yüzyılda Bağdat'ta Selçukluların iş başına geçmesi ile yeni bir "ipek endüstrisi"nin canlandığını ve parladığı-

nı görüyoruz. Selçuklular devrinde Ön Asya'da birçok İslam şehri Avrupa'ya işlemeli ipek kumaşlar ihraç etmekte idi. Avrupalıların "Musselin" ve "Baldachin"leri o günlerin ticaretini hatırlatır. Selçuklular ağırlık merkezini Anadolu'ya nakledince işlemeli ve resimli ipek kumaşların burada da büyük ölçüde imal edildiğini görüyoruz. Lyon Müzesi'nde üzeri arma vaziyetinde durmuş aslanlarla süslü ipekten bir kumaş parçasında Selçuklu beylerinden Keykubat'ın adı yazılıdır. Bu parçalar 13. yüzyılda Konya'nın kumaş ve işlemecilikte dışarıya mal satan bir merkez olduğuna emsalleri arasında güzel bir belgedir.

Türk kumaş ve işlemeciliği, diğer sanat dallarında olduğu gibi en büyük günlerini 16. yüzyılda Osmanlı devrinde yaşamıştır. Bursa yeni işletmelerin merkezidir. Türk kadife ve ipeklileri kumaş halinde veya çeşitli işlemelerle süslü olarak İtalya'ya ihraç edilmektedir. Bilhassa Venedik ve Genua Türk mallarını kapışmakta ve Türk örneklerini kopya etmektedirler.

Ankara Halkevi'ndeki sergiyi gezenler Osmanlı işlemeciliğinin mahdut fakat güzel örneklerini görmüşlerdir. Dört-beş asırlık Türk zevkinin en ince ve en başarılı sanat mahsulleri önünde insan saatlerce durmaktan kendini alamıyor.

Topkapı Sarayı'ndaki işlemeli ve işlemesiz kumaş ve elbiseleri görenler Osmanlıların bu alanda yaptıkları sade ve olgun, ince ve yüksek eserleri hayranlıkla seyretmişlerdir. Ankara Halkevi'nin sergisi onun yanında çok mütevazidir. Fakat az örnek karşısında insan daha çok durabiliyor ve daha çok görebiliyor.

Osmanlı Türkleri işlemeciliğinin çok geniş olan tatbik sahası hakkında da çok güzel bir fikir veren sergi, Türk zevkinin renk ve motif bakımından ne kadar eşsiz olduğunu göz önüne sermektedir. Gerek kumaşlarda ve gerekse işlemelerde öyle tatlı, öyle gönül okşayıcı sıcak ve sevimli renkler var ki onların önünde dururken öyle bir örtüye veya öyle bir yastığa sahip olabilmenin derin ve tatlı hasretini duymamak kabil değildir.

Türk süs örgelerinin (motiflerinin) ne kadar zengin olduğuna gelince, onu burada derin bir hayranlıkla kaydetmeden geçemeyeceğim. Yalnız bu sergide gösterilen işleme örgelerinin çeşitlerindeki zenginlik, Türklerin bu sanatlarda tükenmez bir "repertuvar"a malik olduğunu göstermeye kâfi gelmektedir. Değişmeye ehemmiyet veren ve tekrardan çok sakınan modern sanattan farksız bir ölçüde Osmanlı işlemeciliği, her eser için yeni bir süs örgesi, yeni bir şekil yaratmıştır. Bu eserleri

görenler bu sanatın ne derin bir hazine olduğunu ve modern sanat için bundan ne kadar çok faydalanılabileceğini anlamışlardır. Sergideki eserleri burada saymaya ve tahlil etmeye imkân yok. Hepsi birbirinden güzel, hepsinin ayrı bir şirinliği, başka bir alımlı görünüşü var. Yalnız şu kadarını söylemek isterim ki 16. yüzyıl eserleri daha sonraki yüzyılların eserlerinden çok daha olgun ve başarılı gözükmektedirler. Sinan devrinin, klasik mimarinin büyüklüğüne yakışacak bir küçük sanatın mevcudiyetini zaten kabul etmemiz lazımdır.

Ankara Halkevi sergisini gezdikten sonra kendinizi bir an için Kapalıçarşı'da veya Mahmutpaşa'da geziyor tasavvur ediniz. Sağlı sollu camekânlarda "Türk İşlemesi" diye göz önüne serilmiş ucuz ve aşağılık malları bir lahza için hatırlayınız. O vakit Türk işleme sanatının bugün ne kadar düşmüş olduğunu daha yakından hissetmiş olursunuz.

Makinenin eski işlemeciliği öldürdüğü kanaatine, bugünkü alıcının pahalı maldan kaçtığı mütalaasına iştirak etmek safdillik olur. Pahalı fakat güzel işi arayan alıcı dünyada hiçbir zaman eksik değildir; yeter ki birinci sınıf eser bulunsun.

Eski Türk örneklerinden ilham alındığı takdirde Türk işlemeciliğinin 13.-16. yüzyıllarda olduğu gibi Avrupa pazarlarını yeniden fethetmesi hiç zor olmayacaktır.

Sergide, geçmiş günlerin güzel eserleri arasında eski kadın elbise modelleri ile bu modellerden ilham alınarak çizilmiş sulu boya resimler görülmektedir. Bunların Maarif Vekilliği Teknik Öğretim Şubesi tarafından yaptırıldığını sevinçle öğrendik. Ayrıca İsmet Paşa Kız Enstitüsü talebelerinin hocaları ile beraber bu güzel işlemelerden büyük bir sevgi ve anlayışla örnek çıkardıkları görülüyordu. Sergi böylece en büyük vazifesini yapmış bulunmaktadır. Yarının "Ev hanımı" geçmiş günlerin güzel örneklerinden ilham alarak yetişmektedir. Bugün kötü bir hale düşen işlemeciliği, bu genç kızlar, ince ve olgun zevkli Türk kadınının çocukları, yeniden eski yüksekliğine çıkaracaklardır.

Ulus, 30 Mart 1944

TARİHİ HARABELERİMİZ

22 Eylül - 4 Ekim 1973 tarihleri arasında Ankara ve İzmir'de toplanan Onuncu Uluslararası Klasik Arkeoloji Kongresi, yurdumuzun eski eserleri ve turizm sorunu bakımından çok önemli bir kültür hareketi olmuştur.

Onuncu Kongre'nin en önemli yönlerinden biri, ele aldığı ana konudur. 1971 yılı Ekim ayında Roma'da bu satırların yazarının da katıldığı bir toplantıda Uluslararası Klasik Arkeoloji Birliği'nin Türkiye'de düzenlenecek olan Onuncu Kongre'nin ana konusunu "Antik Çağlarda Anadolu" şeklinde tespit etmiş olması, yurdumuzun eski tarihi bakımından çok yararlı olmuştur. Böylece Türklerle birlikte 34 ulus adına sunulan 145 bilimsel bildiri Türkiye'de bütün antik çağlar boyunca gelişmiş olan uygarlıkların "Anadolu Özellikleri"ni ortaya koymuş bulunmaktadır. Yeryüzünün en seçkin arkeolog, eskiçağ tarihçisi ve dilcisi tarafından sunulan bu araştırmaları Türk Tarih Kurumu üç cilt halinde yayımlayarak yurdumuz ve insanlık tarihi için önemli bir hizmette bulunanlar için kongre tebliğleri yayımlamıştır. Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir. 3. cilt (Ankara T.T.K. Yayınları 1978).

Bildiriler arasında son yılların en önemli buluntuları ve buluşları yer almaktadır. Türklerin Urartu uygarlığı üzerindeki çalışmalarını özellikle anmak gerektir.

Yapılan konuşmalarda 8. yüzyılda Hitit, Urartu ve Fryg uygarlıkları zamanında Anadolu'nun Doğu ile birlikte Yunan dünyasına büyük bir etkide bulunmuş olduğu yeni delillerle bir daha ortaya konmuştur.

Lykia'da köylülerin açtığı ve Amerikalıların İtalyan teknisyenler aracılığıyla restore ettirdikleri duvar freskleri ile Fransızların yine Lykia'da gün ışığına çıkarttıkları ve Aram, Lykia ve Hellen dillerinde yazılmış üç dilli kitabe çok büyük ilgi çekmiştir.

Son yıllarda Foça, Bayraklı, Erythraı, Miletos, Didyma, Efes ve Sardes'te elde edilen eserler MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun felsefe ve müspet bilim alanında olduğu kadar mimarlık ve heykel sanatında da o zamanki dünyaya önderlik ettiğine tanıklık etmektedir.

Karia'da, Lykia'da ve Efes'te meydana çıkarılan mimarlık ve heykel buluntuları, Anadolu'nun Klasik Çağda, yani MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda en ileri sanat merkezlerini yaşattığını ortaya koymaktadır.

Anadolu, bilindiği gibi, Hellenistik devirde, yani İskender'den sonraki üç yüzyılda özellikle MÖ 2. yüzyılda mimarlık ve heykelcilik bakımından çağının en önde gelen ülkesiydi. Bergama o zamanki dünyaya önderlik ediyordu. Kongrede, bu döneme ait az da olsa yeni sonuçlar sunulmuştur.

Roma'yla Rekabet

Efes, Side, Aphrodisias ve Perge kazıları ve burada bulunan eserler Türkiye'yi Roma devri eserleri bakımından da en ön plana getirmiştir. Bu dört yerde son yıllarda elde edilen heykeller Anadolu'nun MS 2. ve 3. yüzyıllarda sanat bakımından Roma ile başarılı bir rekabet halinde olduğunu açığa vurmaktadır.

Bu döneme ait, Türklerin ve öteki milletlerin delegeleri tarafından sunulan sentezler kongrenin en başarılı bildirileri arasında yer almaktadır.

Bizans sanatının Anadolu'da gelişerek meydana geldiği, bu kongrede sunulan bildirilerle bir daha belirmiş bulunmaktadır.

Hâlâ Taş ve Mermer Yığını

Onuncu Kongre eski eserler konusunda çok güç durumda olduğumuz bir sorun bakımından da önemli rol oynamıştır. Bilindiği gibi Türkiye yeryüzünün en zengin ve en çeşitli tarihi kalıntılarına sahiptir. Ancak harabelerimiz, ortaya çıkarıldıkları günde olduğu gibi, yıkık durumda, gerçekten harabe halindedirler. Dünyanın hiçbir yerinde eski eser kalıntıları bizde olduğu gibi bir taş ve mermer yığını halinde bırakılmamıştır. İtalya, Yunanistan, Afrika ve Arap yarımadası ülkelerindeki mimari kalıntıların hepsi restore edilerek eski hallerine yakın bir biçimde ayağa kaldırılmışlardır.

Kongrenin koruyucu başkanı olan ve bir açış konuşması yapan Sayın Cumhurbaşkanımız bu husus üzerinde önemle durmuştur. Sayın Fahri Korutürk Türkçe ve İngilizce yaptığı ve bütün üyelere basılı olarak verilen konuşmasında şunları söylemiştir:

"Memleketimizde çalışan yerli ve yabancı arkeologların büyük bir kısmı ortaya çıkardıkları tarihi eserleri, restorasyon çalışmalarıyla, eski görünüşlerine yakın bir atmosfer kazandırarak herkes için cazip bir hale getirmektedirler. Eski eser sevgisini artıran bu yolun, bütün ilim heyetleri tarafından da benimsenmesi temenniye şayandır".

Onuncu Kongre dolayısıyla konuk bilim adamları yurdumuzun güzelliği, harabelerimizin zenginliği yanında müzelerimizin mükemmelliğini de görmek fırsatını bulmuşlardır. Gerçekten Türkiye'de son yirmi yıl içinde inşa edilen büyüklü küçüklü 31 müze Avrupa ve Amerika'daki benzerleri ayarında olup, bazıları onlardan da cazip görünüştedirler. Özellikle Ankara Müzesi'ni yabancı meslektaşlar çok tatlı sözlerle övmektedirler. Plan ve inşa halinde olan mahalli ve bölgesel müzeler yapıldıktan ve Milli Müze de ortaya konduktan sonra Türkiye bu alanda gerçekten imrenilecek bir duruma ulaşacaktır.

Onuncu Uluslararası Klasik Arkeoloji Kongresi, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu, Devlet Bakanlığı Kültür Müsteşarlığı, Dışişleri Bakanlığı Kültür İşleri Genel Müdürlüğü, İzmir Belediyesi, Ankara ve İzmir Üniversiteleri, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Devlet Opera ve Balesi ve Türkiye'deki yabancı bilim heyetlerinin uyumlu işbirliği sayesinde başarılı olmuş ve konuk üyelerin her fırsatta dile getirdikleri gibi gelecek kongrelere de örnek olacak nitelik kazanmıştır.

Milliyet, 20 Ekim 1973

TÜRK KUMAŞLARI

Türk kumaşlarının bir zamanlar Avrupa pazarlarını fethetmiş olduğunu yakından görmek için Halkevindeki sergi bize güzel bir fırsat veriyor. Geçen sene gösterilen Türk işlemelerinden sonra şimdi çeşitli Türk kumaşlarından az fakat öz örnekler sergilenmiş bulunuyor. Güzel tertip edilmiş salonu gezenler çok iyi intibalarla ayrılıyorlar.

Yurdumuzda, Avrupa'ya satılan ve Avrupa sarayları tarafından kapışılan kumaşları ilk defa Selçuklular dokumuşlardı. Lyon Müzesi'nde, üzeri arma vaziyetinde aslanlarla süslü ipekten bir kumaş parçasında Selçuklu beylerinden Keykubat'ın adı yazılıdır. Bu parça bize 13. yüzyılda Konya'da ne kadar güzel kumaşlar dokunduğunu anlatır. Konya'da gelişmeye başlayan dokumacılık Bursa'da 16. yüzyılda en büyük olgunluğuna ulaşmıştı. Türk Tarihinin "Büyük Yüzyıl"ında mimarlık İstanbul'da, çinicilik İznik'te, dokumacılık Bursa'da klasik değeri idrak etmişti. Bursa "Mahkemeişeriye" sicilleri bize o günkü başarının sırrını haber veriyor: "Kumaşların eni, boyu, boyasının cinsi, hatta ipliklerinin sayısı kanunlarla tespit olunmuştu. Kimse eksik boy ve ende kumaş dokumazdı. Hele iplik atlamaktan, pot yapmaktan çok çekinilirdi."

Bursa kadifelerinin[1] ve 16. yüzyılda yurdun başka yerlerinde de işlenmiş kumaşların motif zenginliği bizi bugün hayrete düşürecek kadar eşsizdir. Bir tek çiçek motifinin sayısız varyasyonları yapılıyor ve onlarla her kumaşta yepyeni bir kompozisyon, büsbütün başka bir ifade kazanılıyordu. Renklerdeki olgunluk ve uygunluk ise bu kumaşları yeryüzünde eşleri olmayan sanat eserleri değerine çıkarmıştır.

Sergiyi gezerken klasik devir örneklerinin azlığını görüp üzülenler olmuştur. Fakat, ziyaretçiler için yazılmış rehberde de belirtildiği gibi, harp seneleri içinde bundan fazlasını yapmaya imkân yoktu. Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz'ün hazırladığı büyük "Türk Kumaşları" kitabı için ressam Sami Evrenos tarafından asıllarından kopya edilmiş

1) Osman Şevki Uludağ, Bursa Kadifeleri, s. 750, Belleten 3-4.

resimler 16. yüzyıl kumaşlarının güzel örnekleri olarak, sergiyi gezenlerin gözlerini kendisine çekiyor. 17. yüzyılda hatta biraz da 18. yüzyılda eski kuvvetli geleneğin süregeldiğini fakat 19. yüzyılda artık soysuzlaştığını bu sergi çok güzel dile getiriyor. Yalnız öyle zannediyorum ki, örneklerin altına, geçen yılın sergisinde olduğu gibi, kısa izahlar yazılmış olsaydı, eserler daha çok şeyler söyleyecekti.

Türk kumaşları 16. yüzyılda bir yandan İran ve Çin'de bir yandan da Avrupa'nın dört bir yönünde hararetli alıcılar bulmuş, sanat tarihinin en güzel dokumacılık eserleridir. Unutmayalım ki 16. yüzyıl Avrupa'nın en parlak devirlerinden biri idi. Türk işçiliğinin ve sanatının Avrupa kıtasını Venedik'ten İsveç'e kadar fethetmiş olması, bizim için bugün iftihar vesilesi ve cesaret kaynağı oluyor.

Ankara Halkevi Tarih ve Müze Kolu Başkanını ve sergiyi tertiplemede emeği dokunmuş üyelerin gayretlerini anmak bir borçtur. Türk kumaşları sergisi ve geçen yıl yine bu vakitler açılmış olan Türk işlemeleri sergisi başarılı ve faydalı olmuştur. Önümüzdeki yıllarda, Türk sanatının geri kalan kolları üzerinde de gençliği aydınlatmasını Ankara Halkevi'nden istemek yerinde bir temenni olur.

Ulus, 18 Mart 1945

BOĞA BOYNUZUNUN ÜSTÜNDEKİ EVREN

Ankara Belediyesi Başkanı Vedat Dalokay'ın başkentin Sıhhiye Meydanı'nda diktirmekte olduğu "Güneş Kursu" çeşitli yorumların yapılmasına yol açtı. Bu konuda birbirine ters düşen bazı demeçler ve bunların yanı sıra büsbütün ayrı anlam taşıyan eleştiriler, konuya güncel bir nitelik kazandırdı.

Tartışmalara bir uzmanın katılmasında ve soruna bir arkeolog ve tarihçi olarak yaklaşmasında yarar olduğu düşüncesindeyiz.

Söz konusu anıt, Anadolu'da MÖ 2500-2000 arasında yaşamış olan Hatti krallarının egemenlik "alem"lerinden birinin büyütülmüş bir örneğidir. Anıta örneklik yapan bronz eserleri her Türk aydını okul tarih kitaplarından tanımaktadır. Onları Atatürk'ün başlattığı ilk Türk Tarih Kurumu kazılarından biri olan Alacahöyük'te Remzi Oğuz Arık ve Hamit Koşay gün ışığına çıkarmışlardır. Şimdi Ankara'daki "Anadolu Medeniyetleri Müzesi"nde yer almaktadırlar.

Belleğimizi iyice yoklarsak, kimi ayrıntıları gümüş ya da altınla kaplı bu bronz alemlerde boğa ve geyik gibi hayvanların çelenk biçimli bir çerçeve üzerinde durdukları gözümüzün önünde canlanacaktır. Bunlardan bir tanesinde bir çift boğa boynuzu üstünde türü pek belli olmayan bir hayvanın etrafını çeviren çelenkten, ışınlar çıkmakta olup, alemin toptan görünüşünü andırmaktadır.

Bu örnek göz önünde tutularak söz konusu eserlerin evreni canlandırdıkları kabul edilmiştir. Nitekim, Anadolu'da daha sonra yaşamış olan ve kendilerini "güneş" olarak adlandıran Hitit krallarının güneş anlamına gelen hiyerogliflerinde etrafı ışınlarla süslü bir çember yer alır. Kaldı ki, ışınsız çelenk biçimli alemler de gerçekten gökyüzü yuvarlağının çember biçimindeki görünümünü yeterince canlandırmaktadır. Bu evren çemberinin ortasında yer alan heykelciklerden her biri bir tanrıyı simgelemektedirler. Boğalar en büyük tanrıyı, geyikler ise Hattilerin "Vuruşemu" diye adlandırdıkları en yüce kadın tanrıyı temsil etmekteydiler. Rahipler dinsel törenler sırasında bir sopanın ucuna taktıkları bu simgeleri alay

geçidinin önünde taşıyorlardı. Alemlerin birçoğunda, evrendeki yıldızları tasvir ettiklerini düşünebileceğimiz küçük boyda yuvarlak levhalardan oluşan sallantılar da bulunuyordu. Rahipler sopanın ucundaki alemleri salladıkları zaman bu sallantılar ses çıkarmaktaydılar. Rahipler belki de böylece dikkatleri üzerlerine çekiyorlar, yerine göre de bir duanın bittiğini ya da başlayacağını vurguluyorlardı.

Bütün bu kral alemlerinin hemen hepsi, bir çift boğa boynuzu üstünde yer almakta, yani onlar tarafından taşınmaktadırlar. Bu durumu göz önünde tutan bu satırların yazarı söz konusu alemleri bugün bile yaşayan bir masala bağlamıştır. Hemen hepimiz bize anlatılan masallar arasında şu bir tanesini de dinlemişizdir: "Dünya bir öküzün boynuzları üzerinde durur ve öküz başını salladığında yer sarsıntısı olur."

Hattiler Kimdi?

Hattiler, Hint-Avrupa ya da Sami dilleriyle ilişkisi olmayan öz bir dil konuşuyorlardı ve bütün görüntülere göre yerli bir Anadolu kavmiydiler. Çok yüksek bir uygarlık düzeyinde oldukları için MÖ 2000 yıllarında Anadolu'ya gelen ve kendilerini egemenlikleri altına alan Hititler'i büyük çapta etkilemişlerdi. Öyle ki, Hititler din ve mitoloji konularında bile önemli ölçüde Hattilerden esinlenmişler, devlet ve sarayla ilgili tören kurallarını Hattilerden almışlar, Hattilerin kent, dağ ve kral adlarını kullanmışlar, Hatti sözcüklerini yalnız eklerle Hititleştirmişlerdir. Sözgelimi, Hititlerin merkezi olan Hattuşa sözcüğünün aslı Hattuş olduğu gibi, Hitit Kralı Hattuşili'nin adı da aynı Hattuş sözcüğünden gelir. Hatti etkisi o denli büyük olmuştur ki Hititler egemenlikleri altına aldıkları Anadolu'dan söz ederlerken bile "Hatti ülkesi" deyimini kullanmışlar ve bu yüzden Boğazköy'de ele geçen metinlerde yalnızca bu ada rastlandığı için, çözün bilim adamları aslında "Nesi" adını taşıyan bu Hint-Avrupalı kavmi "Die Hethiter", "Les Hitites", "The Hittites" biçiminde adlandırmışlardır. Bizde de önce Eti sözcüğü kullanılmış, şimdi de Hitit adı yer etmiştir.

Demek ki, Ankara'da Sıhhiye Meydanı'nda dikilecek olan anıt Anadolu'nun adı bilinen en eski ve yerli kavmi olan ve bu topraklarda MÖ 2500-2000 tarihleri arasında büyük bir uygarlık yaratmış olan Hattilerle ve Hititlerle ilgilidir. Böyle olduğuna göre başkentimizde onlarla ilgili bir anıtın dikilmesini eleştirmek yerine, alkışlamak gerekmektedir. Bu top-

raklara bağlılığımızı Hatti uygarlığının mirasçısı olduğumuzu belirtmekle anlamlı bir biçimde dile getirmiş oluruz.

Nitekim Türk halkı Atatürk devrinde ortaya konmuş olan Etibank örneğine uyarak bu anlamlı davranışı çoktan benimsemiştir. Kimi yiyecek, giyecek ve içeceğin, kimi kullanma aracının adı bugün Eti ya da Hitit adını taşımaktadır. Hacettepe Üniversitesi'nin stilize edilmiş hayvan biçimindeki simgesi de Hatti örneklerinden esinlenerek oluşturulmuştur. Yerli otomobillerimizden birinin belirtgesi (alameti farikası), Hattilerin en büyük dişi tanrısı, Anadolu'nun adı bilinen en eski ilahesi, Vuruşemu'nun simgesi olan geyiktir.

Ya Hititler?

Hint-Avrupalı kökenli olan Hititler Anadolu'ya MÖ 2000 yıllarında gelmiş ve bu topraklarda büyük ölçüde Hatti uygarlığı temelleri üzerine kurdukları ve MÖ 1200 yıllarına değin yaşayan özgün bir uygarlık oluşturmuşlardır. Hititlerin Türk olmadıkları kuşkusuzdur. Ancak Anadolu'nun birçok yöresinde katıksız diyebileceğimiz Hititler bugün bile yaşamaktadırlar. Bugünkü Türk ulusu, eski Anadolu'da yaşamış kavimlerle Türklerin kaynaşmasından ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle Türkiye Türkleri, canları ve kanları ile Anadoluludurlar. Hiç bilinmez, belki de bu anıtın dikilmesini yadırgayan yazarlardan kimilerinde Hitit kanı bile bulunabilir.

Hattiler ve onlar ölçüsünde Hititler bizim atalarımız, biz de onların torunlarıyız. Böylece ırk bakımından bile bağlı olduğumuz eski Anadolu topluluklarının her çeşit kalıntısı bizim kültür mirasımızdır. Bu kutsal emaneti korumak, sevmek ve ona saygı göstermek ulusal ödevimizdir.

Milliyet, 8 Şubat 1977

TÜRKİYE'NİN DIŞA TANITILMASI

Bugün yazarlarımızın yapıtları yabancı dillere çevrilmekte, romanlarımız dünya ülkelerinde yüz binlerce kişi tarafından okunmakta, ressamlarımızın tabloları Avrupa'da aranmakta ve iyi paralarla alıcı bulmakta, karikatürcülerimiz büyük ilgi toplamaktadır.

Bilim adamlarımız B.Amerika ve Avrupa üniversitelerinde ders vermekte, uluslararası projeleri yönetmekte; bestecilerimiz, kemancı ve piyanistlerimiz, ses sanatçılarımız, orkestralarımız ve balerinlerimiz yeryüzünün en ünlü müzik salonlarında alkışlanmaktadır.

Böyle olmakla birlikte, gerçekçi bir gözle baktığımızda, dünya uygarlığındaki yerimizin Türk toplumunun yüceliği ile orantılı olduğunu söyleyemeyiz. 15. ve 16. yüzyıldan sonra davranışımıza egemen olan dinsel tutumun etkisi ile bütün eğitim ve öğretim ilahiyat konularından ibaret kalmış, temel bilimler bir yana itilmiş olduğu için Osmanlı İmparatorluğu dünyadan kopmuş ve giderek unutulan bir ülke durumuna düşmüştür.

Yüzyıllar boyunca Doğu Avrupa'daki egemenliğimizin ve düşman sayılan bir dinin baş savunucusu olmamızın yarattığı olumsuz duygusallığın etkisi altında Avrupalılar bizi barbar ve kültürden yoksun saymışlar, böylece yeryüzündeki saygınlığımız gittikçe azalmıştır. Oysa, kültür kaynaklarımıza baktığımızda uygar olarak tanınan birçok ulustan daha yüksek bir düzeyde olduğumuz besbellidir.

Saygınlık İçin...

Ancak kültür alanında saygınlık kazanamamış olmamızın birçok nedeni vardır. Bunları gerçekçi bir tutumla araştırmamız yerinde olur. Yarım yüzyıl önceye değin Batının bütün ansiklopedilerinde, sanat tarihlerinde ve genellikle tarih kitaplarında Türkler, kültürü olmayan geri bir toplum olarak tanımlanmaktaydı. Ancak Atatürk dönemi ile birlikte

Türkler saygınlık görmeye başlamışlardır. Nitekim son yıllarda özellikle Selçuklu ve Osmanlı sanatları Batının beğenisini kazanmış bulunmaktadır.

Şu var ki, bugün bile tek ciltten oluşan Fransızların Larousse ya da Almanların Brockhaus gibi küçük ansiklopedilerinde hiçbir Türk sanatçısının, ozanının ya da kültür adamının adı geçmemektedir. Buna karşılık onlarda bütün Avrupa ülkelerinin düzinelerce sanatçısı, ozanı, bilgini ya da düşünürü yer almaktadır.

Ancak Batı çevrelerinin bu davranışını din ayrılığının bir sonucu olarak damgalamak doğru değildir; çünkü aynı ansiklopedilerde Arap ve İran ozanlarından söz edildiğini eklemekte yarar vardır. Bu duruma üzülmemek elden gelmez. Sorumluluğun bir bölümünün de kendimizde olduğunu kabul etmek ve ona göre çaba göstermek zorundayız. Türkler konusunda Batı yayınlarında rastlayacağımız yanlışları ve haksızlıkları diplomatik notalarla, basınımızda tartışmalarla, keskin ve hırçın yazılarla düzeltmeye çalışmak verimsiz bir tutum olur.

Bir ulusun kültürü onu oluşturan ozan, besteci, filozof, bilim adamı, heykeltıraş, ressam ve mimar gibi kişilerin yaratıları ile ün kazanır. Bir Türk aydını, örneğin İspanya kültürü söz konusu olunca ilkin Elhamra saraylarını, Don Kişot'u ve onun yaratıcısı Cervantes'i anımsar. Sanat konusunda birkaçının adını duymuş, eserlerinden bazılarının fotoğraflarını görmüştür. El Greco'dan, Velasques'ten ya da Murillo'dan haberi olmasa bile Goya'yı ve Picasso'yu duraksamasız bilir. Yine bu Türk aydını biraz olsun müzikle ilgili ise besteci De Falla'yı, çellocu Casals'ı ve Cassado'yu, belki de piyanist Josè Iturbi'yi dinlemiştir. Bir Avrupalı aydın ise İspanya konusunda daha çok bilgiye sahiptir. Bununla birlikte İspanyol sanatçılarının ve yazarlarının Türkiye'ye değin tanınmış olmaları onların dünya kültüründeki yerini açıklamaktadır.

Nasıl Tanıtırız?

Bir de gözlerimizi yurdumuza çevirelim ve kendi kendimize soralım: Selçuklulardan bu yana Türk kültürünün uluslararası ün kazanmış büyükleri var mı? Bunlar kimdir ve ne denli tanınmışlardır? Gerçeği söylemekten çekinmezsek, bu kişilerin Nasreddin Hoca, Mevlâna ve Mimar Sinan'dan ibaret kaldığı görülür. Bunlara, ayrıca, Karagöz oyunumuzu da ekleyebiliriz. Üstelik bu isimleri, Nasreddin Hoca dahil, Türkiye dışında

tanıyanların sayısı da çok sınırlıdır. Oysa Türk kültürünün dünyada bugün artık tanınmayan, fakat bir zamanlar çok ünlü olan halıcılık, kumaşçılık, çinicilik gibi sanatları vardı. Nitekim bunlardan birincisi, yani halıcılık yüksek niteliğini yitirmiş olduğu halde, hâlâ yaşamakta ve bugün bile Batı ülkelerinde büyük beğeni kazanmaktadır. Bütün bunların üstünde bir halk edebiyatımız ve onun çok güçlü ozanları vardır. Başta Yunus Emre'yi anabiliriz. Ne var ki, bu eşsiz ve yüce ozanın yurdumuzda okunmaya başlaması bile çok uzağa gitmez.

Gerçekten Yunus Emre'yi Türk aydınlarına, 1933 yılında yayımladığı, "Yunus Emre Divanı" ile Burhan Toprak tanıtmıştır.

Onun dış ülkelerde duyulması ise özellikle Adnan Saygun'un bestelediği "Yunus Emre Oratoryosu" ile olmuştur. Oratoryonun 1947'de besteci yönetiminde Fransızca olarak Paris'te, 1958 yılında da ünlü müzikçi Leopold Stokovski yönetiminde İngilizce olarak New York'ta yorumlanmış olması, bu güçlü bestenin olduğu kadar büyük ozanımızın da milyonlarca yabancı tarafından tanınmasını sağlamıştır. Ayrıca UNESCO milli komitemizin önerisi ile Yunus Emre'nin ölümünün 650. yıldönümü dolayısıyla UNESCO merkezince 1971 yılında bütün dünyaya tavsiye edilmiş ve şiirlerinin Fransızcaya çevrilmiş olması,[1] Akbank'ın aynı yıl düzenlediği uluslararası symposium ve Turizm Bakanlığımızca Paris'te yapılan resitaller, Yunus Emre'nin dışarıda tanıtılmasında ve sevilmesinde yararlı olmuştur. Ancak Yunus Emre'nin dünyada gönlümüzce ün kazanması ve bir Batılı ozan derecesinde tanınması, onun eserlerinin yabancı basın ve yayınevlerince ele alınarak serbest piyasada satılan kitaplar halinde yayına sokulmasından sonra olacaktır.

Mimarlık eserleri göze kolay görünen yapıtlardır; çünkü ortada, herkesin gözü önündedirler. Böyle olmakla birlikte Mimar Sinan'ın dünya aydınları arasında ün kazanması da çok yenidir. Yeryüzünün sayılı mimarlarından biri olan bu yüce sanatçıyı bundan kırk yıl önce yabancılar arasında sadece Doğuyu tanıyan sanatseverlerin küçük bir bölümü bilirdi. Dünyaya onun büyüklüğünü başta Albert Gabriel olmak üzere H. Glück, Kühnel, Otto-Dorn ve Egli gibi yabancı mimar ve sanat tarihçilerinin yazıları ve kitapları tanıttı. Atatürk'ün özellikle verdiği direktife rağ-

1) Yunus Emre'nin Fransızcaya yapılan çevirilerini özellikle aşağıdaki yazarlara borçluyuz: Sabahattin Eyuboğlu, Bedrettin Tuncel, Mehmet Kaplan, Yves Regnier, S.Lemaitre, G.Challand, Nimet Arzık, Pertev Naili Boratav, Tahsin Saraç ve Azra Erhat. Bu konu üzerinde bkz. Bedrettin Tuncel, Fransızcada Yunus Emre, Ankara 1971.

men bugün hâlâ bir Sinan monografisi bile yapılmamıştır. Oysa Sinan konusunda yüzlerce araştırmanın Türkçe, düzinelerce yayımın da çeşitli yabancı dillerde yapılması gerekirdi.[2]

Ozanlarımızın yabancılara tanıtılması daha da zordur. Çünkü yazın yapıtları, mimarlık, heykel ve resim gibi yabancıların kolaylıkla görebilecekleri türden somut yaratılar değildir; onların tadına varmak, güzelliklerini, inceliklerini kavrayabilmek için yazıldıkları dili iyi bilmek gerekir. Şiirin yabancı dile aktarılması çok zordur; böyle olmakla birlikte Batı dillerinde öyle başarılı çeviriler yapılmıştır ki, asılları ölçüsünde güzel ve tutarlıdırlar. Homeros'un ya da Ömer Hayyam, Sâdi ve Hafız gibi büyük İranlı ozanların İngiliz, Alman ve Fransız dillerindeki çevirileri gibi.

Olanaklarımız

Bütün bu sorunlar bizi bir yandan kendimize öbür yandan da dünyaya nasıl ve hangi yollarla tanıtabileceğimiz konusuna götürmektedir. İlkin şimdiki durumu görelim:

Bugün Türk kültürünün içeride yayılması ile Kültür Bakanlığı, dışarıda tanıtılması ile de Dışişleri ve Turizm ve Tanıtma Bakanlıkları uğraşırlar. Kültür Bakanlığının ve bu işi daha önce yürüten Milli Eğitim Bakanlığının yayınları övülmeye değer başarılar elde etmişlerdir. Özellikle Hasan Âli Yücel'in başlattığı "Klasikler Serisi" Türk okuryazarlarını okumaya alıştırmıştır. "Bin Temel Eser" kitapları da kapışılmış olup hemen hepsi tükenmiş durumdadır. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile Dışişleri Kültür İşleri Genel Müdürlüğünün bütün olanaksızlıklara ve formalite güçlüklerine rağmen Türkiye'yi dışarıda tanıtmak bakımından elde ettikleri başarı ise inanılmayacak boyutlara ulaşmıştır.

Devlet kesiminin başarılı çalışmaları yanında büyük bankalarımızın kültür hizmetleri çok etkin ve yararlı rol oynamaktadır. Bu çabaların öncüsü ve halen de en başarılı uygulayıcısı olan Vedat Nedim Tör, güzel sanatların içerde ve dışarda yayılmasına hizmet edenlerin başında gelmektedir.

Özel sektörün yani özel kitap ve yayınevlerinin kültürümüzün içeride yayılması konusundaki uğraşısı son otuz yılda verimli bir düzeye ulaş-

2) Şimdi Sinan konusunda çok değerli bir kitap yayımlandı: Aptullah Kuran, Sinan The Grand Old Master of Ottoman Architecture, İstanbul 1987.

mıştır. Bugün baskıları rahatlıkla elli bini hatta yüz binlerce nüshayı bulan kitaplar vardır. Doğan Kardeş Yayınevi'nin, büyük gazetelerimizin, bu arada özellikle "Milliyet" yayınlarının bu düzeyde olduğunu belirtmek yerinde olur. Aslında, kültür, geniş çevrelerde beğeni kazandığı ölçüde gelişme olanağı bulur.

Kültür Bakanlığı yayınlarının sürekli ve düzenli olmayışı ve tükenen yayınların yeniden basılmaması yüzünden, yurtta uyanmış olan okuma isteği ve sevgisi tam karşılanamamaktadır. Bu nedenle daha çok, işbaşındaki hükümetlerce düzenlenip yürütülen kültür çalışmalarına dokunmadan, onlara ve özel sektöre örnek olarak devletçe kurulacak bir "Kültür Kurumu"na büyük gereksinme vardır. ("Türkiye'nin Kültür Sorunları" yazımıza bkz.)

Bu kurum, yurdumuzda TÜBİTAK'ta toplanmış olan temel bilimlerin ve Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu'nca yürütülen dil ve tarih çalışmalarının dışında kalan konuları ele almalıdır. "Kültür Kurumu" Batı akademileri, yani Türk Tarih Kurumu niteliğinde olmalı, ancak maddi kaynakları ondan çok daha güçlü bir bilimsel organizma olarak gerçekleştirilmelidir. Bilim, sanat ve kültür alanlarında seçkinlik kazanmış yetenekli kişiler, Türkiye'de yapılacak çalışmaları planlamalıdır. Yapılacak işlerin başında sanat, yazın, felsefe, kültür alanlarındaki çalışmaları desteklemek, yayınları güçlü ve sürekli olanaklarla gerçekleştirmek gelmektedir.

Önemli olan kültür çalışmalarının süreklilik kazanması, yani kurumlaşmasıdır. Yoksa bugüne değin yapıldığı gibi bu iş rastlantıya bırakılır, ancak başımız sıkıştığı, olaylar bizi zorladığı zaman işe koyulunur, ondan sonra yine umursamazlığa dönülürse, tutarlı sonuçlar almamız beklenmemelidir. Batı tarihine ve kendi geçmişimize bakarsak, her başarılı işin ancak bir kurum yardımı ile gerçekleştirilmiş olduğunu görürüz. "Kültür Kurumu"nun gerçekleştirilmesiyle edebiyat, sanat, felsefe ve kültür alanlarını kapsayan "Akademi"miz kurulmuş olacaktır. Batı dünyasında, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya dahil olmak üzere, her ülkede bilim ve edebiyat akademileri vardır. Bir bizde yoktur. Unutmayalım ki, Anadolu'ya yerleştiğimizden bu yana 900 yıl içinde bir tek filozof yetiştiremedik. Bunun ne denli bir eksiklik olduğunu göz önünde tutarak, yurdun kültür işlerini sürekli ve yetenekli bir biçimde yürütecek ve onun doğrultusunu çizecek olan bu kurumun bir an önce kurulmasında çaba göstermemiz gerekmektedir.

Milliyet, 1 Nisan 1976

KENDİMİZİ TANITMALIYIZ

Bundan yarım yüzyıl öncesine değin dünya kamuoyu Türklerin kendilerine öz bir sanatı olduğundan habersizdi. Oysa gerçekte Türklerin bir sanatı olduğunu bilen ve bunu yazan yabancı bilim adamları vardı. Ne var ki baskıları çok sınırlı bilimsel dergilerde yayımlanan bu araştırmaları ancak uzmanlar okuyor, uluslararası entelektüel ortamda Türklerin adı bile geçmiyordu.

Ancak Atatürk'ün uyguladığı kültür politikası sonucu Türklerin de özgün bir sanat geliştirmiş oldukları gerçeği yaygınlık kazanmaya başladı.

İlk kez –Birinci Dünya Savaşı sonlarında– Türk sanatından söz eden yabancılar Strzygowski ve Glück olmuştur. Daha sonraları Kühnel, Reifsthal, Diez, Erdmann, Dalmann ve Otto-Dorn gibi bilginler Türk sanatının özgünlüğünü ortaya koymuşlardır. Özellikle uzun yıllar İstanbul'da Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün müdürü olarak çalışan Albert Gabriel'in yazdığı güzel kitaplarla yüksek nitelikte bir Türk sanatının bulunduğu gerçeği dünyaya yayıldı. Bu ilk ve çok gerekli bir aşama idi.

Daha önemli ikinci aşama olarak İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde birer Türk Sanatı Kürsüsü kuruldu ve bunları Ortadoğu Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi'ndeki bölümler ile Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki yetenekli uzmanlar topluluğu izledi.

Üçüncü ve çok zorunlu aşama 1958 yılında Suut Kemal Yetkin'in düzenlediği "Birinci Uluslararası Türk Sanatı" Kongresi oldu. Giderek yeterli bir bilimsel kadronun yetiştiğini gören Suut Kemal Yetkin, övgü ile anılacak bu önemli atılımı yaptı. Bu çabalar daha sonra Kültür Bakanlığı müsteşarlarınca önemle sürdürüldü. Üç yıl sonra Münih'te toplanacak olan Beşinci Uluslararası Türk Sanatı Kongresi'ni yine Kültür Bakanlığı düzenleyecektir.

Yukarıda sözü geçen bilim yuvalarında Türk sanatı üzerine çalışan genç Türk bilginleri şu anda zengin ve güçlü bir kadro oluşturmaktadır. Kongrelerde tebliğler veren ya da Batı dillerinde makaleler ve kitaplar

yazan genç bilim adamlarımız yabancı bilginlerin ilgisini ve sempatisini çekmekte, başarıları her yerde övgü ve beğeni ile anılmaktadır.

Bu parlak duruma ulaşıldığı halde kendimizi henüz kesinlikle kabul ettirmiş değiliz. Geçenlerde elime geçen çok sayıda basılmış ve Bizans sanatını konu alan bir kitapta "Yunan Mimarı Sinan" sözlerine rastladım. Hemen kitabın baskı tarihine baktım ve 1963'te yayımlanmış olduğunu üzüntü ile gördüm. Demek hâlâ Türklerin hakkını teslim etmek istemeyen bilginler vardı. Kitabın yazarı İslam sanatı uzmanı değildi, ama zahmet edip hiç olmazsa Avrupalıların yazdıklarını okuyabilirdi. Ancak kafalara yerleşmiş yanlışlıkları çıkarmak çok zordur. Bu nedenle sistemli, sabırlı, bilinçli ve ustalıklı bir kültür politikası izlemek gerekir.

Türk sanatının evrensel yaygınlığını sağlamak için birinci aşamada yapıldığı üzere bundan sonra da yabancı bilginlerin yardımına gerek vardır. Eğer bu işi tek başımıza becereceğimizi sanıyorsak aldanırız. Nitekim bu konuda komşumuz İranlılardan çok şey öğrenebiliriz. İran sanatı ve kültürü yüzyıllardan beri bütün dünyanın saygınlığını ve hayranlığını kazanmış olduğu halde onun daha çok tanıtılması için İranlılar ilginç çalışmalar yapmaktadır. Örneğin İranlılar Oxford'da toplanan Altıncı İran Sanatı Kongresi'ne katılacak üyelere, bu arada özellikle bütün Türklere uçak bileti sağlamış, kongrelerinin en iyi biçimde organize edilmesi için gerekli bütün çabaları ve fedakârlıkları yapmışlardı. Ondan önce Cambridge'de toplanan Üçüncü Uluslararası Türk Sanatı Kongresi'nin ve ardından Oxford'da toplanan Altıncı Uluslararası İran Sanatı Kongresi'nin başkanlığını aynı kimse, Profesör Basil Gray yapmıştır.

Böyle olmakla beraber Türk Sanatı Kongresi Cambridge'de seminer odalarında geçiştirilmiş; İran Sanatı Kongresi Oxford'da gerçekten önemle, çok büyük bir bilim ve sanat olayı olarak organize edilmiştir. İran Sanatı Kongresi'nin çok parlak bir biçimde düzenlenmesi için İranlılar gereken parayı kendileri vermiş olabilecekleri gibi onu İngiliz parası ile de sağlamış olabilirler. Önemli olan bu işi başarmış olmalarıdır. Biz, İranlıların bu ustalıklı çabalarını gıpta ile anıyor ve Türkiye'deki ilgililere bu çalışmaları örnek almalarını öneriyoruz. İranlılar kongre işini gerçekten çok sistemli yürütmektedirler. Kurdukları sürekli bir büro, yetenekli bir bilim adamının yönetiminde olup sadece bu kongrenin geçmiş ve gelecek işleriyle uğraşmaktadır.

Yukarıda söylendiği üzere İran sanatı bütün dünyanın saygınlığını çoktan beri kazandığı halde bu denli uğraşı gösteriliyorsa, işin henüz başında bulunan ve sanatı daha yeterince tanınmamış olan Türkiye'nin

çok daha büyük çabalarda ve fedakârlıklarda bulunması gerektiği besbellidir.

Türk Tarih ve Türk Dil Kurumları dışındaki bütün bilimsel kurumlarımız, üniversitelerimiz, özellikle son yirmi yıldan bu yana dünyaya kapalıdır. Batı üniversitelerinde, ya da akademi ve benzeri kurumlarında her akşam konferanslar düzenlenir. Avrupa'da bir fakülte yoktur ki her akşam orada iki-üç yabancı bilim adamı konferans vermesin. Bizim fakültelerimize haftada değil yılda bir-iki yabancı bilim adamını çağırmak bile bir olay oluyor. Aslında buna parasal olanak yoktur. Çünkü eldeki tüzüğe ya da süregelen gelenek ve göreneğe göre yabancı konferansçıya yol parası ya da herhangi bir biçimde ikamet parası vermek bir yana, kendisine konferans başına verilebilecek ödenek bile yoktur. Onun için Türk üniversitelerine, yurdumuzdaki yabancı kültür enstitülerinin getirttikleri yabancı bilim adamlarından yararlanmak kalıyor. Kimi durumda ayağımıza dek gelen bu uzmanlardan bile yararlanmaktan yoksun oluyoruz. Bir fakültemizde "Türk sanatının İran sanatına etkileri" konusunda güzel bir konferans veren ünlü bir Batılı bilim adamının şerefine ilgililer bir çay bile veremedi.

Bir tek üniversitenin kurulmasına yüz milyonlarca lira yatırıyoruz, ancak o üniversitenin öğretim kadar önemli görevi olan araştırmaları için gülünç ödenekler koyuyoruz. Ne Devlet Planlama Teşkilatı, ne parlamento, ne de üniversitelerin kendileri bu işi önemsiyorlar. Ondan sonra soruyorlar, "Dünya bizi, sanatımızı, kültürümüzü niye tanımıyor?"

Bütün bu işleri gerçekleştirmek için ayrı bir yazıda belirtmeye çalıştığımız gibi, güçlü bir "Türk Araştırma Kurumu"nu bir an önce kurmamız gerekmektedir.

Cumhuriyet, 27 Aralık 1976

ULAŞTIĞIMIZ DÜZEYİ GERİLETMEYELİM

Türkiye, Atatürk döneminden bu yana iş hayatı ve ticaret yönünden olduğu gibi sanat, bilim ve genellikle kültür bakımından büyük aşamalar yapmıştır.

Gerçekten son 50 yıl içinde ülkemiz, edebiyat, müzik, resim, mimarlık, mühendislik ve ticaret alanlarında başarılı atılımlarda bulunmuştur. Romancılarımızın ve yazarlarımızın eserleri, Batı ülkelerinde, milyonlarca yabancı tarafından okunmaktadır. Bestecilerimizin eserleri dünyanın her bir yerinde çalınmakta, icracılarımız Avrupa'nın ve Amerika'nın en ünlü operalarında ve müzik salonlarında alkışlanmaktadır. Şimdi ressamlarımızın tabloları Avrupa'da satılmakta, karikatürcülerimiz çeşitli ülkelerde büyük ödüller almaktadır. Tiyatro yazarlarımız ve oyuncularımız milli bir Türk temaşa sanatı yaratmış olmanın mutluluğuna ulaşmışlardır. İşadamlarımız, mühendis ve mimarlarımız uluslararası projeler gerçekleştirmekte, Türkiye biraz geç de olsa dünyada layık olduğu yeri almaktadır.

Bilimde Atılım

Türkiye bilim alanında da büyük ilerlemeler kaydetmiş, Türk ilmi üniversitelerimizin kurulduğu 1933 tarihinden bu yana altın çağını yaşamıştır.

Türk bilimi son 40-50 yıl içinde özellikle sosyal bilimlerin önemli bir bölümünde gerçekten Atatürk'ün öngördüğü çağdaş düzeye ulaşmıştır. Çünkü birçok sosyal bilim dalında 1970'li yıllara değin üniversitelerde yüzde yüz mevcutlu kitaplıklar vardı. Bunun yanı sıra aynı tarihlerde üniversitelerimiz sosyal bilimler için gerekli araştırma araçlarını da sağlama olanağına sahiptiler. Nitekim üniversitelerimiz sözünü ettiğimiz sosyal bilim dallarında uluslararası rekabette hâlâ önemli bir yer almaktadır.

Kitapsızlık Yüzünden

Türkler bugün fizik, kimya, matematik gibi konularda da uluslararası değerde bilim adamlarına sahiptir. Ancak bu alanlardaki araştırmacılarımız bilimsel incelemelerini Türkiye'de değil, yabancı ülkelerde yapmaktadırlar. Çünkü temel bilimler için gerekli araştırma araçlarından ülkemiz yoksun bulunmaktadır.

Ancak ne yazıktır ki 10-15 yıldan beri sosyal bilimlerde de durum temel bilimlerdekine benzemeye başlamıştır. Döviz darboğazına girdiğimizden beri, yani aşağı yukarı 15 yıldan bu yana yabancı ülkelerden kitap getirtmek olanağı tamamen ortadan kalkmıştır. Kitap olmayınca ilim yapmak, dünyanın gidişine, ilerleyişine ayak uydurmak mümkün değildir. Bugün için hâlâ bilimsel araştırma yapanlar dışarıya gidip oralarda çalışabilenlerdir. Bazıları da eksikleri fotokopilerle giderme çabasındadırlar. Tarih, arkeoloji, sanat tarihi konularında çalışanlar ise yurdumuzdaki Alman, İngiliz ve Fransız arkeoloji ve tarih enstitülerinden yararlanmak şansına sahiptirler.

Eğer bu durum, yani bilimsel kuruluşların kitap satın alamamaları hali sürüp giderse 30-40 yıl boyunca Batı düzeyinde araştırmalar yapmış olan Türkiye'de bilimsel inceleme tamamıyla yok olacaktır.

Bir Önlem ve Öneri

Bu korkunç duruma düşmemek için, başkentte 50 kadar bilim dalının yüzde yüz mevcutlu kitaplarını bir kurum içinde toplamak zorundayız. Sayıları 27'yi bulan üniversitelerimizin hepsini yüzde yüz mevcutlu kitaplıklarla donatmaya hiç olmazsa bu yıllarda olanak yoktur. Çünkü bu uğurda bugünkü rayiç ile en azından 200 milyara ihtiyaç vardır. Oysa bütün bilim dallarının birer kitaplığı bir tek kurumda toplanırsa, bu iş 8-10 milyar lira ile gerçekleşebilir. Kuruluş 5-6 yıl süreceğine göre mali yükümlülük yılda bir-iki milyardan ibaret olacaktır.

Bugün Türk üniversitelerinde çalışan, kısmen de ayrılmış olan Türk öğretim üyelerinin yüzde ellisi 2-3 yabancı dil bilen birinci sınıf araştırmacılardır. Bu değerlerden yeterince yararlanmak ve 30 yıl boyunca çağdaş düzeyde gerçekleştirilmiş olan bilimsel çalışma olanaklarının ortadan kalkmaması için bir bilim kurumunun ya da Türk İlimler Akademisi'nin oluşturulması gerekmektedir. Şüphesiz daha başka çözüm yolları

da mevcuttur. Sözgelimi Federal Almanya'da bilim dalları yörelere göre taksim edilmekte ve her yörede bir başka bilim kolunun en yoğun bir biçimde ele alınması sağlanmaktadır. Devletin, bu konuları iyi ve yakından bilen uzmanları toplayıp onların çeşitli önerilerini dinlemesi şarttır. Ne var ki birçok önemli karar sadece belirli kuruluşlar tarafından alınmakta, devletin büyük paralar sarf ederek yetiştirdiği diğer "bilen kişilere" hiç danışılmamaktadır.

Bir başka önemli sorun da dış ülkelere yapılan beyin göçünün önlenmesidir. Bu sağlanmadığı takdirde, bugüne değin gerçekleştirilen güçlü kadro da yitirilmiş olacaktır.

Sonuç

Kültür ve bilim çalışmalarına karşı gösterdiğimiz umursamazlık anlaşılır gibi değildir. Oysa İbni Sina, Farabi ve Biruni ile başlayan ve o dönemlerde dünyaya bilim yönünden doğrultu veren Türkler, bin yıldan bu yana, Fatih ve Kanuni çağları dahil bilimsel araştırmalar bakımından tarihlerinin en parlak günlerini yaşamaktadırlar. Ulaştığımız düzeyden düşmek çok hazin olacaktır. Yitirileni yerine getirmek için en aşağı yarım yüzyıl belki de daha çok zaman gerekecektir. Buna karşın eriştiğimiz çağdaş düzeyi sürdürerek yakın bir gelecekte dünyada birinci sırada yer almamız olasıdır.

Ekonomik önlemlerin alındığı şu sıralarda bilimsel çalışmaların da ilgi göreceği ümidindeyiz.

Cumhuriyet, 27 Ağustos 1984

ESKİ ESERLER VE TURİZM

UNESCO 1964 yılından beri azgelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmak çabasındadır. Bu amaçla özellikle Türkiye, İran ve Peru ilk planda seçilmiş ve bu üç ülke için programlar hazırlanmıştır. İran ve Peru'nun UNESCO yardımı ile büyük yararlar sağlamış olmasına karşılık Türkiye bu konuda henüz hiçbir olumlu adım atamamıştır. UNESCO yurdumuzdan birçok idareci ve uzmanı, bu arada bu satırların yazarını da, çeşitli toplantılara çağırmış, fakat program bir türlü işletilememiştir. Bu konudaki dış yardımdan istifade edememizin en büyük nedeni bakanlıkların çeşitli formaliteler yüzünden önemli teşebbüslere girişmek imkânından mahrum olmalarıdır.

Eski eserlerin iktisadi kalkınmaya yardımcı olması bakımından iki ana problem özellikle önem taşımaktadır:

1- Kısa ve uzun amaçlı eğitim,

2- Harabelerin düzene sokulması.

Eğitim

Bugün Türkiye'de hemen herkes eski eserlerin turizm yönünden, iktisadi kalkınma bakımından taşıdığı anlamı biliyor. Ancak bu anlayış düşüncede ve sözde kalıyor. Bir vilayette veya kasabada bir caddeyi genişletmek gerektiğinde, bir eski anıtın ortadan kaldırılması ilk akla gelen tedbir oluyor. Çünkü devlet malı olduğu için tarihi yapıyı yıkmak kolaydır; üstelik onun güzel kesme taşlarını yeni yapılarda kullanmak da mümkündür. Kentin müze müdürü ya da aydın bir evladı konuyu ilgili makamlara aksettirdiği zaman ise hemen oranın belediye başkanı, her iki yanına devrin iktidar partisinden ikişer-üçer üye ve milletvekili alarak ilgili genel müdürün, müsteşarın ve bakanın karşısına çıkıp "zaten yıkılmak üzere olan", "çirkin" eski eserin yerine "güzel ve modern" bir yapının inşa edilmesi için baskılar yapmaya başlar.

Yurdumuz aydınları arasında yaptığımız çeşitli anketlerden anlaşıldığı üzere Türkiye'de en az bilinen konu Türk sanatı ve Türkiye eski eserleridir. Edebiyat, müzik, tarih ve müspet ilim konularında övülmeye değer genel bilgiye sahip olan Türk aydınları arasında Mimar Sinan'ın dışında bir Türk mimarının adını bilen ya da tarihi anıtlarla eski harabeleri gezmiş kimse parmakla gösterilecek kadar azdır. Eski eserler konusunda ilgisizliğin ve bilgisizliğin nedeni liselerde ve yüksek okullarda sanat tarihi öğreniminin yapılmamasıdır. Bu itibarla liselerde çok yüklü bir programla, ayrıca çoğunlukla sözlü anlatımla okutulan sanat tarihi dersleri yerine, sanat ve eski eser sevgisini uyandıracak ve yaşatacak bir öğretimin uygulanması gerektir.

Ne Yapmalı?

Bu nedenle güzel ve çeşitli fotoğraflarla resimlendirilmiş kısa bilgilerden ibaret sanat tarihi kitaplarının ilk ve orta öğretimde okutulması zorunludur. Aynı şekilde kısa metinli, bol resimli sanat tarihi kitaplarının öğretmen okullarında, polis kolejlerinde, maliye meslek okullarında ve özellikle Harp Okulu, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Hukuk Fakültesi gibi idareci yetiştiren öğretim kurumlarında okutulması çok yararlı olacaktır. Ayrıca eski abidelerimizi ve sanat eserlerimizi canlandıran izahlı güzel fotoğraflar köy odalarında ve kahvelerinde duvarlara asılarak sanat sevgisi ve zevki süresiz yaşatılmalıdır. Aslında eski eserin korunmasında ve sevdirilmesinde doğrudan doğruya halkın kendisini görevli kılmak en doğru yoldur. İllerde ve kasabalarda mahalli müze müdürlerinin iştiraki ile sanatsever seçkin kişilerden oluşan ve örneğin "Eski Eserler Kurulu" gibi adlar taşıyan fahri çalışma organları kurmak yararlı olacaktır. Bu çeşit kurullar Batı memleketlerinde çok büyük hizmetler görmektedirler. Selçukluların ve Osmanlıların, sanat alanında, özellikle mimarlıkta dünyanın en önde gelen milletleri arasında yer aldıklarını düşünürsek bugünkü toplumumuzu eski eserler konusunda bilgisiz bırakmamızın ne büyük bir ihmal olduğu ortaya çıkacaktır.

Gördüm, Kaçtım

Harabelerimizin bugünkü acıklı durumu: Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Anadolu'yu gezen bir İngiliz arkeoloğu Zile şehrini de görmek ister. Bilindiği gibi bu kasaba yakınında MÖ 47 yı-

lında Caesar, Pontus Kralı II. Pharnekes'i yenmiş ve buradan Roma Senatosuna meşhur mesajını göndermişti: "Veni vidi vici (geldim, gördüm, yendim)." Savaş alanında araştırma yapmak isteyen İngiliz ilim adamı geceyi kasabanın bir hanında geçirir. Fakat çeşitli haşarata alışık olmayan üstelik de yaşlı olan yabancı arkeolog, bütün gece uyuyamaz, aşırı yorgunluktan ertesi günü savaş alanını göremeden kasabadan ayrılır; ancak gitmeden önce hanın duvarı üzerine küçük bir kitabe yazmaktan da kendini alamaz; "Veni vidi fugi," yani "geldim, gördüm, kaçtım."

İkinci Dünya Savaşı'na kadar harabe civarındaki geceleme problemi aşağı yukarı Zile'dekinden pek farklı değildi. Ancak karayollarının sistemli bir şekilde inşa edilmesi başladıktan sonra durum değişti. Güzel ve sağlam yollar, temiz ve konforlu otellerin yapılmasına yol açtı ve böylece aşağı yukarı on beş-yirmi yıldan beri Türkiye'deki tarihi kalıntılar yabancı turistlerin oldukça rahat bir şekilde gezebilecekleri yerler oldu. Hele son yedi-sekiz yıldan beri yol ve otel konularında çok büyük aşamalar yapıldı. Yabancı turistler hiç olmazsa en önemli harabelerimize asfaltlı yollarla ulaşıyor ve civardaki güzel ve temiz otellerde kalabiliyorlar.

Ancak bugün yeni bir problemle karşı karşıyayız. Eskiden, on beş-yirmi yıl önce, iktisadi kalkınma kaygısı ile; "Güzel yollarımız olsa da yabancılar eski örenlerimizi gezebilseler" diyorduk. Şimdi ise yine turistik kaygı ve düşünce ile; "Sağlam ve tozsuz yollarımız, temiz, konforlu otellerimiz var, keşke harabelerimiz bakımlı ve temiz olsa da yabancılar gezebilseler" demekteyiz. Bu sözlerde hiç mübalağa yok. Durum gerçekten çok acıklıdır. 1967'de Papa Altıncı Paul Efes'i ziyaret edecekti. Harabelerimizin korkunç derecede mühmel olduğunu bilen ve o tarihte milletvekili olan eski büyükelçilerden biri zamanın Dışişleri Bakanını ikaz etmişti. Derhal harekete geçildi. Zamanın Başbakanlık Müsteşarı bazı imkânları seferber etti. İzmir Valisinin büyük ilgisi, Fuar Müdürünün yardımları ve özellikle İzmir'de görevli bir yüksek mühendisin şahsi gayretleriyle bir hafta içinde Efes harabelerinin dış yolları asfaltlandı. Müzeler Genel Müdürlüğü de Selçuk Belediyesi ile birlikte insan boyunu aşan otları yoldurdu; böylece güzel bir temizlik yapıldı. Ne var ki bir yıl sonra yurdumuzun en önemli, en çok turist çeken bu harabesinde otlar yine büyüdü ve güzel eserler bakımdan ve temizlikten yoksun kaldı.

Kirli Bir Dünya

Türkiye, harabelerinin çeşitliliği ve çokluğu bakımından dünyada birinci yeri işgal eder. Bakım ve temizlik yönünden ise en sonda gelir. İtalya ve Yunanistan'ı hiç söz konusu etmeyelim. Kuzey Afrika ve Yakındoğudaki bütün Arap memleketlerinde harabeler bizimkilerle mukayese edilmeyecek derecede bakımlı ve temizdir. Tunus'un, Lübnan ve Suriye'nin harabeleri gerçekten pırıl pırıl olup birer temizlik örneğidir.

Buna karşılık bizim harabelerimiz eski yapılar, otlar ve birçok yerlerde de ağaçlar arasında kaybolmuş durumdadırlar. Yabancı turistler örenlerin içinde çadır kurar ve otomobille gezerler. Festival günleri civardan gelen vatandaşlarımız ise mermer duvarların dibinde yemek pişirirler, öreni bir çöplüğe döndürürler. Pazar günleri ve tatillerde de yakın vilayet veya kasabanın çocukları harabelerin düzlüklerinde top koştururlar.

Türkiye'de yabancı turistlerin gezdiği 150'den fazla eski şehir harabesi vardır. Bunların çoğu yüzlerce dekar büyüklüğünde eski şehir kalıntılarıdır. Maliyeden tahsisat koparabildiği takdirde Müzeler Genel Müdürlüğü bunlardan yalnız beş-on tanesinin otlarını, o da kısmen olmak üzere, yılda bir kere yoldurur. Geri kalan harabeler bir mer'a, bazen de bir nevi vahşi orman manzarası arz ederler. Bir kısım ören yerlerinin turizm gelişene kadar şimdilik otlarla ve ağaçlarla kaplı kalması bir bakıma hiç fena değil. Çünkü bu sayede taş ve mermer hırsızlığı daha az yapılmakta, genellikle korunma kendiliğinden sağlanmaktadır. Ayrıca bazı harabeler otlar ve ağaçlar arasında başka bir güzellik kazanmaktadırlar. Böyle olmakla beraber birbirlerine yakın olan ve büyük turist kümeleri tarafından gezilen 50 kadar ören yerinin her yıl otlardan kurtarılması ve büyük bir titizlikle bakıma ve temizliğe tâbi tutulması gerektir. Bu iş için gerekli birkaç milyon lirayı ilgili merciler esirgememelidir. Bütün mesele eski eserler sorununun Maliye Bakanlığı yetkililerince takdir edilmesi ve hükümetle birlikte parlamentonun da konuya sahip çıkmasıdır.

Milliyet, 25 Mayıs 1971

ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI

Eğer Atina Akropolisindeki Parthenon eserleri, Arabistan çölündeki Mışatta Sarayı, Güneybatı Anadolu'daki Lykia mezarları, Bodrum'daki dünyanın yedi harikasından biri olan Mausselleion, Miletos'un Agora kapısı, Bergama'nın Zeus sunağı ve daha on binlerce büyüklü küçüklü eser dünya müzelerine götürüleceklerine İstanbul'da toplanmış olsalardı, bugün British Museum'un dört-beş misli büyüklüğünde muazzam bir müzeler sitesine sahip olacaktık.

Önce Romalılar Başladı

Aslında tarihi eser soyguncuğu eski Mısır devrinden beri mevcuttur. Hititler, Asurlular, İranlılar da savaşlarda yendikleri milletlerin eserlerini bir zafer nişanesi olarak götürmüşlerdir. Tarihin en insafsız eski eser soyguncuğunu Romalılar yapmış, ilkin MÖ 1. yüzyılın ilk yarısında diktatör Sulla ve onun arkasından birçok Roma İmparatoru Anadolu ve Yunan yarımadalarından sayısız ölçüde değerli eseri Roma'ya naklet-mişlerdir.

Ancak bütün bu eser soygunculukları zorla yapılmış, Osmanlı İmparatorluğu devrinde ise Batılılar naklettikleri eski eserleri bilgisizliğimizden yararlanarak Sultanlardan sağladıkları fermanlarla elde etmişlerdir. Osman Hamdi gibi aydın ve bilgin bir kişinin çabalarıyla Osmanlı Devleti'nin en güçsüz günlerinde bile eski eserlerin Batıya nakledilmeleri önlenmiş bulunuyordu.

Osmanlı devrinde elimizdeki hazinelerin değerini gerçekten bilmiyorduk. Öyle ki, yabancıların götüremedikleri birçok mabet, heykel ve kabartmayı aynı bilgisizlikle kireç kuyularında erittik. Anadolu'da bir zamanlar ayakta duran eşsiz güzellikteki anıtlar, özel evler inşa edilmek üzere tahrip edildi. Gerçekten arkeologlar her örenin birçok yerinde kireç kuyuları bulmuşlardır.

Yağma Ediliyor

Bugün mermer heykelleri ya da mabet ve saray kalıntılarını artık kireç kuyularında eritmiyoruz. Ancak, Atatürk devrinden sonra, eski eserler tıpkı Osmanlı devrinde olduğu gibi, yine dışarıya götürülmektedir. O günden bu yana bir tek değişiklik olmuştur. Eskiden devlet idaresinin bilgisizliğinden giden eserler bugün, devlet ve millet olarak bu konuda gösterdiğimiz tedbirsizlikten kaçırılmaktadır. Bugünkü durum bir bakıma eskisinden daha korkunç ve daha acıklıdır. Şimdi harabeler ve o eski anıtlar hazine arayıcıları eli ile dinamitlenmekte, örenler yağma edilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra zenginleşen birçok Avrupa ülkesinde ve ayrıca Amerika'da eski eser toplama merakı büyük ölçüde artmıştır. Bu nedenle eski eser kaçakçılığı Türkiye'de iktisattaki "arz ve talep" kanununa uygun olarak gelişmektedir. Uluslararası şebekeler tarafından idare edilen "çarıklı arkeologlar", ellerindeki büyük şişleri harabelerde toprağa batırıp içlerinde mezar hediyeleri saklı bulunan lahit ve küpleri aramakta, bazıları da sistematik olarak her çeşit eski kalıntı taharri etmektedir. Bunlardan bazıları manyetik maden arama aletleri de kullanmaktadırlar. Aralarında para toplayarak "şirketler" kuran gruplar geceleri çoban köpeklerinin himayesinde ve haberciliğinde lüks lambaları ile "arkeolojik" kazılar yapmaktadırlar.

Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ve özellikle İsviçre'de faaliyet gösteren antikacıların mağazaları Türkiye'den getirilmiş eserlerle doludur. Neşredilen kataloglarda bu eserlerin resimleri yer almakta, fiyatları ve bazen de Anadolu'da bulundukları yerler kaydedilmektedir. 2 ile 30 bin İsviçre frangına satılanlar yanında adları kataloglarda geçmeyen fildişi, gümüş ve altın eserler astronomik rakamlarla Avrupa ve Amerika müzelerine aktarılmaktadır. Sadece bu on beş yıl içinde Türkiye'den kaçırılmış eserlerle müstesna değerde bir müze kurabilirdik.

İhracat Müsaadesi

Katıldığım uluslararası bir toplantıda, bir resmi konuşma sırasında Türkiye'den kaçırılan eserler konusunda yakındığımda Avrupa müzelerinden birinin müdürü, "Elbette kaçırılacaktır, çünkü siz elinizdeki eserlerden bize hiç vermiyorsunuz; bizim müzelerimiz nasıl beslenecek?" di-

ye cevap verdi. Hislerini gizleyemeyen meslektaşıma gereken objektif karşılığı verdim. Hatta orada bulunan diğer Avrupalı meslektaşlarımdan da destek gördüm. Ancak nezaket gereği tarafımı tutan müze müdürlerinin de aslında başka türlü düşünmediklerini bilmemizde yarar vardır. Nitekim, "Milletlerarası Kazılar Yönetmeliğinin" hazırlanması nedeni ile bir Türk meslektaşımla birlikte katıldığım bir başka toplantıda Avrupa ve Amerika müzelerini temsil eden arkeologların şiddetli baskılarına maruz kalmıştık; o konuşmalarda hepsi birden Akdeniz memleketlerinden, kanuni yollardan, eski eser ihracına müsaade edilmesini istiyorlardı. Türkiye'nin böyle bir kararı kabul etmesi düşünülemezdi. İtalya delegeleri de kesinlikle red cevabı verdiler. Yönetmelik tabiatıyla bizim istediğimiz şekilde çıktı.

Avrupa ve Amerika müzelerinin Türkiye ve diğer Akdeniz ülkelerinde yapılan kaçakçılığı açık veya kapalı desteklediklerini bildiğimize göre çalışmalarımızı çok dikkatli yapmamız gerekiyor. Aksi takdirde önceleri yüzyıllar boyunca cehaletimiz yüzünden alıp götürülen eserlerin arkasından şimdi yenileri tedbirsizlik yüzünden kaçırılacaktır.

Kaçakçılık konusunda Müzeler Umum Müdürlüğü aslında çok güzel tedbirler almış bulunmaktadır. Eskiden kaçak kazılarla veya rastlantı buluntularla elde edilen eserleri jandarma ve polis eli ile müsadere eden müzelerimiz şimdi devletin kendilerine verdiği ödeneklerle satın almaktadırlar. Bununla beraber bu ödeneği birkaç misline çıkartmak gerektir. Aksi takdirde bizim müzelere üçüncü, dördüncü sınıf eserler kalacak, önemlileri ve güzelleri dışarıya gitmekte devam edecektir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın dışarıya kaçırılan eserlerin satışa çıkarıldığı yabancı ülkelere heyet gönderip, bu eserlerimizin satın alınarak yurdumuza geri getirilmesi yolundaki çalışmaları da dünya kamuoyu önünde yarattığı anlamlı etki bakımından çok yararlı olmuştur.

Müzeler Umum Müdürlüğü'nün eski eser müfettişlikleri tesis etmesi de çok yerinde bir tedbirdir. Ancak, sağlanan iki kadro büyük bir ülke olan Türkiye için çok yetersizdir. En aşağı on müfettişin her an daimi şekilde teftişte bulunmaları ve nakil vasıtaları kullanmak bakımından rahat imkânlara sahip olmaları gerektir.

Bekçiler Az

Eski eser kaçakçılığını özellikle harabelerin turistler ve antikacılar

tarafından soyulmasını önleyecek tedbirlerin başında harabe bekçileri gelmektedir. Ne yazık ki, Müzeler Umum Müdürlüğü'nün bütçesi yeteri kadar bekçi kullanmaya elverişli değildir. Her harabeye en aşağı 2, bazı yerlerde 3 veya daha fazla bekçi konması gerektir. Harabelerimizi bu kadar az miktarda, üstelik küçük maaşlı bekçilerle koruduğumuzu öğrenen bir İtalyan arkeologu, "Sizin harabelerinizin yok olmadığına şaşıyorum. Bizde bu kadar az bekçi olsa, taş taş üstünde kalmazdı. Biz ayrıca harabelerimize memur da tayin ediyoruz," demişti.

Görülüyor ki, tedbirler aslında alınmış, ancak bütçe imkânsızlıklarından dolayı amaca ulaşılamamıştır. Eksiklerin bir an önce tamamlanmasını candan diliyoruz.

Milliyet, 14 Haziran 1971

TARİH BOYUNCA DİN VE DEVLET

İnsanoğlu aklın ve duygunun etkileri altında yaşar. Akıl (us) duygudan olumsuz baskı almadığı sürece gerçekçi olup doğayı ve olayları hep aynı biçimde ve yapıda algılar. Beş duyudan (görme, işitme, koklama, tat alma ve dokunma) oluşan duygu ise aklın süzgecinden geçmediği takdirde duygusaldır. Ayrıca beş duyudan gelen etkilerin çokluğuna ya da azlığına göre zararlı ya da yararlı girişimlerin yapılmasına neden olur. Sözgelimi sevmek, saygılı olmak, beğenmek, özveride bulunmak gibi olumlu ya da nefret etmek, kıskanmak, aşağılamak, lanet etmek gibi olumsuz davranışlarda insanoğlu hep değişik tutum gösterir. Yani bazen "akıllı", bazen de "akılsız" davranır.

İnsanoğlu deprem, fırtına, yağmur gibi doğal felaketlerden ve saldırgan hayvanlardan, bir topluluğun içinde yer alarak korunma yolunu bulmuştur. Böylece ana-baba, yakın ve uzak akrabadan oluşan kasabalar, kentler, beylikler, boylar ve ardından da devlet ortaya çıkmıştır.

İnsanlar doğa felaketlerinden, ayrıca ölümden korktukları ve ölümden sonra yaşam özleminde oldukları için kendilerine duygusal etkiler altında manevi, kutsal koruyucu aramışlar ve böylece dinler ortaya çıkmıştır. Şimdi bu girişten sonra dünyada ve Anadolu'da dinlerin çıkışına ve oluşumuna bir göz atalım.

Mısır'da ve Mezopotamya'da Din

İnsanoğlu yeryüzüne düşen göktaşlarına, güçlü hayvanlara tapma yoluyla kendine koruyucular aramıştır. İlk Kybele tasvirleri, Hellenli tarih yazarı Strabon'dan öğrendiğimize göre, insan yapısına yakın biçimde, bir baştan ve gövdeden oluşan bir şekil gösteriyordu. Nitekim Afyonkarahisar'da Yazılıkaya adıyla anılan Fryg kutsal anıtının nişinde tasvir edilmiş olan tanrı kadın Kybele, ancak genel çizgileriyle bir kadın vücudunu andırmaktadır. Hayvanlara ve göktaşlarına tapınmanın bir

ileri evresi olarak erkek ve kadın kılığında tanrılara tapma sürecinin ortaya çıktığını görüyoruz. İnsanoğlu Mezopotamya'da ve Mısır'da yazının icadından, yani İÖ 3000 yıllarından bu yana adlarını bildiğimiz birçok tanrıya tapınmaktaydı. Bu çok tanrılı tapınma türü Doğu dünyasında Musevi ve Hıristiyanlık dinlerinin ortaya çıkışına değin egemen olmuştur.

Tek tanrılı din ilk defa Mısır firavunu IV. Amenofis, yani Akhenaton'un (İÖ 1372-1354) gelişiyle yalnızca Aton'a, yani güneşe tapma olarak ortaya çıkmış, fakat rahipler sınıfının güçlü karşı çıkmasıyla başarılı olamamıştır. Ancak aşağı yukarı 200 yıl sonra İÖ 12. yüzyılda Peygamber Musa'nın kurduğu Musevi dini ortaya çıkmıştır. Böylece tek tanrılı tapınma türü Mezopotamya'nın ortaya koyduğu bir inanç türü olmuştur. Böyle olmakla birlikte Musevi dini fazla yayılamamış; Hıristiyan dininin ortaya çıkışına değin Mısır'da ve Mezopotamya'da insan kılıklı çok tanrılı inanç egemen olmaya devam etmiş ve insanlığa büyük hizmette bulunmuştur. Yukarıda dediğimiz gibi doğa felaketlerinden, ölümden korkan ve öldükten sonra yaşama özleminde olan insanoğlu için dinsel inançlar büyük önem taşıyor ve onu rahatlatıyordu; ayrıca doğru, özverili, insancıl bir kimlik kazanmalarını da sağlıyordu. Böylece dinsel inançlar insanlar arasında barışı da sağlıyordu. Bu nedenle Mısır'da ve Mezopotamya'da dinsel inançlar tarih boyunca devletin idare edilmesinde güçlü ve yararlı olmuştur.

Ne var ki dinsel inançlara tutsak olan insanları, çıkar çevreleri siyaset ve ticaret alanında sömürmüşlerdir. Ayrıca rahipler bizim bugün "turizm" dediğimiz konuyu, yani ülkelerine yabancı gezginleri getirtip kazanç sağlamayı bir görev bilmişlerdir. Herodotos (I, 199) Babil kentindeki her kadının bir yabancı gezginle para karşılığında cinsel ilişkide bulunmasının zorunlu olduğunu anlatmaktadır. Her Babilli kadın başı örgülü bir türbanla tapınakta oturuyor ve yabancı gezginin isteği üzerine onunla tapınak dışında cinsel ilişkide bulunduktan sonra aldığı parayı rahiplere veriyor ve sırasını savıyordu. Herodotos aynı paragrafta, Babil'dekine benzer bir geleneğin Kıbrıs'ta da egemen olduğunu anmaktadır.

Mısır ve Mezopotamya devletleri çıkar çevrelerinin bencil davranışlarını önleyebildikleri sürece insanoğlu dinsel inançlardan büyük faydalar görmüştür. Ancak şeyhlerin, mollaların, tarikat liderlerinin dini siyasete ve ticarete alet etmeleri durumunda ise halk toplulukları büyük ölçüde felaketlere sürüklenmişlerdir.

Anadolu'da Çok Tanrılı Dinler

Anadolu'da neolitik (İÖ 8000-5500) ve kalkolitik (İÖ 5500-3000) çağlarda kadın tanrı ön planda yer alıyorsa da erkek tanrının da tapınma konusu olduğunu görüyoruz. Anadolu'nun ön tarih dönemi uygarlıklarından olan Hattilerin (İÖ 2500-1750) ve Hurrilerin (İÖ 2300-1245) kendilerine öz dinleri var idiyse de her ikisi de büyük ölçüde Mezopotamya etkileri sergilemektedirler. Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında olduğu gibi Anadolu'daki Hattilerde ve Hurrilerde de devlet idaresinde din, ön sırada yer alır. Krallar dine bağlıdırlar ve politikalarını din kurallarına göre uygularlar.

Hitit Devleti'nin federal düzende olması onun din konusunda hoşgörülü bir davranışta bulunmasını gerekli kılmıştır. Hititler Anadolu'da daha sonra Hellen ve Roma çağlarında gördüğümüz synkretism yöntemine, yani yabancı dinleri birbirleriyle kaynaştırma tutumuna başvurarak inanç dünyasını federatif bir anlayış içerisinde bütünlüğe ulaştırmanın yolunu bulmuştur.

Hititler tabletlerde sık sık "Hatti Ülkesi'nin Bin Tanrısı"ndan söz ederler. Metinlerdeki uzun tanrı listeleri göz önünde tutulursa bu deyişin pek abartmalı olmadığı söylenebilir. Gerçekten Büyük Krallık Dönemi'nde, daha sonraki Anadolu'nun Roma Çağı'nda olduğu gibi aşırı bir çok tanrılık (politheism) egemendir. Ancak her beylikte değişik bir epithet (lakap=tanımlama) taşıyan bu tanrılar, özünde birkaç tanrı tipinin yerel çeşitlemeleridirler. Bunun gibi Hatti, Luvi, Pala, Hurri ve Mezopotamya kökenli tanrılar bile başka başka adlarla anılmalarına rağmen birbirlerine koşut tiplerden oluşmaktadırlar. Örneğin Gök Tanrısı Teşup ile Hepat ve İştar gibi tanrılar birçok yörede değişik yerel tipler gösterdikleri halde, özünde aynı erkek ve kadın tanrıdan gelmektedirler. Nitekim metinlerde yer alan "bütün gök tanrıları", "bütün Hepatlar" ya da "bütün İştarlar" gibi deyimler bu gerçeği açığa vurmaktadır. Bu hoşgörülü davranış, Hitit halkının yerli topluluklar üzerindeki egemenliklerini sürdürmelerini sağlıyordu. Yani din politikasında sadece hoşgörüye ve krallık çıkarlarına dayalı bir yol izleniyordu. Nitekim Hattuşa başkentinin planına bir göz gezdirirsek görürüz ki Büyük Kale dışındaki bütün alan, baştan aşağı kutsal yapılarla doludur. Bunlardan en büyük tapınak, kentin kuzeyinde, ayrıca 7 büyük tapınak kentin güneyindedir; onların da güneyindeyse iki düzineyi aşan küçük tapınak yer almaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Hattuşa şehrinde, özünde bütün Hitit İmparatorluğu'nu temsil

eden beyliklerin tapınakları ve rahiplerin evleri yer alıyordu. Böylece Hattuşa kenti halkın oturduğu değil, tapınakların ve rahip evlerinin bulunduğu bir yapı manzumesiydi.

Başlıca tanrıların değişik bölgelerde değişik sanlarla ve adlarla anılmalarından ve başkent Hattuşa'da düzinelerce küçük tapınağın yer almasından anlaşılacağı üzere Hitit döneminde bölgeler; şeyhler, mollalar ve tarikat liderleri gibi rahip gruplarının egemenliği altındaydı. Yani her bölgede kendi başına buyruk bir tarikat lideri bulunmaktaydı. Hitit kralları düzinelerce tarikat liderini synkretism yöntemiyle, hoşgörülü bir davranışla idare ettiği sürece Hitit İmparatorluğu İÖ 13. ve 12. yüzyılda dünya egemenliğini Mısır'la paylaşacak düzeydeydi. Ancak synkretism yönteminin geçerliliğini yitirmesiyle imparatorluğun gücü de sarsılmaya başladı. Nitekim rahip olarak yetişen III. Hattuşili, bir Hurrili rahibin kızı olan eşi Puduhepa ile birlikte dini siyasete alet ederek Hurri inancını Hattuşa'ya soktular ve böylece Hitit kimliğini yaraladılar. Onlardan önceki krallar ve kraliçeler, idarelerindeki Anadolu'da yaşayan dinleri saygı ve hoşgörü ile karşıladıkları gibi, kendi öz inançlarına, Hatti kökenli Hitit dinine de sımsıkı bağlı idiler. Ülkelerine yeni bir din akımının girmesi ve onun siyasete alet edilmesi, imparatorluğun çözülme nedenlerinden biri oldu.

Hellenlerde Din

İlias destanı ile Hesiodos'un Theogonia'sını, yani tanrıların doğuşunu okumuş olanlar Hellen dini ve onu anlatan Hellen mitolojisi konusunda yeterli bilgi edinmişlerdir. Hellenlerde din, aristokrat sınıfın yaratısıdır. İlias'taki kahramanların hepsi ünlü ailelerden gelmedir. Gerçekten bir kralın yanı başında yaşayan soylular baş tanrı Zeus'un emrinde olan tanrıları anımsatırlar.

Büyük ölçüde Mısır ve Mezopotamya dinlerinin etkisiyle oluşturulan Hellen inancı antropomorftur, yani tanrılar insan kılığındadır ve insanlar gibi güzel ve kötü işler yaparlar, söz gelimi Zeus yaman çapkındır. Karısı Hera'yı sık sık aldatır. Hera'nın Zeus'la kavga etmesi gibi tanrılar da birbirleriyle çok kez zıt duruma düşerler. Soylular meclisinde ileri gelenlerden bazılarının birbirleriyle dalaşmaları gibi... Tanrılardan biri bazen Zeus'a bile karşı çıkabilir (soylulardan birinin krala ters düşmesi gibi). Ancak son söz Zeus'undur. Yani soylular meclisinde son sözün kralda oluşu gibi... Tanrıların insanlardan biricik farkı, ölümsüz oluşlarıdır.

Hellenlerde rahipler, özellikle arkaik dönemde çok güçlü ve yetkiliydiler. Delphi'deki, Anadolu'da Didyma'daki ve Claros'taki kâhinler özellikle uluslararası güçteydiler. Branchidler, yani Didyma mabetindeki rahipler, babadan oğula geçen soylu kişilerden oluşuyordu. Branchidler kehanetleri ve dinleriyle Anadolu'da ticaret ve siyaset alanında egemen bir rol oynuyorlardı. "Turizm" yoluyla, yani yabancı gezginlerin uğrak yolu olan bu tapınaklar dini siyasete ve ticarete alet ediyorlardı. Böylece kendi çıkarları için halkı sömürge gibi kullanabiliyorlardı.

Anadolu'da yaşayan Hellenlerde ayrıca orta ve fakir sınıf halkının taptığı ve dağlarda, ormanlarda büyük coşkularla tapındığı, yerli geleneğe bağlı bir inanç türü de mevcuttur. Tanrı kadın Kybele'nin öncülük ettiği bu tür inançlar Hıristiyanlığın ortaya çıkmasına değin Anadolu'nun aydın olmayan halk katmanları arasında egemen olmuştur. Kybele şölenlerine paralel olarak özünde Mezopotamya ve Anadolu etkileri altında olmakla birlikte daha çok Hellas'ta (Yunanistan'da) ortadirek ve fakir katmanlar arasında yaygın olan, dinsel olduğu kadar erotik gösterileri de kapsayan Dionysos şölenleri de revaçtaydı.

Akılcı ve Gerçekçi Dünya Görüşünün Ortaya Çıkışı

En eski dönemlerden beri dinsel kurallara, ilkel düşüncelere dayalı yaşam biçimi yerine İÖ 650 tarihlerinde Ege'de yeni bir dünya görüşünün ortaya çıktığını görüyoruz. Objektif yönteme ve özgür düşünceye bağlı Ege filozofları tarihte ilk defa olmak üzere Mısır ve Mezopotamya'nın bilgisini bilime, astrolojisini astronomiye, üfürükçülüğünü ve muskacılığını deneyimli tıp bilimine dönüştürdüler. Miletoslu Thales (İÖ 636-546) özgür düşünceye dayalı yöntemle İÖ 28 Mayıs 585 tarihinde olagelen güneş tutulmasını tarihte ilk defa olmak üzere önceden hesapladı. Efesli Herakleitos (İÖ 550-480) doğanın her an değiştiğini gören ve bunu belirgin bir biçimde dile getiren düşünürdür. "Panta rei" (her şey akar) deyişi ile bunu belirgin bir biçimde ortaya koymuştur. Urlalı Anaksagoras (İÖ 500-428) dünyada ve evrende hiçbir şeyin yeniden doğmadığını, her şeyin kendiliğinden var olduğunu vurgular. Böylece Anaksagoras, Avrupalı aydınlanma devri filozoflarının görüşlerini daha o zaman dile getirmiş bulunmaktadır.

Hellenler insana, insanlığa ve insan haklarına saygı ve önem göstermişlerdir. Trakyalı Protagoras (İÖ 485-415) Hellenlerin bu eşsiz özelliği-

ni "anthropos metron panton" (insan her şeyin ölçüsü) deyimi ile çok anlamlı ve etkileyici bir biçimde dile getirmiş ve bu sözü ile ün kazanmıştır.

Buraya kadar sıraladığımız akılcı ve gerçekçi ilkeler, dünyada ilk defa İÖ 6. ve 5. yüzyılda Ege'de çalışan doğa filozoflarının ortaya koyduğu yepyeni bir dünya görüşüdür.

Ne var ki Egeli doğa filozoflarının akılcı dünya görüşü Atina halkı üzerinde etkili olamadı; çünkü çok tanrılı Hellen dininin insancıl yapısına karşın, halkın üzerindeki etkisi çok güçlüydü. Atina'daki Akropolis İÖ 6. ve 5. yüzyıllar boyunca yalnızca tapınakların yer aldığı bir kutsal tepeydi; tıpkı yukarıda andığımız Hattuşa gibi. Bu yüzden Hellen tanrılarının insanlar gibi yanlış yaptıklarına, günah işlediklerine bakarak dinsel inançların pek güçlü olmadığı kanaatine varmak yanlış olur. Nitekim yukarıda andığımız Urlalı doğa filozofu Anaksagoras ve Trakyalı doğa filozofu Protagoras'ın Atina'da bulundukları sırada Hellen dinini eleştirmiş olmaları ve şehri terk etmek zorunda kalmaları çok ilgi çekicidir. Bu, dünya tarihinde ilk defa olmak üzere idarecilerini topraktan yapılmış oy pusulalarıyla seçen, yani demokratik düzeye ulaşmış halkın bile dine çok bağlı olduğunun belirgin bir göstergesidir. Hele büyük filozof Sokrates'in adları geçen iki Egeli filozofun etkisiyle Hellen dinini eleştirdiği iddiasıyla zehirli şerbet içirilerek ölüme mahkûm edilmesi, Atina halkının dinsel inançlarına ne denli bağlı olduğunu ortaya koyar. İnsanoğlu yüksek düzeye ulaştığı zaman bile duygunun tutsağı olmaktadır. Atina'nın bu davranışında aristokratların dinsel duygularından yararlanan iş çevrelerinin de ayrıca büyük rol oynadığı şüphesizdir.

Hellen dünyasında turizmin ne derece büyük rol oynadığını Knidoslu Aphrodite belirgin bir biçimde sergiler. İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında İstanköy adasından aşağıya, güneye doğru yelken açan gemiler, Bozdağı'nın eteklerini dolaştıktan sonra birdenbire Knidos'un güzel mermer yapılarıyla karşılaşırlar ve muhakkak orada demir atıp şehri gezmeye çıkarlardı. Hellen denizi kıyısında, köpüklü dalgaların sesini aksettiren, beyaz mermerden bir mabedin tanrı odasındaki çıplak Aphrodite'yi herkes ziyaret ederdi. Gerçekten Hellen dünyasının ilk çıplak kadın heykelini dikmiş olmakla Knidos o dönemlerin en çok ilgi yaratan bir kültür merkezi oldu. Böylece Knidos'taki Aphrodite tapınağı ve onun çıplak tanrı kadın heykeli, Hellen klasik çağında tapınakların ve dinsel düşüncelerin ne denli ekonomik görevlerde bulunduğunu gösteren en güzel örneklerden biridir.

Hellenlerde Dinsel Düşüncenin Gücünü Yitirmesi

Büyük İskender'in Anadolu'yu Perslerin işgalinden kurtarması sonunda Hellenistik dönemde, özellikle 2. yüzyılın başından sonra dinsel yapıların önemini yitirdiğini görüyoruz. Halk topluluklarını eğiten gymnasionların sayı bakımından artması, özellikle spor hareketlerinin yapıldığı stadyumların çoğalması, tiyatro alanlarında halk komedyasının güç kazanması, ayrıca İskenderiye'de bilginlerin oluşturduğu bir bilimsel merkezin oluşması, din alanında bir zayıflamanın ortaya çıktığını gösterir. Artık büyük tapınaklar yerine büyük gymnasionlar, büyük açık hava tiyatroları, odeonlar ve stadyumlar yer almaktadır. Böylece Hellas, yani Antik Çağ Yunanistan'ı ve Anadolu'daki devlet idaresi dinsel kaygılardan ve ilkelerden büyük ölçüde sıyrılmış olarak akılcı ve gerçekçi bir tutum içine girmiş bulunmaktadır.

Roma Döneminde Din

Bu dönemde de din birinci derecede bir güç olmamakla birlikte, insanoğlunun başvurduğu kutsal özlemi besleyen bir güçtü. Bu süreçte de her bölgenin, hatta her küçük yerleşmenin bile kendine öz tanrıları vardı; yani din devlete, siyasete, turizme araç oluyordu.

Peygamber İsa'nın Kurduğu Hıristiyanlık Dini

Peygamber İsa'nın kurduğu Hıristiyanlık dini, ortaya çıkışından ancak çok sonra İmparator Theodosius (İS 378-395) zamanında bütün Anadolu'ya yayılabilmiştir; çünkü hem Anadolu halklarının çok tanrılı inancı bırakması uzun sürmüş hem de ondan yararlanan çıkar çevrelerinin güçlü engellemeleriyle karşılaşılmıştır. Nitekim St.John'un Efes'te Hıristiyanlık dinini yaymak için yaptığı propaganda sırasında Efesli heykel esnafı "Artemis yüce tanrı" sloganıyla karşı çıkmıştır. Böyle olmakla birlikte en geç 4. yüzyılın sonundan itibaren bütün Anadolu Hıristiyanlık dinine göre yönetilmiştir. Bu bağlamda Hellenistik devirde büyük rol oynayan sivil yapıların yerini yine dinsel binalar almıştır. Örneğin, İS 394 tarihinde Olimpiyat oyunlarına son verilmiştir.

Hıristiyanlık daha sonra bütün Avrupa'nın taptığı din olmuş ve 15.

yüzyıla, Rönesans atılımının gerçekleşmesi tarihine değin, egemen olmuştur. Rönesans hareketi ve ondan sonra gelişen Avrupa, din ve devleti ayırarak bizim laik dediğimiz hedefe ulaşmıştır.

İslam Dininde Akılcı Dünya Görüşü

Bu arada genellikle bilinmeyen önemli bir olguya değinmekte yarar vardır. Mezopotamya'da Abbasiler (750-1258) döneminde İslam dünyasında Ege filozoflarının dünya görüşünün yeniden ortaya çıktığını görüyoruz. İS 1000 yılları civarında bu, dünya tarihinin ilk "Rönesans" akımıdır. Arap ve İran düşünürleri ve bu arada Farabi (870-950), İbni Sina (980-1037) ve Biruni (973-1051) gibi Türk kökenli bilim adamları, Ege doğa filozoflarının kitaplarını Arapça'ya çevirmişler ve cinlerden, perilerden, dinsel kaygılardan sıyrılmış, akılcı ve gerçekçi bir dünya görüşünü ortaya koymuşlardır. Bu akım Avrupa'daki Rönesans hareketinin de ilk adımı olmuştur. Ne var ki İslamcı filozof Gazali'nin (1058-1111) öteki dünyayı (ahreti ve cenneti) ön plana çıkarmasıyla İslam dünyası o tarihten günümüze değin Ortaçağ karanlığına gömülmüştür.

Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Din ve Devlet

İS 9. yüzyılın ilk yarısında Mezopotamya'ya, Mısır'a göç eden ve 1071'den sonra Anadolu'ya yerleşen Türkler, İslam dinini benimsemişlerdir. Büyük Selçuklular döneminde (İS 1040-1157), Anadolu Selçukluları çağında (İS 1077-1308) ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş evresinde (İS 1299-1568) Türkler medreselerde din eğitimi yanında matematik, geometri ve astronomi bilimlerini de öğretmekteydiler. II. Mehmet 15. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'u önemli bir bilim kenti düzeyine ulaştırmıştır. Fatih'in biraraya topladığı Ali Kuşçu, Sinan Paşa, Molla Lütfü gibi bilim adamları matematik ve astronomide çağlarının en önde gelen araştırmacılarıydılar. Yine İstanbul'da büyük bilim adamı Takiyüddin 16. yüzyılın üçüncü dörtlüğünde kurduğu büyük rasathanede o günlerin en ileri gelen aletleri ile gökyüzünü inceliyor, yetiştirdiği araştırmacılarla Batılı astronomlarla atbaşı gidiyordu. Böylece din ve bilim yan yana yürütülüyordu.

Ancak 17. yüzyılla birlikte medreselerde fen bilimlerinin yer alma-

ması, Avrupa'da bilim ve felsefe alanında ulaşılan düzeyden Osmanlı İmparatorluğu'nun habersiz kalması, şeriat ve irticanın ön plana çıkmasıyla Türkiye'de din, şeyhlerin, tarikatların, zaviyelerin ve çeşitli çıkar çevrelerinin tutsağı olmuş ve Türkiye Atatürk dönemine kadar 300 yılı aşkın bir süre boyunca çağdaş dünyaya ayak uydurmaktan yoksun kalmıştır.

Tarihten Alacağımız Ders Nedir?

İnsanlar doğa felaketlerinden, ayrıca ölümden korktukları ve ölümden sonra yaşam özleminde oldukları için, dinsel inançlara büyük gereksinme duyarlar. Bu inançlar siyasete ve ticarete araç edilmedikleri sürece insanlar huzura kavuşmuşlar, çıkar çevrelerinin tutsağı oldukları dönemlerdeyse bunalımlara ve felakete sürüklenmişlerdir. Bu nedenle barış, mutluluk ve huzur içinde yaşamak istiyorsak dinsel inançlara saygı göstermek, buna karşılık Atatürk'ün çizdiği demokratik, laik davranışlardan en küçük bir ödün vermekten kesinlikle kaçınmak zorundayız.

I. Ulusal Kültür Kongresi, İzmir, 4 Kasım 1997

HELLEN TİYATROSU

Hellen klasik çağının üç büyük trajedi üstadı, Aischylos, Sophokles ve Euripides eserlerini güzel mermer tiyatrolarda değil, ahşap sahneler içinde oynatmışlardı. Yıkıntılarına Anadolu'da ve Yunanistan'da bol bol rastladığımız şirin ve cana yakın taş tiyatrolar büyük eserlerin yazılmasından çok sonra yapılmışlardır. Atina'daki taştan Dionysos tiyatrosu ancak Likurg'un günlerinde (MÖ 330 yılında) tamamlandı.

İlk Yunan tiyatrosu Orchestra adını alan yuvarlak bir alan ortasında oynanırdı. Seyirciler bu alanın etrafına çepeçevre toplanırlardı. Sonraları oturmak için ağaçtan sıralar yapıldığını biliyoruz. Fakat ancak trajedi türünün ortaya çıkmasıyladır ki Yunan tiyatrosunun bir mimari şekil kazanması mümkün olmuştur. Çünkü trajedi, arkası kapalı bir sahneye lüzum gösterdi. Böylece tiyatro yapısı bu sahneye uyarak seyircilerin oyun yerini görecek bir şekilde oturtulmasını gerektiren bir plan aldı. Orchestra, seyirciler ve sahne arasında, eski haliyle bırakıldı. Çünkü trajedi oynanmadığı zaman burada satyr dansları, horoz dövüşleri ve başka gösteriler de yapılıyordu.

Yunan tiyatrosunda seyircilerin oturduğu yer, bir yamaç üzerinde inşa edilirdi. Romalılar düz yer üzerinde de tiyatro binası kurmak lüzumunu hissettikleri için "Ankara Stadyumu" şeklindeki tiyatro binası tarzını buldular. Yunan tiyatrosunun dairevi Orchestra alanı ise Roma senatörlerinin oturmasına ayrılmış "hususi koltuk" haline dönüştü. Gene Romalılar devrinde sahne kısmı ile oturma kısmı birleştirilerek ve etraf duvarla çevrilerek bir bütünlük ve topluluk temin edildi. Böylece, Avrupa tiyatrosunun meydana gelmesi için Romalılar elinde gelişmiş olan Yunan tiyatrosunun bir çatı ile örtülmesi işi kalıyordu.

Hellen tiyatrosunda yalnız ön sıranın arkalıkları vardı. Burada rahipler, yabancı memleket elçileri ve Hellen büyükleri otururlardı. Geri kalan oturma yerlerinin hepsi arkalıksızdı. Arkadakiler, ayaklarını öndekinin oturma yeri üzerine koyardı. Taşlar soğuk olduğu için seyirciler beraberlerinde bir de minder getirirlerdi. Bu Yunan tiyatrolarında en çok 15-20

bin kişi yer alabilirdi. Temsil verildiği gün, çoluk çocuk bütün aile yemekleriyle gelirler ve sabahtan akşama kadar tiyatroda kalırlardı. Çünkü çoğun birkaç eser birden temsil edilir ve trajedi yazarları arasında müsabaka yapılırdı. Böyle bir müsabakada Aischylos 488'de birinci gelmişti. Meşhur müsabakalardan biri de 468'de Aischylos'la Sophokles arasında yapıldı. Bu karşılaşmada birincisi, genç olan ikincisi karşısında kaybetti. Fakat Aischylos 458'de büyük eseri Oresteia ile yeniden Atinalıların gönlünü fethetti. Aischylos'un ölümünden sonra, Sophokles 440 yılında Antigone'si ile bütün Hellenlerin yüreklerini saran sevgi ve coşkunluk havası içinde birincilik kazandı.

Trajik sahne oyununun doğuşu şarap tanrısı Dionysos'un şerefine yapılan şenliklerle ilgilidir. Bu şenliklerde teke postu giymiş satyrler (insan gövdeli, kuyruklu, hayvan kulaklı, teke ayaklı hayali mahluklar) kılığına bürünmüş insanlar bir arada şarkı söylerler ve dans ederlerdi. Bu, Yunan tiyatrosunun ilk şeklidir. Yunan tiyatrosunun en büyük varlığı "Tragodia" işte bu satyr oyunlarından doğdu. Nitekim Yunanca tragodia sözü de (tragos = teke, ode = 'şarkı'dan anlaşılacağı gibi) buradan gelmektedir. Bu danslar yukarıda adı geçen Orchestra kısmında oynanırdı.

Fakat bu gülünç ve erotik kılıktaki insanlar tarafından oynanan danslar ve söylenen şarkılar trajedi olmaktan çok uzaktılar. Asıl trajedi, İsa'nın doğumundan 543 yıl önce Thespis ismindeki Yunanlının sahneye korodan başka tek başına konuşan bir artist (oyuncu) ilave etmesiyle ortaya çıkmıştı. Böylece sahne durgunluktan kurtuluyor ve monolog yapan bir şahısla eser daha canlı bir şekilde gösterilebiliyordu. Çok geçmeden 480 senelerinde Yunanlılarca "trajedinin babası" adıyla anılan Aischylos, Thespis'in sahneye çıkarttığı bir şahsa bir ikincisini katarak tiyatro tarihinde büyük bir devrim yaptı. Bu iki sahne oyuncusu karşı karşıya geçip konuşuyor ve böylece hadiseler o güne kadar yapıldığı gibi anlatılmıyor, oynanıyordu. Aischylos'un bu buluşundan önce ne Mısır'da ne Mezopotamya'da ne de Yunanistan'da edebiyat ve sahne, hikâye ve monolog tarzından ileri gidebilmişti. Fakat Aischylos'un buluşu ile asıl amaca henüz varılamamıştı. İlk defa Sophokles iledir ki trajedi şu yaşadığımız güne kadar olan gelişmesi içindeki en büyük adımını atmış oldu. Aischylos'un iki oyuncusu her ne kadar sahneyi çok canlandırmış, hadiseleri oynamayı kolaylaştırmışsa da henüz bir ideal durum temin edilememişti. Vakaların iki boyut içinde oynanması yüzeysel kalıyor, henüz derinlik kazanılamıyordu. Sophokles bu eksikliği tamamladı. Antigone'nin müellifi sahneye bir üçüncü şahıs ilave edince tiyatro sanatı üçün-

cü boyuta da kavuşmuş oldu. Artık en karışık hadiselerin oynanması kabil olacaktı. Nitekim tiyatro o günden bugüne kadar bu yönde esaslı bir devrim kaydetmemiştir. Sophokles'in bu buluşu Atina sitesinin en parlak günlerine rast gelir. Aynı yıllar içinde (470-460) resim sanatında da üçüncü boyut bulunmuş, ilk perspektif esasları ortaya atılmıştı. Bu sırada ilim, tıp, felsefe de olgunlaşıyor ve gelişiyor böylece "klasik" devrin kültürü her alanda şahikasına erişiyor, Aischylos, Euripides fakat en başta Sophokles bu beraber çalışmada trajediyi temsil ediyorlardı.

Klasik çağın büyüklüğü ile uygun olarak bütün 5. yüzyıl boyunca gelişen ve olgunlaşan trajediye karşılık, Aristophanes'in keskin ve ince zekâsıyla komedi de tarihteki en büyük tepe noktalarından birine çıkıyordu.

Peloponez savaşları ardından çıkan bir emirle, tiyatro hürriyeti az da olsa tahdide uğrayınca, değerinden kaybetmeye başladı. Zaten uzun savaş yıllarında fakir düşen halk, büyük tiyatro temsillerinin masraflarını karşılayacak parayı artık veremiyordu. İşte bu sırada Eubulos gibi adamlar Euripides'i "şaka tarzında" taklit ederek yeni bir komedya meydana getirdiler. Fakat Hellenismus devrinde (MÖ son 300 yıl içinde) burjuva komedisi adını alan tarz ile Yunan tiyatrosu yeniden büyük günler yaşamaya başladı. Hellenismus devrindeki komedi, o çağın sanatı gibi, gündelik konuları ele alıyor, insanın kaba saba taraflarını belirterek gülünç şekle sokuyor, hakikati çoğun pek "realist" bir ifade ile anlatıyor, "burlesk" ve "grotesk" nevilerinin hepsinin en canlı ve en güzel örneklerini veriyordu.

Gerek trajedi ve gerekse komedi Hellenlerin zamanında bizim bugün birçok bakımdan yüksekliğine yetişemediğimiz değerde idiler. Tiyatroya bağlı birçok mesele, reji, akustik, dekorasyon, jest ve teknik vasıtalar bakımından da Yunan tiyatrosu anlatılmaya değer başarılar göstermiştir. Bu yönde, bugün bilinenlerden birkaç sözle bahsedelim:

Yunan tiyatrosunun ilk günlerinde eseri yazanın aktörlük ettiği anlaşılmaktadır. Fakat ilk defa Sophokles ile bu âdet ortadan kalkmıştır. Sesi güzel olmayan Sophokles iki defa sahneye çıktıktan sonra bu işten vazgeçmiş ve o günden sonra hiçbir tiyatro yazarı eserini sahnede oynamamıştır.

Eser sahiplerinin mühim bir vazifesi daha vardı. Trajedi yazarları Didaskalos adı altında kostüm, dekorasyon ve oyunun idaresi üzerinde "rejisör"lük ederdi. 5. yüzyılda oyuncu (aktör) kıtlığı vardı. Bu yüzden bir adam birkaç rolü birden oynardı. Kadın rolleri, birkaç istisna hariç, bütün antik devir boyunca erkekler tarafından oynanmıştır.

Oyuncular sahnede maske takarlardı. Bu bakımdan bugün alışık olduğumuz yüz çizgisi, yüz ifadesi hareketleri Yunanlılarda yoktu. Fakat Aischylos'tan beri her rolün en tipik ve en esaslı karakteri göz önünde tutularak maskelere mana ve ifade verilmiş olduğundan bugünkü "yüz ifadesi" sanatının bir başka yönden hem de daha çok belirtili olarak mevcut olduğunu gösterir. Hellenistik devirde burjuva komedyasının temsillerinde jest bakımından çok sanatkârane ifadelere varıldığı, sanat eserlerinin bize kadar kalmış örneklerinden anlaşılmaktadır.

Dekorasyon bugünkü anlamda olmasa bile gene mevcuttu. İmparator Augustus zamanında mimari hakkında bir kitap yazmış olan Vitruv, tiyatrodan bahsederken dekorasyon üzerine de enteresan bilgi vermektedir. Oradan öğreniyoruz ki trajedi için saray, mabet gibi binaların resimleri; komedya için alelade ev resimleri; satyr oyunları için de ağaçlar, mağaralar, dağlar vb. gibi manzara ile ilgili resimler "arkalık" yani fond ve dekor olarak kullanılırdı. Bu manada olmak üzere Aischylos'un Oresteia'sı için Agamemnon'un sarayı, Sophokles'in Aias adlı eserinde kahramanın çadırı gene Sophokles'in Philoktetes adlı eserinde, trajedi kahramanının mağarası tasvir edilerek "arkalık" olarak kullanılmıştır. "Yerinden oynar" dekorların da kullanıldığı anlaşılmıştır.

Tiyatroda sesin iyi işitilmesi, konuşulan sözün bir yere çarparak geri gelmemesi için uzun uzun denemeler ve araştırmalar yapıldığını, tiyatro içine seslere "renk" ve düzen vermek için madeni kaplar konduğunu ve daha birçok meselenin incelendiğini gene Vitruv'un adı geçen kitabındaki sayfalarca süren izahlardan anlıyoruz.

Bugünkü tiyatroda mühim rol oynayan teknik vasıtalar ilkel bir şekilde de olsa Yunan tiyatrosunda mevcuttu. Tanrıların gökte oturuşu, göklerden inişi sahneleri teknik vasıtalarla oynanıyordu. Şimşek ve gök gürültüsünü taklit eden alet ve vasıtaların da kullanıldığını biliyoruz. Bu gibi teknik vasıtaların çoğu önce Aischylos tarafından düşünülmüş, Sophokles ve hele Euripides tarafından da bol bol kullanılmıştır.

Zamanımızın tiyatrosu ile karşılaştırıldığında görülüyor ki eski Yunan tiyatrosu bugün mevcut tiyatro problemlerinin hepsi ile meşgul olmuş ve zamanın imkânlarına göre bu yönde büyük başarılar göstermiştir. Herhangi bir meselenin ilkel bir şekilde kalması Yunan tiyatrosunun değerini küçültmez. Araştırıcı kafanın, yaratıcı zekânın çalışmış olması yeter. Cristof Colomb Amerika'yı en ilkel vasıtalarla keşfetti. Lindberg'in Amerika'dan Avrupa'ya uçması, bugünkü ölçülerimizle, daha şimdiden basit bir iş gibi gözükmektedir. Fakat Colomb'un ve Lindberg'in başarıla-

rı hiçbir zaman unutulmayacaktır. Çünkü insan araştırıcı ve bulucu kafaya, yaratıcı zekâya ve fikir peşinde koşan adamlara âşıktır. Nasıl ki bir Colomb ve Lindberg tarihte daima yaşayacaklarsa; Hellen sanat, edebiyat ve ilmi yanında Yunan tiyatrosu da dünyada insan yaşadıkça sevilecek ve hayretle anılacaktır. Çünkü Yunan tiyatrosunun adamları bizim için birer Colomb ve Lindberg'dirler.

Ulus, 15 Ocak 1944

•

KNİDOSLU APHRODİTE

Bir zamanlar Ege kıyılarının güneyinde İstanköy adasının karşısında ince bir sanat zevkine sahip küçük ve bağımsız bir Hellen şehri vardı. Daha MÖ 6. yüzyılda buranın halkı deniz ticareti ile zengin olmuş, Adriyatik kıyılarında bir sömürge bile kurmuşlardı. Kazandıkları para ile güzel mermer mabetler ve yapılar inşa ediyorlar, bunların içini büyük sanatkârlara yaptırdıkları resimler ve heykellerle süslüyorlardı.

Knidoslular yurtları dışında da güzel eserler meydana getiriyorlardı. Hellen dünyasının kutsal merkezi olan Delphoi'da bütün Hellen şehirlerinin yaptırdığı "Hazine evleri" içinde en güzellerinden biri Knidoslularınki idi. 6. yüzyılın ilk yarısında inşa ettirdikleri bu küçük mermer evin içine Delphoi tanrısına adadıkları armağanları koyarlardı. 5. yüzyılın ortalarına doğru ise gene Delphoi'da kendi adlarına büyük bir mermer salon yaptırdılar. Bunun duvarlarını, zamanın en büyük ressamına, perspektifin kâşifi Polygnotos'a, Hellen mitolojisinin konularıyla süslettiler. Buradaki resimler Yunan sanatının bir daha unutulmayan ilk büyük eserlerinden biri oldu.

Knidosluların bu yüzyıllarda kendi şehirlerinde neler yaptıklarını pek bilmiyoruz. Fakat 4. yüzyılda zamanın en büyük heykeltıraşı Praxiteles'e bir çıplak Venüs heykeli yaptırdılar ve onunla tarihte bir daha unutulmayacak bir nam kazandılar.

O zamanlar İstanköy adasından aşağıya, güneye doğru yelken açan gemiler, Bozdağı'nın eteklerini dolaştıktan sonra birdenbire Knidos'un güzel mermer yapılarıyla karşılaşırlar ve muhakkak orada demir atıp şehri gezmeye çıkarlardı. Hellen denizi kıyısında, köpüklü dalgaların sesini aksettiren, beyaz mermerden bir mabedin tanrı odasındaki çıplak Aphrodite'i herkes ziyaret ederdi. Bugün onun hakkında bize en son haberi Lukianos verir. Müstesna bir sanat anlayışı, ince bir zevki olan bu Anadolulu düşünür, MS 2. yüzyılın ikinci yarısında, sevgi dolu bir ilgi ile şunları yazar:

"Tanrı kadın, mabedin ortasında dikili duruyor. Paros adası merme-

rinden fevkalade bir sanat eseri; vakur edalı, dudakları hafif bir gülümseme ile açılmış, kendisinin bütün güzelliği apaçık; onu hiçbir elbise örtmüyor. Yalnız bir eli insiyaki bir hareket yapar gibi, önünü kapıyor. Sanat kudretini o kadar ileri vardırmış ki, bu sayede taşın inatçı ve sert tabiatı vücudun her uzvu için uygun bir şekil almış."

Praxiteles 4. yüzyılın ortalarına doğru bu heykeli yaptığı zaman bütün Hellen âlemini bir tecessüs dalgası dolaşmıştı. Büyük sanatkâr tarihte ilk defa olarak çıplak bir kadın tasvir etmişti. O güne kadar yalnız erkek heykelleri çıplaktı. Kadın statüleri bol kumaşlara bürünür ancak gerdanları veya tek göğüsleri açık gösterilirdi. Heykelin o kadar dillerde dolaşması biraz da onun sanat tarihinde ilk çıplak kadın heykeli olmasından ileri geliyordu. Üstelik o bir tanrı idi. Praxiteles onu yeryüzündeki ölümlü bir kadının günlük ev kılığına sokmuştu.

Knidoslular 4. yüzyılda Eudoxos adlı büyük bir gök bilginini ve İskenderiye'deki meşhur feneri, "pharus"u inşa eden mimar Sostratos'u yetiştirecek kadar refah içinde idiler. Fakat 3. yüzyılın sonuna doğru bütçelerinin sarsıldığını, birçok borca girdiklerini öğreniyoruz. O günlerde zengin olan İzmit kralı Nikomedes, Knidosluların borcunu kapatacaktı. Yalnız buna karşılık onlardan Praxiteles'in Aphrodite heykelini istiyordu. Knidoslular tarihlerinin bu kötü gününde sıkıntıya katlandılar, fakat yeryüzünün en güzel ve en meşhur heykelini elden çıkarmadılar. O, o kadar bu küçük Anadolu şehrinin malı idi ki Horatius ona iki yüzyıl sonra "regina cnidi" "Knidos'un kraliçesi" diye hitap etti.

Eskiler bu heykeli övmekle bitiremiyorlardı. "Praxiteles tanrı kadını kendi gözü ile görmüş olmalı", "O, Troia Kralı Priamos'un oğlu Paris'e de daha güzel görünmemiştir", "Taş âdeta, bin insan teni olmuş" gibi mısralarla bütün Hellen ve Roma tarihi boyunca anılan bu meşhur eserin kendisi günümüze kadar gelemedi. Fakat Romalılar onun birçok kopyasını yaptılar. Elimize bunlardan birkaç tanesi geçmiş bulunuyor. Ne yazık ki onlara, o kadar beğenilen ve sevilen orijinalin üstün değerinden pek az şey geçmiş.

Hemen her sanat tarihi kitabında bulunan ve gövdesi kaybolan bir kadın başı Knidoslu Aphrodite'in en güzel kopyalarından biridir. Bir Hellen heykeltıraşının elinden çıkmış olan bu kopya, Praxiteles'in sanatından bazı şeyleri yaşatıyor. Burada tanrı kadın genç bir kadının olgunluk çağında; yüksek sivrice topuzlu başı, dolgun nispetli boynu üzerinde biraz yana doğru eğilmiş; gözleri Praxiteles'e mahsus bir çeşit nemlilikle hulyalı ve dalgın uzaklara bakıyor. Çehresinin beyziliği, alın kısmının üç-

gen şeklinde oluşu, çenenin tatlı ve toparlak hatları, boyun, ense ve yanaklardaki dolgunluk ve gerginlik Praxiteles'in öteki eserlerini andırıyor. Homeros, Aphrodite'ye "gülümsemeyi seven" lakabını takmıştı. Lukianos'un da bahsettiği "hafif bir gülümseme ile açılmış" dudaklar bu kopyada bütün 4. yüzyıl eserlerinin hulyalı gülüşünü taşıyor. Eskiler Praxiteles'in en büyük başarısını mermeri taze insan teni canlılığında göstermesinde bulurlardı. Biraz dolgun görünüşlü bu kopya eserlerde de genç bir kadının gergin yüzünü görür gibiyiz.

Romalı bir sanatkâr tarafından yapılmış diğer bir kopyada da tanrı kadını bütünü ile karşımızda görüyoruz. O çıplak vücudu ile, tıpkı Lukianos'un anlattığı görünüşte; ayak uçlarına basıyor, hemen banyo yerine girecek veya üstüne bir örtü alacakmış gibi biraz ürkek ilerliyor. Ona aynı vaziyette Knidos'ta bulunmuş paralar üzerinde de rastlıyoruz.

Kopyaları dahi bu kadar güzel olan bu eserin kendisi ne yazık ki kaybolup gitmiştir. Onu belki bir Roma imparatoru İtalya'ya götürdü. Belki de bir Bizans duvarı içinde kafası bir yerde, gövdesi başka yerde çürüyüp gitmektedir. Kim bilir belki de cahil bir el onu kireç kuyusunda eritmiştir bile.

Ulus gazetesi, 10 Haziran 1945

SAMSATLI LUKİANOS

Yunan klasikleri serisi içinde Samsatlı Lukianos'tan tercüme edilerek "Seçme Yazılar" adı altında yayımlanan iki cilt eser, Hellen kültürünü çok yakından aksettirmesi bakımından büyük ilgi ve etki uyandıracak bir değer taşımaktadır.

Lukianos, İsa'dan sonra ikinci asırda, Roma dünyasının Hellen kültürünü sanat, edebiyat, ilim ve felsefede taklit ettiği bir çağda yaşamıştır. Fakat keskin zekâsının müstesna görüşleri, kıvrak dilinin akıcı ifadesi, serbest ruhunun alaycı edasıyla Lukianos o "ölmez" dünyanın gülünç taraflarını da anlatmasını bilmiş, tenkit ettiği halde kendisini sevdirmiş bir yazardır.

Lukianos, İmparator Hadrianus'un günlerinde aşağı yukarı İsa'dan 125 yıl sonra bugünkü Malatya'nın küçük bir kasabası olan Samosata'da fakir bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiş, felsefe ve hitabet tahsil etmiş, gezici bir bilgin olarak dünyayı dolaşmış, anlaşıldığına göre Atlantik kıyılarına kadar ulaşmış, bu gezilerde birçok para kazandıktan sonra, uzun zaman Atina'da ve onun arkasından Mısır'da yerleşerek 83 eser yazmıştır.

Lukianos'un zeki ve ince görüşlü yaradılışına en çok tenkit yazıları yaraşıyordu. Yunanca ana dili olmadığı halde, kolay, çekici ve çok hoşa giden bir konuşma dili ile yazıyor, çoğu bir-iki sayfadan ibaret küçük parçalara ayrılmış yazılarında, geçmiş günlerin batıl inanışlarını, Garplı Hellenlerin saf ve samimi düşüncelerini zeki ve gururlu bir Şarklı görüşü ve anlayışıyla alaya alıyor, Yunan mitolojisinin zayıf ve gülünç taraflarını kıvrak bir ifade içinde bütün çıplaklığıyla ortaya atıyor, tanrıları, tarihin büyük adamlarını, filozoflarını konuşturarak onları birbirlerine acı acı tenkit ettiriyor, böylece hepsini birden sıradan geçiriyordu.

Yazılarını çok renkli, sanat, edebiyat ve felsefe konularıyla, büyük adamların karakterlerini, fikirlerini, eksik taraflarını gösteren cümlelerle zenginleştirmiş olması, onu Roma İmparatorluğu'nun en nükteli, en zeki ve en çok sevilen yazarı yapmıştı.

Lukianos eski Yunan eserlerini çok iyi anlamış bir adamdı. Çeşitli eserlerinde her münasebetle heykel ve resimden bahseder. Çocukluğunda biraz heykeltıraşlık çıraklığı yapmış olan Lukianos bize Fidias, Praxiteles gibi heykeltıraşları, Zeuxis gibi ressamları ve daha birçok sanatkârın elimize geçmeyen eserleri üzerinde en güzel tasvir ve tahlilleri armağan etmiştir.

Walt Disney'in Fantazya'sını görenler, Altıncı Senfoni'ye dekor teşkil eden, başları ve göğüsleri insan, gövdeleri ve ayakları at şeklinde dişi ve erkek Kentauros'ların ormanda, dere kenarında sevişme sahnelerini hatırlayacaklardır. Bu sahneler büyük Yunan ressamı Zeuxis'in bize yalnız Lukianos'un kalemiyle malum olan meşhur "Kentauros Ailesi" adlı eserinin, bir Amerikalı sanatkâr tarafından ifade edilmiş modern bir tablosu idi. Lukianos bize Kentauros ailesinin Idylle'ini o kadar güzel tahlil ve tasvir etmiştir ki eseri karşımızda imiş gibi görebiliyoruz.

Yunan heykeltıraşlığının bütün Hellen tarihi boyunca en çok heyecan uyandırmış, şöhret kazanmış, sanat tarihinin ilk çıplak vücutlu Venüs heykelini, yani Praxiteles'in Knidoslular için yaptığı Aphrodite'ini Lukianos o kadar canlı ve o kadar anlayışlı tasvir etmiştir ki aslı elimize geçmeyen bu eser hakkındaki bilgimizi Samsatlı düşünüre borçluyuz.

Romalılar çağında çok sevilen Lukianos, Avrupa'da da çok okunmuştur. Büyük Fransız inkılabının ortaya attığı hür düşüncelerden sonra 18. ve 19. yüzyıllarda Lukianos, zekâsının ve ruhunun hürlüğü ile kendisini o günkü Avrupa'ya da sevdirmişti. Şüphe yok ki o bugünkü Türkiye'de sevgi ve ilgi kazanacaktır.

Nurullah Ataç iki ciltlik "Seçme Yazılar" tercümesiyle bize Lukianos'un eserlerinden henüz bir kısmını vermiş bulunuyor. Geri kalan eserlerinin de gene onun tarafından tercüme edilmesini temenni etmek yerinde olur. Çünkü Nurullah Ataç "konuşma dili" tarzındaki üslubu, serbest görüşlü tenkitleri ve hatta mizaç bakımından bazı benzerlikleriyle Lukianos'a çok yakın bir edebi karakter taşır. Böylece eski Anadolulu düşünür, eserlerinin en iyi bir şekilde tercüme edilmesi mutluluğuna kavuşmuş bir yazardır.

Seçme Yazılar, okuyucuyu bir an eski Hellen kültür dünyası içinde yaşatıyor. Yunan mitolojisini, Avrupalılaştırılmış ve modernleştirilmiş kılıkta değil, Yunanlının okuduğu ve tanıdığı şekliyle, ele geçmiş eski kaynakların en güzelinden öğrenmek isteyenlere, Maarif Bakanlığı'nın bu iki ciltlik eseri hararetle tavsiye olunur.

Ulus, 8 Şubat 1945

ESKİ YUNANLILARDA SPOR

Eski Hellenlerde sporun ahlak ve terbiye bakımından yüksek oluşu, beden hareketlerinin tanrıya yapılan bir ibadet gibi anlaşılmasından ileri geliyordu. Onlar aklın, ruhun, bedenin kendilerine tanrıdan bir vergi olduğunu düşünüyorlar, bunun için bu üç kuvveti tanrının isteyeceği, beğeneceği bir duruma çıkartmayı amaç biliyorlardı. Bu yüzden bir Hellenli, bedeninin, ruhunun, aklının seçkinliği ile kendisini yaradana göstermek, sevdirmek için müsabakaya girerdi. Nitekim bu müsabakalar hep tanrıların adına kurulan bayramlarda yapılırdı. Bu bayramların en meşhuru Olympia'da (Mora yarımadasının kuzeybatısındaki tepede) yapılırdı. Orada bir zamanlar Zeus'un babası Kronos'a ibadet edilmişti. Sonradan gökler tanrısı olan Zeus, babasını tahttan indirdi, bütün tanrıların başkanı, babası oldu.

Yine mitolojinin bize öğrettiğine göre Herakles burayı babası Zeus'un şerefine kurban kesilmesi için kurdu. Ve bu yere, Olympia adını taktı. Burada ilk yapılan beden hareketleri dini merasimin şekillerinden doğmuştur. MS 3. yüzyılın başında yaşayan büyük spor müelliflerinden Philostratos bize beden hareketlerinin dini merasimden çıktığını anlatır: Tanrıya kurban verme sırasında kurbanlık hayvan merasim masası üzerine konulur, aşağı yukarı 192 metre uzakta, elleri meşaleli koşucular durur, verilen işaret üzerine yarışırlardı. Bunlardan kurbana ilk ateş veren (eski Hellenler, kurbanı kesmez yakarlardı) Olympia birincisi ilan edilirdi. Philostratos'un anlattığına göre bu koşu sonradan dini anlamını kaybetti ve 200 metrelik hız koşusu biçimine girdi.

İlk Olympia bayramı İsa'nın doğumundan 776 yıl önce yapılmıştı. 724 senesinde, yani 14. Olympia oyunlarında gidip gelme yarışı demek olan Diaulos koşuldu. Bunu Dolichos (uzun koşu) takip etti. 708 yılında Pentathlon denilen beş oyunlu bir müsabakanın yapıldığını görüyoruz. Bu müsabaka koşmak, sıçramak, disk atmak, mızrak atmak, güreşmekten ibaretti. Bunlar arasında en çok güreşe önem verildiği anlaşılmakta-

dır. 'Beşoyun'la eski Hellenler vücudun en iyi şekilde yetiştiğine inanırlardı. Aristoteles bu beşoyun galiplerini "en güzel insanlar" olarak anar. Halk arasında bunlar "Tanrıya yakın kimseler" olarak telakki olunurlardı. Vücut güzelliği, manevi kuvvet, iyi huy, kahramanlık bu gençlerin vasfı idi.

Müsabakalar Gymnasion'larda yapılırdı. Delikanlılar burada çıplak vücutla çalışırlardı. Yunancada "Gymnos" çıplak demektir. Jimnastik kelimesi de buradan gelir. Çıplak olarak vücut terbiyesi yapmak manasını verir. Hellenler bu müsabakaları ile tanrıya ibadette bulunduklarına inandıkları için bu Gymnasion'lar hep mabetlerin civarında bulunur, onların sayılırdı. Dünyanın en büyük heykeltıraşları olan Hellen sanatçıları en güzel eserlerini atlet mevzuları üzerine verdiler. Eski Yunan heykeltıraşlarının tunç heykelleri, güneşte yanarak tunçlaşmış genç vücutların tasvirleridir. Hellenler aynı duygu ile hemen bütün tanrılarını da genç atletler şeklinde canlandırıyorlardı. Yunan sanatında 7. ve 6. yüzyıllarda (arkaik devirde) sanatçıların kadın mevzuunu ihmal edip genç erkek tipini işlemesi de onların ilhamlarını Gymnasion'larda, oyun alanlarında almalarından ileri geliyordu.

İsa'nın doğumundan sonra 2. yüzyılda yaşayan Lukianos'un kitabında Solon ile bir İskit konuşmaktadır. Solon ona sporun, vatandaşları uyanık, kuvvetli yaptığını, bu gibi adamların sulhta faydalı bir cemiyet meydana getirdiğini, cenk srasında da yurdu canla başla koruduklarını anlatmaktadır.

Gymnasion'lardaki bu oyunlar müzik ile beraber yapılırdı. Dış ve iç kuvvetler arasındaki birliği kurmak için bu vasıtayı kullanıyorlardı. Filozof Eflatun "Devlet" adındaki kitabında güreşten ve onun jimnastik olarak "pedagoji" terbiye bakımından faydasından konuşurken müziğin ruh ile beden arasındaki muvazeneyi kurmasındaki önemini belirtmektedir.

Büyük şair Pindaros ile çağdaş olan Simonides (5. yüzyılın başında) bir Olympia galibi için yazdığı bir şiirde onun yalnız kuvvet ile değil sanat ve soğukkanlılıkla da savaştığını anlatmaktadır.

13. Olympia müsabakaları arasına (MÖ 688) yumruk güreşi de girdi. Yumruklar deriden sırımlarla sarılı idi. Bu vakitler bu oyun sert oynanmazdı. Yunanistan'da spor ahlak kıymetini kaybettikten sonra, yumruklar madenden tellerle sarılmaya başlandı. Yunan sporunda bunlar dışında silahla koşmak gibi başka oyunların yanısıra araba da koşturulurdu.

Buraya kadar kısaca Olympia oyunlarından, onların ahlak, terbiye

bakımından ehemmiyetlerinden bahsettik. Aynı bakımdan bu bayramlarda yapılan merasim de ayrıca anlatılmaya değer. Olympia oyunlarının başlayacağı (her dört yılda bir) yurtiçinde yayıldıktan sonra gençler gelir, eğer kabul edilirlerse, 30 gün hazırlık altına sokulurlardı. Müsabaka günü gençler Zeus 'autel'inin (dini merasim yapılan masa veya mahal) önünde Olympia kaidelerini bozmayacaklarına, bu oyunlar için on ay hazırlanmış olduklarına yemin ederlerdi.

İlk iki gün çocukların müsabakası yapılırdı. Üçüncü gün erkeklerin savaşması başlardı. Olympia bayramının en büyük günü merasim günüdür. O gün bir geçit yapılır, kurban yakılırdı. Son gün mükâfat dağıtılırdı. Mükâfat Zeus mabedinin arkasında bulunan kutsi zeytin ağacından koparılmış bir daldan ibaretti. Bu dal bir çelenk halinde başa konulurdu. Eski Hellenlerin sporu ne kadar temiz manada anladıklarını bize bir zeytin dalından ibaret olan bu mükâfat gösterir. Eski Yunan tarihçisi Herodot bunu çok güzel canlandıran şu küçük hikâyeyi anlatır:

"... İran ordusu Termopil'e kadar dayanmıştı. Bir gün getirilen esirleri İranlı kumandanlar sorguya çekmişlerdi. Söz arasında oyunlardan konuşulurken galiplerin mükâfat olarak yalnız bir zeytin dalı aldığını duyan kumandan hayret içinde kaldı ve başkumandana dönerek şunu söyledi: 'Ah Mardonios! (Dara'nın damadı ve Yunanistan'a ilk defa sefer eden ordunun kumandanı) Bizi kimlerle cenk etmeye sürüklüyorsun! Müsabakalarında altın ve gümüş için değil, erkeklik şeref ve kıymeti için dövüşen bu adamlara karşı mı?' "

Şüphe yok ki bu hikâye yarı yarıya Herodot'un uydurmasıdır. Fakat asıl olan hikâyenin doğru olup olmaması değil, bu yüksek spor terbiyesinin Yunanlılarca ne kadar içten anlaşılmış bulunmasındadır.

Olympia merasiminin en ehemmiyetli tarafı bu günler içinde bayramın spordan fazla bir sanat ve kültür canlılığı yaşatmasıdır. Mükâfat dağıtılmasından sonra şarkılar, şiirler okunur, büyük bir yemek ile bayrama son verilirdi. Bu arada şiir, hitabet ön sırada gelirdi. Şairler kazanan gençler için methiyeler yazarlar, bunları orada okurlardı. Bu şairlerin en meşhuru Pindaros olmuştur. 14 büyük Olympia kasidesi yazmıştı. Onun bu eseri Yunan edebiyatının en muhteşem, en güzel abidelerindendir.

Filozof Gorgias Hellenleri İranlılara karşı toplu cenge teşvik etmek için yazdığı hitabesini (MÖ 408) yine böyle bir spor bayramında okumuştu.

Eski Yunanistan'ın başka yerlerinde de çeşitli adlar altında spor bayramları yapılırdı. Fakat Olympia bunların en önemlisi olmuştur. Bu yüz-

den buraya en meşhur, en büyük sanatçıların eserleri gönderilirdi. Böylece, büyük spor bayramı yalnız en güzel, en güçlü erleri değil, yurdun en büyük, en ünlü şairlerini, sanatçılarını da yetiştiriyordu.

Kadınlar erkeklerin müsabakalarına iştirak edemezler, fakat Pausanias'tan (MS 2. yüzyılın meşhur seyyahı) öğrendiğimize göre, seyirci olabilirlerdi. Bununla beraber kızlarla kadınlar Zeus'un eşi, ilahe Hera şerefine her dört senede bir, oyunlar yapmak için toplanırlardı. Pausanias Olympia'yı anlatan kitabında kısa eteklikli, yarı göğüsleri çıplak, düşük saçlarla koşan genç kızlardan bahseder.

Eski Hellen yurdunda spor ahlaka, terbiyeye bağlı kaldıkça gençlik bundan fayda gördü. Fakat sonradan spor ahlakı düşünce, iş değişti. Artık müsabakalar hayret uyandırmak, alkış toplamak için yapılıyordu. Müsabakalarda arabaları, atların sahipleri değil, para ile tuttukları adamlar kullanıyordu. Daha sonra profesyoneller yetişmeye başladı. Bu suretle yüksek spor terbiyesi yerine para kazanmak hırsı doğdu. Fakat bundan sonra durumu kurtarmak kabil olmamıştır. Spordaki bu gerileme en büyük tesirini Yunan cemiyet hayatı, terbiyesi üzerinde yaptı. Mesleği ve diğer işleri yüzünden bir profesyonel kadar kendini spora veremeyen Yunanlı amatör, onunla boy ölçüşemiyordu. Bu yüzden müsabakaya girmek cesaretini, hevesini kendinde bulamıyordu. Vatandaşlar spordan ayrıldılar. O artık halkın işi ve malı olmaktan çıkmıştı. Yunan istiklalinin ortadan kalkmasını doğuran amillerin önemlilerinden biri de halktaki bu spor terbiyesinin bozulmuş olmasıdır.

Yunan medeniyetini ellerine alan Romalılar çok başka yaradılışta adamlar oldukları için Yunan spor terbiyesini hiç anlayamadılar. Roma imparatorlarının yaptırdığı Olympia oyunları ancak korkunç gösteriler görmeye iştahlı, barbarlaşmış bir sınıfın sinirlerini kırbaçlamaya, gıdıklamaya yarıyordu.

İlk Hıristiyan krallarından olan I. Theodosius Yunan geleneğine son darbeyi vurdu. 394 senesinde Olympia oyunlarını yasak etti. Böylece Yunan spor terbiyesi Hıristiyanlık elinde can verdi.

Ülkü dergisi, sayı 17 (1943)

NASREDDİN HOCA

Aziz Nesin'in anısına...

Timurlenk çekik gözleri olan, ancak güzellikten nasibini almamış asık suratıyla, pek ahım şahım bir adam değilmiş. Çevresindekiler ve Nasreddin Hoca, "Çok uzun olan saçlarını kestirirsen belki yakışıklı olursun," demişler. Bunun üzerine Timurlenk sarayın berberini çağırtarak bir kadınınki gibi uzun ve topuzlu olan saçlarını sıfır numara kestirmiş. Tıraş olduktan sonra berberin uzattığı aynaya bakan hükümdar bir de görmüş ki kabağa dönen başı daha da çirkin olmuş. Bu durum başbuğun canını çok sıkmış ve hemen ağlamaya başlamış. Çevresindekiler ve Nasreddin Hoca da ağlamaya katılmışlar. Timurlenk kısa bir süre ağladıktan sonra susmuş. Başbuğun sustuğunu gören saray mensupları da susmuşlar. Ancak Nasreddin Hoca'nın susmadığını, ağlamasını sürdürdüğünü gören Timurlenk, "Hoca ne ağlar durursun? Ben aynaya baktım, saçım kısaldıktan sonra daha da çirkin olduğumu görünce üzüldüm. Onun için ağladım. Sonra sustum. Sen ise hâlâ ağlar durursun, buna ne gerek var?" demiş. Nasreddin Hoca'nın yanıtı kısa olmuş, "Sen aynaya bir kez baktın, ne denli çirkin olduğunu gördün, yarım saat ağladın. Ben ise seni bu çirkin halinle hep karşımda görüyorum, onun için ağlıyorum," demiş.

Şimdi okuduğunuz, ancak Türkiye'de genellikle bilinmeyen bu özgün Nasreddin Hoca fıkrasını Goethe, "Batı-Doğu Divanı" adlı kitabında anlatır. Ünlü Alman yazarı ve düşünürü onu, büyük tarihçi ve Türkolog Joseph Freiherr von Hammer Purgstall'ın (1774-1856) eserinden almıştır.

1950'li yıllarda Ankara'da İran Büyükelçiliği'nin kültür ataşeliğini yapan, ancak aslında tarihçi ve edebiyatçı olan Dr. Menevi ile sıkça yaptığımız tartışmalı söyleşilerin birinde, "Bizim Nasreddin Hoca" sözünü kullanmam üzerine, "Ay, bizim Hâce'ye de mi sahip çıkıyorsunuz?" diye karşı çıkmıştı. O zaman Dr. Menevi'ye, "Her ulusal kültürde, evrensel

kültürün katkıları vardır, örneğin bizim Nasreddin Hoca'daki doğuran ve ölen kazanlardan söz eden fıkralar eskiçağ kökenlidir. Sizin Hâceniz bir eskiçağ bilgesinin Pers modeli, bizim hocamız da onun Türk kimliğindeki örneğidir," yanıtını vermiştim.

Evet Berlin'de Latince öğrenirken okuma kitabında Nasreddin Hoca'dan bildiğim doğuran ve ölen kazanların anlatısını görünce şaşırmış kalmıştım. Ancak bu doğaldır. Çünkü dediğimiz gibi birçok kültür yaratıları evrenseldir ve uygarlığın birinden öbürüne aktarılır. Nitekim Nasreddin Hoca türü fıkraların bir başka benzerini de eskiçağ yazılı kaynaklarındaki şu örnekte buluruz:

Adamın biri bir yaz günü yapacağı yolculuk için bir eşek kiralamış. Yolda, öğle sıcağında güneşten bunalan adam bakmış, yanı başında yaya giden eşeğin sahibi, kendisinin ve eşeğin gölgesinde yürüdüğü için sıcaktan hiç rahatsız olmuyor. Bunun üzerine eşeğin sahibine yer değiştirmelerini önermiş. Ancak ondan, "Ben sana eşeğimi kiraladım, gölgesini değil," olumsuz yanıtını almış.

Ünlü siyasetçi ve konuşmacı (hatip) Çiçero (MÖ 106-43), Roma Senatosu'nda önemli devlet sorunları üzerinde düşüncelerini öne sürdüğü sırada, senatörlerden birçoğunun kendi aralarında sohbet edip onu dinlemediklerini görünce, sesini yükselterek "Ey senatörler, şimdi size çok ilginç bir öykü anlatacağım," diyerek yukarıda özetini verdiğim fıkrayı dile getirmiş ve hepsi kulak kesilen senatörlere, "Devlet sorunlarını önünüze serdim, ilgilenmediniz. Buna karşılık eşeğin gölgesi öyküsünü anlatınca hepiniz can kulağı ile dinlediniz. Ne olacak bu halimiz?" diye çıkışmış.

Önemli olan Nasreddin Hocamızın bir Türk kimliği kazanmış olup olmamasıdır. Sözgelimi Timurlenk ile ilgili anlatılar, bu hükümdarın 15. yüzyıl başında bir süre Anadolu'da kaldığı göz önüne alınırsa, Türk yaratısıdır.

Gerçekten Nasreddin Hocamız ile ilgili anlatılar özgün bir kimlik taşırlar. Onlarda, insanoğlunun kötü, bencil yönleri çarpıcı; ancak ölçülü ve saygılı bir biçimde dile getirilir. Cinsellik konuları kesinlikle işlenmez. Kaba saba sözler hiç kullanılmaz. Yanlışlar ve yanılgılar güzel bir mizahla vurgulanır.

UNESCO'nun 1996 yılında bütün dünyada anılacak değerli kişiler arasına Nasreddin Hocamızı da almış olması, Avrupa Birliği'ne aday Türkiye için büyük bir kazançtır. Bu konuda başarılı girişimlerde bulunmuş olan Dışişleri mensupları ve UNESCO ile ilgili bilim adamlarımızı ne denli övsek azdır.

Övüneceğimiz bir başka başarı Nasreddin Hoca üzerine yazılmış en kapsamlı ve en güzel araştırmanın her zaman olduğunun tersine yabancı bir Türkoloğun değil, ünlü folklorcumuz Prof. Dr. Pertev Naili Boratav'ın kaleminden çıkmış olmasıdır.

Ayrıca İş Bankası'nın çıkardığı "Kültür ve Sanat" dergisinde (Mart 1996, sayı 29, s.13-23) ve Cumhuriyet gazetesinin Kitap ekinde (9 Ağustos 1996) Nasreddin Hoca konusunda çok değerli araştırmaların yapılmış olması, üstelik bir de İngilizce kitabın yayımlanması (NET Yayınları, Nasreddin Hodja, İstanbul 1996) çok sevindiricidir.

Böyle olmakla birlikte Nasreddin Hoca konusunun "Yazarlar Derneği" tarafından da ele alınmasında yarar vardır. Aziz Nesin sağ olsaydı bu çok önemli görevi üstlenirdi. Bu yazımı hayranlarından biri olarak onun adına sunuyorum.

Sözlerimi UNESCO'nun 1997'de anacağı önemli kişilerden biri olan Hasan Âli Yücel'in Nasreddin Hoca fıkralarını andıran bir söyleşisi ile bitiriyorum: Hasan Âli Yücel yaz aylarında İstanbul'da "Dragos Tepesi"nde otururdu. Büyükada ve Heybeliada karşısında yer alan bu tepe, o tarihlerde ağaçlardan ve yeşillerden yoksundu. Hasan Âli Yücel'in Büyükada'da oturan dostları ona, "Sana acıyoruz, kel başlı bir tepede oturuyorsun," diye takılmıştır. Yücel'in yanıtı kısa ve Nasreddin Hoca'vari olmuş:

"Asıl ben size acıyorum. Ben burada sizin çam ormanınızı, bütün yeşilliklerinizi görüyorum; siz ise her an kel başlı tepemizi seyrediyorsunuz."

ARTIK BİZİM DE BİLİMLER AKADEMİMİZ VAR

Türkiye'de bir bilimler akademisi kurmak için Milli Eğitim Bakanlığımızın 1981 yılında hazırladığı yasa tasarısının gerekçe bölümünde verilen bilgiden öğrendiğimize göre, yurdumuzda daha 1851'de Fransız Akademisi'nden esinlenerek 40 üyelik Encümen-i Daniş kurulmuş ve bu kuruluşta o zamanın Hammer, Redhouse ve Bianchi gibi yabancı ünlü bilginlerine de şeref üyesi olarak yer verilmiş. Ancak bu bilim yuvası, kısa yaşamlı olmuş, ondan sonra 1890'da Mehmet Salahi Efendi'nin yeni girişimi de başarıya ulaşamamış.

Yine aynı kaynakta belirtildiği üzere Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Milli Eğitim Bakanı olduğu sırada gösterdiği ve ayrıca büyük tarihçimiz Fuad Köprülü'nün 1927'de geliştirdiği çabalar sonuç vermediği gibi, 1960'ta iki ayrı tasarı hazırlandığı halde onlar da amaçlarına erişememişlerdir.

Burada söz konusu ettiğimiz; Milli Eğitim Bakanlığının 1981'de ortaya koyduğu tasarı da itibar görmedi. Üstelik o sırada iktidarda olan hükümet, Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nu da 1983'te devlet kuruluşları durumuna dönüştürdü. Böylece yurdumuzda bir akademi kurma yolunda yapılan bu ciddi ve bilimsel atılım önlendikten başka, Atatürk tarafından kurulan ve 1933-1983 yılları arasında 50 yıl süre ile Batılı örnekler düzeyinde gerçek bir akademi gibi başarılı çalışmalar yapan iki bilim ocağı da söndü.

Söz konusu iki kurumun yanı sıra Batılı anlamda projeler ve araştırmaları ile 1960'larda ve 1970'lerde seçkinleşen TÜBİTAK da aynı çağdışı atmosferde, 1980'lerin ikinci yarısında, can çekişmeye başlamıştı.

Türkiye'yi bu acıklı durumundan kendisi de başarılı bir bilim adamı olan Erdal İnönü, başbakan yardımcısı olduğu zaman kurtardı. Erdal İnönü, bu kuruluştaki ilk düzeltme atılımını bakan Kemal Gürüz ve başkan yardımcısı Namık Kemal Pak döneminde, ikinci ve daha önemli yenileşmeyi de başkan Tosun Terzioğlu zamanında gerçekleştirdi. TÜBİTAK şimdi Fransızların Centre National de la Recherche Scientifique

(CNRS) ve Almanların Forschungsgemeinschaft adlı bilim odakları gibi çalışıyor.

Erdal İnönü, TÜBİTAK'a yeni ve canlı bir yaşam kazandırdıktan sonra 13 Ağustos 1993'te de TÜBA'nın, yani Türkiye Bilimler Akademisi'nin kurulmasını sağladı.

TÜBA, 9 şeref üyesinden, oy hakkı olan 30 asli üyeden ve 16 muhabir üyeden oluşuyor. 30 asli üyeden 20'si fen, 6'sı da tıp alanlarını temsil ediyorlar. Unutulan bazı önemli bilginlerle tarih alanının ünlü adları ve özellikle dünyaca ün yapmış Aziz Nesin ve Yaşar Kemal gibi yazarlarımız ise herhalde bundan sonra seçilecekler.

Avrupa'dan yüzlerce, Balkan ve Asya Türk devletlerinden onlarca yıl sonra, bizde de artık bir bilimler akademisi var. Onun kuruluşu ve yapısı bakımından yükselen eleştiriler doğru da olsa önemli değildir. Çünkü eksikleri tamamlamak, hatta yanlışları düzeltmek olanaklıdır. Önemli olan, çok geç de olsa ortaya konan bu kuruluşun desteklenmesidir. 1851'de kurulan Encümen-i Daniş devam etseydi bugün Türkiye'nin de Nobel Ödülü kazanmış bir yazarı ya da fizikçisi olurdu.

TÜBA'ya yardım gerek. Bu nedenle Türkiye Bilimler Akademisi'nin başarılı olması için ona, devletin gerekli yardımı esirgememesi, en önemli koşuldur. 50'yi aşkın üniversitemiz (!) var. Bu sayıyı 80'e, hatta 100'e çıkarmak hevesindeyiz. Bu üniversitelerin kaçında yaratıcı bilimsel araştırma yapılmaktadır? Durum çok acıklı olduğuna ve üniversitelerimizde uzun vadede, bilimsel çalışmalar yapılamayacağına göre 2-3 üniversitenin kurulması için gerekli ödeneğin TÜBA'ya verilmesi ulusal görevimizdir. Yani düzinelerce yeni üniversite kurarken 3 tane eksik kuralım ve o parayı TÜBA'ya aktaralım. Bu destek yapılabilirse TÜBA, kendi üyelerinin olduğu gibi üniversitelerde çalışan öğretim üyelerinin de araştırmalarını gerçekleştirmek olanağını bulur.

Bilim alanında çağdaş düzeye ulaşmak, özellikle dünya bilimine katkıda bulunmak istiyorsak TÜBA'ya yardım, yapılacak işlerin başında gelir.

Cumhuriyet, 27 Aralık 1994

ANADOLU'NUN ETNİK YAPISI

Anadolu 8 bin yıl önce Çatalhöyük, Çayönü ve Hacılar gibi yerleşmelerle 2-3 bin yıl boyunca dünyanın en üst düzey kentlerini barındıran ülkeydi; ancak ne yazık ki bu dönemde yarımadada yaşayan toplulukların hangi dili konuştuklarını bilmiyoruz. Adını ve konuştuğu dili bildiğimiz ilk ulus Hattilerdir.

Hattiler (M.Ö. 2500-2000)

Orta Anadolu'da MÖ 2500-2000 tarihlerinde küçük krallıklar halinde daha sonra da Hititlerin yönetiminde yaşamış olan Hattilerin kendilerine özgü yani başka benzeri olmayan bir dilleri vardı. Hasanoğlan gümüş heykelciğinden anlaşılacağı üzere kavisli çok büyük burunlu idiler. (E.Akurgal Hatti ve Hitit uygarlıkları lev. 17,18) MÖ 13. yüzyıldaki Mısır kabartmalarında Hitit krallarının düzgün burunlu, askerlerin ise Hasanoğlan gümüş heykelciğindekine çok benzeyen bir profil göstermeleri, Hattilerin Hitit İmparatorluğu döneminde de Orta Anadolu'da nüfusun çoğunluğunu oluşturduklarına işaret etmektedir. Zaten Hitit krallarının ve krallık ailesi mensuplarının Hattili adlar taşımaya özel önem vermeleri ayrıca Hitit İmparatorluğu'nun MÖ 1100 tarihlerindeki çöküşünden sonra Orta Anadolu'da Hitit geleneğinin bütünü ile kaybolması Hitit nüfusunun azınlıkta olduğunu açıklamaktadır.

Hurriler (MÖ 2300-1270)

Anadolu'da Hattilerden sonra adını bildiğimiz ulus Hurrilerdir. Hurri izlerine ilk kez MÖ 2300 yıllarında yarımadanın güneydoğusunda rastlanmaktadır. Onlar da tıpkı Hattiler gibi aşağı yukarı aynı dönemlerde

(MÖ 1500-1270 sıralarında) İndo-Avrupalı kral sülaleleri tarafından idare edildiler. Hurrilerin ve onların bir devamı olan Urartuların (MÖ 860-580) dilleri de Hattilerinki gibi kendilerine özgü yani başka benzeri olmayan türdendi. Hurrilerin ve Urartuların antropolojik yapısına gelince; onların da bu dönemlerdeki bütün Güneydoğu Anadolu halkları gibi kavisli büyük burunlu oldukları anlaşılmaktadır.

Doğu Avrupalı Boyların Anadolu'ya Gelişi

Hattilerin Orta Anadolu'da, Hurrilerin Güneydoğu Anadolu'da yaşadıkları çağlarda Batı Anadolu'da Doğu Avrupa kökenli ulusların oturdukları görülmektedir. Örneğin Troya I-II yerleşmelerinde (MÖ 3000-2200) gün ışığına çıkan eserler Orta, ya da Güneydoğu Anadolu'da elde edilenlerden tamamiyle başka, buna karşın Doğu Avrupa'da ve Hellas'ta (Yunanistan'da) bulunanlara çok benzer türdedir.

Aynı durum Batı Anadolu'nun orta bölgelerinde de görülmektedir. Örneğin Bayraklı (Eski İzmir) Höyüğü'nde, Hayat Erkanal'ın Urla'da Liman Tepe'de, Armağan Erkanal'ın Kyme civarında Panastepe'de yürüttükleri kazılarda ortaya çıkan eserler Troya II-VI'da (MÖ 2200-1100) Adalarda ve Hellas'ta (Yunanistan'da) elde edilenlerin en yakın örneklerindendir. Bu nedenle Batı Anadolu'nun daha MÖ 3000 tarihlerinde Avrupa kökenli halk topluluklarının göç ettiği bir bölge olduğu anlaşılmaktadır.

Pelasglar ve Lelegler

Batı Anadolu'da Assos, Xanthos gibi, adlar ssos ve nthos ile biten kentlerde erken ve Orta Tunççağı'nda (MÖ 3000-2200) oturan Pelasglar da batı kökenli olmak gerektirler. Çünkü söz konusu kent adlarına Ege adalarında ve Hellas'ta da (Yunanistan'da) rastlanmaktadır. Buna karşılık Güneybatı Anadolu'da sonradan Lydia, Karia ve Lykia adlarını alan bölgelerde oturan Leleglerle Lukkaların (Likyalıların) yerli ulus toplulukları oldukları söylenebilir.

MÖ 3. binin sonuna doğru ise Anadolu'nun bütünü Avrupa çıkışlı halkların göçüne sahne olmuştur. Troya II yerleşmesi MÖ 2200-2000 sürelerinde her biri Hititçe adlarıyla andığımız Avrupa kökenli boylar

olan Neziler Orta Anadolu'ya, Luviler Batı ve Güney Anadolu'ya, Palalar Sakarya Paphlagonya Bölgesi'ne yerleştiler. Böylece nerde ise bütün Anadolu MÖ 2200-1100 süresince Avrupa çıkışlı, İndo-Avrupa dil grubuna ait boyların oturduğu bir ülke oldu.

Hititlerin Antropolojik Yapısı

Çok iyi korunmuş olan Hitit kabartmalarında ve heykellerinde belirgin olarak orta-kısa boylu, tıknaz, geniş-dolgun yüzlü, büyükçe güzel kartal burunlu (bir çeşit orta büyüklükte Karadenizli burnu) insan tasvirleri görülmektedir. (E. Akurgal, Hatti ve Hitit uygarlıkları, 2. baskı, Net Yayınevi, İstanbul, 1996 Lev. 37, 38, 40, 44-50, 67-73, 90-95)

Ege Göçü (MÖ 1100 sıralarında)

Tarihçilerin Ege Göçü adını verdikleri ve MÖ 1100 tarihlerinde Avrupa'dan Anadolu'ya olan büyük halk akını ile yarımada bir kez daha Avrupa çıkışlı boylara yurt oldu. Ege göçü ile Anadolu'ya Hellas'tan (Yunanistan'dan) Hellenler, Balkanlardan ise Frigler, Muşkiler geldi. Hint-Avrupa dil grubuna mensup olan Ermenilerle Kürtlerin de Ege göçleri sırasında Muşkiler gibi Anadolu'ya gelmiş oldukları düşünülmektedir.

Hellenlerin Gelişi (MÖ 1050 sıralarında)

Ege göçü ile Troya Krallığı ve Hitit İmparatorluğu'nun çökmesi üzerine Hellaslı Aiol, Ion ve Dor lehçelerine mensup halk toplulukları yaklaşık MÖ 1050 tarihlerinde Batı Anadolu'ya yerleştiler ve zamanla bütün yarımadaya yayıldılar. Böylece Anadolu baştan aşağı Hint-Avrupa dili konuşan bir ülke oldu.

Sami Dil Grubuna Mensup Boyların Güneydoğu Anadolu'ya Gelişi

Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Güneydoğu Anadolu Me-

zopotamya'dan gelen Sami (Semitik) kökenli ulusların işgaline sahne olmuştur. MÖ yaklaşık 900 tarihlerinde Aramlılar, MÖ 750 sıralarında ise Fenikeliler bu bölgeyi sızma yöntemi ile iskân etmişlerdir. Maraş, Gaziantep, Zincirli, Sakçegözü, Malatya, Karatepe (Adana) ve İvriz (Konya civarı) gibi yerlerde kavisli ve büyük burunlu boylar tarafından kısmen olsun semitik diller konuşulmuştur.

Pers İşgali

MÖ 545-333 tarihlerinde Anadolu bütünü ile Pers işgalinde kaldı. Ancak Persler de özünde Hint-Avrupa dili konuşan bir ulus olduğuna göre yarımadanın bu 200 yıllık döneminde de değişik türde olan "Avrupalılaşma" olgusu süregeldi.

Galatların Gelişi (MÖ 277 sıraları)

Avrupa'dan Anadolu'ya en son olarak gelen halk topluluğu Ankara ve Sakarya bölgesine yerleşen Galatlardır (MÖ 277 sıraları).

Anadolu'da Roma ve Bizans Egemenliği

Anadolu'yu MÖ 30-MS 395 Romalılar, MS 395-1453 sıralarında Bizanslılar işgal ettiler. Böylece Anadolu bir daha Hint-Avrupa dillerine mensup halkların yaşadığı ülke olmakta devam etti.

Türklerin Gelişi

1071'den sonra Selçuklular Dönemi'nde (MS 1071-1299) ve Osmanlılar Çağı'nda (MS 1299-1922) Anadolu bütünü ile Türkler tarafından iskân edilmiştir. Bununla birlikte bu 700 yılı aşkın süreç içinde Anadolu etnik oluşum bakımından yeni bir "Balkanlaşma" sürecine girmiştir. Onu da kısaca anlatalım:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi ciltlerine göz atalım ve önce padişahlara bakalım. 36 sultandan yalnız ikisinin annesi Türk asıl-

lı, geri kalan 34'ünün anneleri genellikle Avrupa ya da Kafkas kökenlidir. Veziri azamlar (başbakanlar) konusunda da durum aynıdır. Başbakanların 124'ü Türk, 19'u Arnavut, 14'ü Boşnak, 15'i Slav, 6'sı Rum, 22'si Gürcü, Çerkes ve Abaza olmak üzere Kafkaslı, ayrıca biri Ermeni, biri Rus ve birkaçı da bilinmeyen kökenlidir. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nu idare eden hükümet başkanlarının üçte biri Doğu Avrupalıdır. Yeniçerilerin ve devlet memurlarının devşirme yöntemi ile yine Balkanlardaki uluslardan seçilmiş olduğu göz önünde tutulursa Anadolu'nun 1299-1922 süresince de büyük ölçüde Avrupa çıkışlı halk toplulukları tarafından iskân edilmiş durumda bulunduğu belirmektedir.

Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Halkları (1071-1922)

Çeşitli Balkan kökenli halkların (yukarı bkz.) oturduğu Doğu'ya ve Güneydoğu'ya, yeni bir göç halinde Türk boylarından Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Avşarlar geldiler. Bütün Güneydoğu'da bu dönemlerde ayrıca Müslüman, Hıristiyan ve daha başka dinlere mensup olan, ancak Sami (Semitik) dilleri konuşan çeşitli halk toplulukları yer almakta idiler.

19. Yüzyılda Balkanlardan Gelen Göçler

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimindeki Balkan Devletlerinin 19. yüzyıl boyunca birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeleri sonucu, Avrupa kökenli oldukları halde Müslüman dinini kabul etmiş olan Arnavutlar, Boşnaklar ve Pomaklardan oluşan bir göç başlamış ve böylece Anadolu bir daha Avrupa kökenli göçlere sahne olmuştur.

Sonuç

Yazılı ve görsel belgelerin ortaya koyduklarına göre MÖ 2200-MS 1071 tarihleri arasında Avrupa kökenli halkların 3 bin yıl süreyle yaşadığı Anadolu'da 900 yılı aşkın süreçten beri Türkler oturmaktadır. Ancak yukarda belirttiğimiz gibi yarımadanın nüfus bakımından "Avrupalılaşma" olgusu Osmanlılar çağında da artan bir biçimde süregitmiştir. Bu-

na karşın Hititlerde (MÖ 1700-1100) görülen insan hakları, soylular meclisi ile meşruti krallık, Hellen Çağı'nda (MÖ 1050-30) geçerli olan insan hakları, özgür düşünce ve bilimsel çalışma Romalıların (MÖ 30-MS 395), Bizanslıların (395-1453) ve Osmanlıların (1299-1922) Anadolusunda bütünüyle yok olmuştur.

Beğenelim ya da beğenmeyelim, Türklerin büyük ölçüde Avrupa kökenli halklarla Anadolu'da, İstanbul ve Rumeli bölgelerinde kaynaşmış olmaları gözardı edemeyeceğimiz bir gerçektir. Ne var ki Avrupalılara ve Avrupa kültürüne önem veren Osmanlılar Avrupalı dünya görüşünü, Sultan Fatih dönemindeki çabalarına karşın, benimseyemediler. Üstelik Avrupalılara 1683'te Viyana önünde yenildiklerinde hızlarını ve güçlerini yitirdiler. 17. yüzyılda Avrupa'nın güçlenmeye başladığı evrede Osmanlı Sultanları gittikçe şeriat kurallarına tutsak oldular ve böylece Avrupa'dan tam anlamıyla koptular.

Osmanlıların silah gücüyle elde edemedikleri "Batılı düzeyinde olma" amacına ulaşmak istiyorsak "köşeyi dönme" kurnazlığı ile değil, Atatürk'ün açtığı yolda ticaret, sanat, kültür, bilim ve spor alanlarında nitelikli ve örnek ürünler yaratmak için sevgi ve özveri ile çalışmamız gerekiyor.

Cumhuriyet, Bilim ve Teknik, sayı 502, s. 4-5.

SOPHOKLES VE ANTİGONE

Sophokles İsa'dan 496 yıl önce doğmuştu. İlk defa 16 yaşında iken meşhur Salamis Zaferi'nin şerefine yapılan şenliklerde koroyu idare etti. 468 senesinde yani 28 yaşında iken Aischylos'un da katıldığı bir edebi müsabakada birinciliği kazandı. 440 senesinde ise Antigone'nin parlak bir temsilinden sonra Sisam Adası'na karşı idare ettiği bir savaştan dolayı da "kumandan" unvanını aldı. Sophokles çok az sanatkâra nasip olan büyük bir refah içinde mesut bir hayat sürdü ve 90 yaşında Atina ahlakının en derin sevgi ve hürmeti içinde 406 senesinde öldü.

Sophokles'in sahneye üçüncü şahsı sokması ile (bkz. 253-256, Hellen Tiyatrosu), hareket ve hadise bakımından yeni imkânlar doğmuştu. Bu arada karakter yaratan oyuncuların daha ziyade belirdiğini görüyoruz. Korodaki elemanları Sophokles 12'den 15'e çıkarmakla onu güçlendirdi. Onda lisan bakımından da Aischylos'un karanlık ifadesine karşı, vekar, azamet ve aynı zamanda harmoni taşıyan bir kudret buluyoruz.

Sophokles'in 123 dram yazdığını Yunan kitaplarından öğreniyoruz. Fakat bugün elimize ancak yedi trajedisi geçmiştir. Antigone hiç şüphe yok ki onun en büyük eseridir. Bu eserde iki dünya görüşü trajik bir şekilde çarpışmaktadır. Trajedinin kahramanı Antigone kardeş sevgisi yolunda örf ve âdete, "yazılmamış kanunlara" hürmet edilmesi için büyük bir taassupla savaşır. Eski Yunanlıların çok bağlı oldukları bir inançları vardı: Dini merasimi yapılmayan ve gömülmeyen bir ölünün öbür dünyaya ulaşamayacağını sanırlardı. Bir Yunanlı için en büyük felaket bu şerefe nail olamamaktı. Antigone işte bu uğurda dayısı Kreon'un emrine (devlet reisinin yasağına), kendi hayatı bahasına da olsa, karşı gelmekten çekinmez. Kreon ise devlet nizam ve kanunlarını her şeyin üstünde tutar. Bir yanda ilahi hakların çiğnenmemesini isteyen Antigone öbür yanda devlet kanunlarına itaati emreden Kreon bulunmaktadır. Bu iki dünya görüşünün savaşında Sophokles Kreon'un hükmünü tatbik etmiştir. Fakat sonunda anlıyoruz ki Sophokles Antigone tarafını tutmuştur. Hangi sebeple olursa olsun Kreon'un Antigone'yi kurtarmak istemesi bu-

nu gösterir. Fakat artık olan olmuştur. Antigone ipi boynuna geçirmiş ve intihar etmiştir. Bu felaketle karşılaşan nişanlısı Haimon da kendisini babası Kreon'un gözü önünde öldürür; ve oğlunun hasretine dayanamayan annesi Eurydike onu takip eder.

Ulus'un 3.11.1942 tarihli sayısının "Güzel Sanatlar" kısmında "Antigone" hakkında çıkan güzel bir yazıda enteresan bir noktaya dokunulmuştu. Adı geçen yazının sayın muharriri, Antigone Comédie Française'de olduğu gibi bizde de beyaz elbise ile sahneye çıkarılsaydı Yunan duygusuna daha uygun hareket edilmiş olacağını söylüyordu. Avrupa'nın muhtelif şehirlerinde Antigone temsillerini mesleğim icabı birçok defalar görmüş, bunların ekserisinde Antigone'nin beyaz elbise taşıdığını müşahede etmiştim. Fakat aslında, Yunanlıların matem rengi beyaz olmayıp siyah renklerdir. Bunu muhtelif Yunan yazılı vesikalarından çıkarabiliyoruz: Mesela Homeros'un İlias'ında Achilleus'un ölümünü duyan Patroklos koyu mavi rengin en koyu cinsinden bir kumaşa bürünür. Nitekim Theseus–Aigeus efsanesindeki siyah yelken de matem alâmeti rolünü oynamaz mı? Ondan başka biliyoruz ki eski Yunanistan'da matem elbisesine (melan himation) kara gömlek derlerdi. Tarihçi Plutarchos'un Perikles ismindeki kitabında Atinalı büyük devlet adamının ölüm döşeğinde en üyük muvaffakıyetlerinden biri olarak hiçbir Atinalı vatandaşın kendi yüzünden kara gömlek giydiğini söylemekle iftihar ettiğini öğreniyoruz. Yine Plutarchos'ta Sokrates'in öldüğünün ertesi günü Isokrates'in siyah elbiselerle göründüğünü okuyoruz. Şu var ki Yunanistan'da Argos şehri ve civarı ahalisi matem günlerinde beyaz elbise giyerlerdi. Bu herhalde ölülerin beyaz bezlere sarılmasından ortaya çıkmış bir âdettir. Bu arada hatırlatılabilir ki Çinlilerde de matem rengi beyazdır. Hellenismus devrinde bazı Anadolu şehirlerinde de beyaz rengin matem alâmeti olarak kullanıldığı menkûldür. Fakat beyaz rengin bu rolü münferit ve mahalli olarak kalmıştır. Avrupa sahnelerinde Antigone'nin beyaz elbise ile gösterilmesi ise başka bir sebebe dayanır. Bilindiği üzere Avrupa'ya Yunan kültürü Latin milletleri ile Romalılar yolundan geçmiştir. Romalılarda ise İmparatorlar Devri'nde matem rengi beyaz renk olarak bilinirdi. Nitekim Avrupa'da 18. yüzyılda bilhassa Winckelmann sayesinde Yunan kültürü doğrudan doğruya araştırılmaya başlanınca hakiki Yunan duyguları da belirmek fırsatını buldu. Fakat alışkanlık sonucu kökleşmiş olan bu yanlış görüş her nedense devam etti. İşte Antigone'nin de Avrupa sahnelerinde genellikle beyazlarla görünüşü bu nedenden olsa gerektir. Devlet Konservatuva-

rında Antigone'nin siyahlar giyinmiş olması, bu itibarla Yunan duyuşuna daha yakındır. Yalnız şu da ilave edilmelidir ki eski Yunanistan'da matem belirtisi olarak kullanılan siyah renk bizim bildiğimiz, gerçek anlamda kara renk olmayıp, daha çok koyu maviye, hatta bazen koyu griye yakın koyu renklerdi. Ve bu da şüphe yok ki, Yunan tekniğinin tam siyah rengi bulmada güçlük çekmesinden kaynaklanmıştır.

Varlık dergisi, sayı 209, 1942

II. BÖLÜM

ANADOLU UYGARLIKLARININ DÜNYA TARİHİNDEKİ ÖNEMİ

Anadolu, biri Yeni Taş Çağı (MÖ 8000-5000), ötekisi doğa filozofları döneminde (MÖ 650-450) olmak üzere iki kez dünya kültür lideri olmuş, çeşitli dönemlerde de ön sırada yer almıştır. Türkiye'nin kültür sorunlarını ele aldığımız bu kitapta kısa da olsa Anadolu uygarlıklarının geçmişi konusunu incelemekte yarar vardır.

YENİ TAŞ ÇAĞI (MÖ 8000-5000)

İnsanoğlu iki ayağı üzerinde yürümeye, kollarını, ellerini ve parmaklarını kullanmaya başladığı, yapısal (fiziksel) yeteneklerine ulaştığı halde, uygar denebilecek duruma ancak on bin yıl önce (MÖ 8000 sıralarında) göçebelikten kurtulup yerleşik düzene geçtikten sonra erişmiştir. Dünyanın birçok yerinde, örneğin Yakındoğu'nun Suriye, Mezopotamya ve Mısır gibi ülkelerinde bu çağdan kalma küçük yerleşmeler gün ışığına çıkarılmıştır. Ancak Anadolu en eski ve en güzel örneklere sahip olup Çayönü, Çatalhöyük ve Hacılar, o zamanki dünyanın uygarlıklar önderliğini yapmaktaydılar. Bu yerleşmelerde oturanlar, Anadolu'nun en eski çiftçileridirler. Buğday yetiştirmesini, onu hasat etmesini ve öğütmesini biliyorlardı. Bunu, ele geçen aletler kanıtlamaktadır. Tarımın yanısıra hayvancılıktan da yararlanıyorlardı. Sofralarında arpa ve mercimekten başka koyun ve keçi eti bulunuyordu. Köpek, ilk evcil hayvandı. Kadın heykelcikleri ana tanrıçaya daha bu dönemde tapıldığına işaret etmektedir.

Hasan Dağı'nı Patlama Sırasında Tasvir Eden Duvar Resmi

Konya yakınlarındaki Çatalhöyük yerleşmesinde ise MÖ 6500-5500 yılları arasında bin yıl süresince yeryüzünün ilk parlak uygarlığı gelişmiş, eşsiz güzellikte sanat eserleri yaratılmıştır. Tapınakların duvarlarını süsleyen renkli kabartmalarla renkli freskler çok iyi korunmuş durumdadırlar. Tasvirler arasında av, dans sahneleri, çeşitli insan ve hayvan resimleri yer almaktadır. Fresklerden bir tanesi tarihin en eski manzara resmi olup bir yanardağı, belki de civardaki Hasan Dağı'nı patlama sırasında tasvir etmektedir. Çoğunlukla dört-beş ev bir grup teşkil ediyor, bunların arasında bir tapınak odası bulunuyordu. Düşman saldırılarını önlemek için sokakları olmayan bu yerleşmenin ev duvarları kerpiçtendi, kapıları yoktu; herkes evine, taşınabilir ağaç merdivenlerle damdan giriyordu. Duvarların en üst kısmında, çatıya yakın yerlerinde hava ve ışık için küçük deliklerden ibaret pencereler vardı. Her odada kerpiçten yapılmış sedirler bulunuyordu; bunların üstünde oturuluyor, öte-beri konuyor, ayrıca yatmak için döşekler serilebiliyordu. Bu kerpiç sedirlerin içine etleri güneşte kurutulmuş ölüler gömülüyordu, ölülerin yanına güzel hediyeler bırakılıyordu. Böyle bir mezarda bulunan Obsidien'den yontularak yapılmış ayna, şimdi Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndedir.

Yukarıda sözü edilen tapınak odasının duvarlarında ve sedirlerinin kenarlarında boğa başları ya da boynuzları gömülü bulunuyordu. Böylece bu devirde tarımın başlaması ile boğalara tapma inancının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Yeni Taş Devri'nde olduğu gibi daha sonraki Anadolu için de öküz ve boğa, yalnız doğa gücünün ve çoğalımın bir sembolü değil, ayrıca toprağın sürülmesinde gördüğü büyük iş bakımından tarımın da başlıca etkeniydi. Bununla birlikte Yeni Taş Devri Anadolusunda asıl tapılan varlık, sonraları tarihi devirlerde Tanrı Ana adını taşıyan ve insan için bereket ve çoğalımın sembolü olan tanrıdır. Hacılar'da ve Çatalhöyük'te yapılan kazılarda Tanrı Ana'nın doğum yapma haliyle çok sık tasvir edilmiş olması, ona, özellikle insanlığın devamlılığını sağlayan, bereket ve çoğalımın sembolü olarak tapıldığını anlatmaktadır. Çıplak tasvir edilmiş kadın heykelciklerine Yeni Taş Devri'nde, birçok Akdeniz ve Yakındoğu ülkelerinde rastlanması, Ana Tanrı'nın yeryüzünün bu bölgelerinde egemen olduğuna işaret etmektedir. Doğum yapma sırasındaki Tanrı Ana'nın iki leopar arasında yer alması, sonraları Hitit Dev-

ri'nden Roma Çağı bitimine değin rastlayacağımız Kybele adlı tanrı kadının böylece ilk şekli ile MÖ 7 binde Orta Anadolu'nun güney bölgelerinde ortaya çıktığını anlatmaktadır.

KHALKOLİTİK ÇAĞ (MADEN-TAŞ ÇAĞI) (MÖ 5000-3000)

Burdur'un yakınındaki Hacılar yerleşmesinin 5. katında, MÖ 5500 yıllarında ilk bakır aletlerin ortaya çıktığını görüyoruz. Maden aletlerin yanında taş aletlerin devam etmesinden ötürü bu devire tarihçiler Taş ve Maden Devri anlamına gelen Khalkolitik Çağ adını vermektedirler.

Madenin kullanılmaya başlaması ile insanlık için yeni olanaklar ve gelişmeler sağlanmış bulunmaktadır. Herkesin büyük ilgisini çeken bakırı elde edebilmek için karşılığında başka değerli maddeler, dokuma ve seramik gibi mamul eşyayı değiştirme isteği ticareti doğurmuş, insan toplulukları arasındaki bu alışveriş istek listelerinin, envanter eşyasının tespitini ve karşılıklı haberleşmeyi gerektirmiştir. Bu nedenle semboller, resimli işaretler biçimindeki "hieroglyph" yani "kutsal yazı" anlamına gelen yazı ortaya çıkmıştır. Böylece MÖ 4. binin sonlarına doğru kentler oluşmaya başlamış, ticaret ve yazı ortaya çıkarak insanlık, bugünkü uygarlığın ilk büyük adımlarını atmış bulunmaktadır.

Yeni Taş Çağı'nda dünyanın en parlak uygarlığına sahne olan Anadolu, Khalkolitik Çağ'ın sonlarında önderliği yitirmiş ve ticareti geliştirerek yazıyı icat eden Mısır ve Mezopotamya'nın gerisinde kalmıştır. Anadolu'da yazı bin yıllık bir gecikme ile MÖ 2. binin ilk dörtlüğünde (MÖ 2000-1750) kullanılmaya başladığı için, halk madenden eşyaya sahip olduğu halde özünde Yeni Taş Çağı'nın ilkel "köy kültürü" düzeyinin üstüne çıkamamıştır.

ANADOLU'DA TUNÇ ÇAĞI (MÖ 3000-1200)

Kalay ve bakırın karışımından oluşan tunç (bronz), Anadolu'da Khalkolitik sonunda görülür. Ancak tunç madeninin alet ve kap yapılmasında kullanılması 3. binin başlarına rastlar.

Mezopotamya'da ve Mısır'da tunçtan eserlerin yapılmaya başlandığı sıralarda (MÖ 4. bin sonu) yazı icat edilmiş bulunduğundan bu ülkeler için Tunç Çağı deyimi yerine yazılı belgelerden elde edilen kronoloji ve

sınıflandırmalar kullanılır. Buna karşılık yazıyı henüz kullanmayan Anadolu, Hellas (Yunanistan), Balkanlar ve Avrupa gibi bölgeler için Tunç Çağı deyimi geçerlidir. Tunç Çağı Anadolu'da 3000 yıllarında başlar.

Anadolu'da Tunç Çağı üç evre gösterir: Erken Tunç Çağı (3000-2500), Orta Tunç Çağı (2500-2000) ve Genç Tunç Çağı (2000-1200).

Orta Anadolu'da Erken Tunç Çağı (MÖ 3000-2500)

Bu evrede Anadolu özünde daha çok Khalkolitik Çağ'ın sadece tarıma dayalı "köy kültürü"nü sürdürür. Tunç aletler çok yaygın değildir. Bu dönemin en büyük "teknolojik" buluşu dört tekerlekli arabadır. İlk örneklerini Mezopotamya sanat tasvirlerinde gördüğümüz bu arabalar öküzler tarafından çekilmekte idi. Tekerlekler kağnılardaki gibi disk şeklindeydi.

Orta Anadolu'da Orta Tunç Çağı (MÖ 2500-2000)

Anadolu uzun bir duraklama sürecinden sonra Orta Tunç Çağı'nda yeniden bir parlak dönem yaşar. Yazı henüz kullanılmamakla beraber uygarlık üstün bir düzeye ulaşmıştır. Bu dönemde şehircilik, mimarcılık, heykeltıraşlık ve çömlekçilikte Anadolu önder olmamakla birlikte o zamanki dünyanın en başta gelen merkezlerinden biriydi. Orta Tunç Çağı'nda tunç eserler büyük bir bolluğa ulaşmış, ayrıca altın, gümüş ve ikisinin karışımı olan elektrondan yapılmış sanat eserleri de kral ve prenslerin saraylarında büyük ölçüde yer almaya başlamıştır.

Sanayileşmenin Doğuşu

Orta Tunç Çağı'nın en büyük teknolojik aşaması, çömlekçi çarkının icat edilmiş olmasıdır. Bu, dünyada sanayileşmenin ve endüstrileşme atılımının ilk adımıdır. Çömlekler artık "makine" ile üretiliyordu (MÖ 2250-2000).

Orta Tunç Çağı Anadolusunda kentler oldukça gelişmiş olup theokratik beylikler tarafından yönetiliyordu. Bu devletçiklerin en önemlileri Kızılırmak kavisi içindeki Hatti rahip beylikleri ile Çanakkale yakınındaki Troia Krallığı idi. Böylece Orta Tunç Çağı'nda Anadolu'nun birçok mer-

kezi, prehistorik dönemden çıkmış, protohistorik yani öntarih sürecine girmiştir.

Anadolu'nun Orta Tunç Çağı'na ait en önemli merkezleri olan Troia Krallığı ve Hatti Beyliklerini kısa olarak ele alalım.

Troia I Yerleşmesi (MÖ 3000-2500)

Erken Tunç Çağı Anadolusunun en önemli merkezi Çanakkale yakınındaki Troia I yerleşmesidir. Kent ancak bir bölümü ile ortaya çıkarılan 90 m. çapındaki bir surla çevriliydi; evler megaron tipinde inşa edilmişti. Konutların duvarları taştan olup balık sırtı biçiminde örülmüştü. 102 sayılı ev çok iyi korunmuştur. Onun altındaki 103 numaralı konut da megaron biçiminde idi, ancak onun bir dar yanı apsisli yani kavisli idi. Amerikalı kazı heyeti Troia I evresinin on kattan (Ia-Ij) oluştuğunu saptamıştır.

Troia II Yerleşmesi (MÖ 2500-2000)

Troia II, Troia I'in yıkıntıları üzerine kuruldu. Yeni yerleşmede oturanların da Troia I halkı gibi Balkan ve Ege bölgeleri uygarlıklarının bir temsilcisi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü sanat ve somut kültür eserleri, bir öncekinin benzerleri idi. Troia I'de gördüğümüz ve Beyce Sultan'da daha Khalkolitik Dönemde MÖ 4. binde rastladığımız megaron tipi konutlar Troia II'de de kullanılmaktadır. Megaron ince uzun dörtgen biçimli bir yapıdır. Girişi hep bir dar yüzdedir. Odaları bir eksen üzerinde olup 2-3 tanedir. En büyük odasının ortasında bir ocak bulunur. Giriş önü açık bir yarım odadır. Hemen tamamı ortaya çıkarılan ve çok güzel korunmuş olan kent duvarının çapı Troia I'inkinden 20 m. fazlası ile 110 m.dir. Bu küçük kent de ancak kral ve ailesi ile ileri gelenlerin oturduğu 7-8 büyük konuttan oluşuyordu. Kralın, 40 m. uzunluğunda, 13 m. genişliğinde olan iki katlı megaronu tepenin ortasında yükseliyordu.

Homeros'un destanlarını okuyup Kral Priamos'un hazinelerini bulmak için Troia Höyüğü'nü 1870'te kazan Alman işadamı Heinrich Schliemann Troia II'nin kent duvarı içinde gizli olarak saklanmış olan altın ve gümüş eserleri buldu. Sözü geçen hazine üç altın taç, altmış altın küpe, birçok altın iğne ve altın takı, on beş adet altın ve gümüş vazo, bir-

çok altın yüzük ve saç tokası, dört lapislazuli balta, kurşundan bir kadın idol, birçok taş idol ve yine birçok kolye taşından oluşuyordu. Schliemann'ın Almanya'ya götürdüğü ve Berlin'de Völkerkunde Müzesi'ne konan bu hazine, İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet Rusya'ya götürülmüş olup şimdi Puşkin Müzesi'nde sergilenmektedir. Türkiye'de bırakılmış olan bir küçük bölüm eser ise İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde yer almaktadır.

HATTİ UYGARLIĞI (MÖ 2500-2000)

Anadolu yarımadasının bugün için bilinen en eski adı "Hatti Ülkesi" idi. İlk defa Mezopotamya yazılı kaynaklarında Akkad sülalesi döneminde (MÖ 2350-2150) kullanılan bu adlandırma, MÖ 7. yüzyıl Assur yıllıklarında görüldüğü üzere, MÖ 630 tarihlerine değin süregelmiştir. Böylece Anadolu, en aşağı 1500 yıl boyunca Hatti Ülkesi olarak tanındı. Bu ad o denli yerleşmişti ki MÖ 2200 tarihlerinden itibaren Anadolu'yu istila etmeye başlayan Hint-Avrupalı "Hititler" bile yeni yurtlarından söz ederlerken, Hatti Ülkesi deyimini kullanmışlardır. Hattuşa (Boğazköy) tabletlerini ilk okuyan filologlar hep bu tabire rastladıkları için, bambaşka bir dil konuşan bu yeni kavme de Hatti adını taktılar. Oysa sonradan yine tabletlerden öğrenildiğine göre söz konusu Hint-Avrupalı halk kendini Nesice konuşan Nesililer olarak anıyordu. Ancak "Hitit" biçimindeki adlandırma Eskiçağ tarihi çevrelerinde yayıldığı için onu değiştirmek güç olurdu. Kaldı ki kendilerini Nesili olarak adlandıranlar Hint-Avrupalı boyların sadece Orta Anadolu'da oturan bölümü idi. Örneğin Anadolu'daki diğer bazı Hint-Avrupalı boylar, Luwiler ve Palalar adı ile biliniyordu.

Zaten filologlar söz konusu Hint-Avrupalı kavim için "Hatti" sözcüğünü olduğu gibi almayıp, onun Ahdi-Atik'de zikredilen "Heth" ve "Hittim" şeklinden esinlenerek Almanca "die Hethiter", İngilizce "The Hittites", Fransızca "Les Hittites" ve İtalyanca "Gli Ittiti" deyimlerini ürettiler. Türkçede önceleri Eti sözcüğü kullanıldı (Etibank gibi). Şimdi ise Hitit deyimi yerleşti.

Burada yanlış kullanılan bir adlandırmaya işaret etmek yerinde olacaktır. Birçok bilim adamı bir zamanlar doğru olduğu sanılan, ancak şimdi isabetsiz olduğu anlaşılan "Proto-Hitit" ya da "Proto-Hatti" deyimlerini alışkanlık sonucu hâlâ kullanmaktadırlar. Hatti yerine "Proto-Hitit" tabiri kullanıldığı takdirde, Hititler'in Hattiler'den geldiği izlenimi yaratılmış olur. Oysa söz konusu iki halk birbirinden dil ve ırk bakımından ta-

mamiyle ayrıdır. Hele adı Hatti olan kavmi "Proto-Hatti" diye anmak büsbütün anlamsızdır.

Anadolu'daki Hatti Beylikleri bir protohistorik (öntarih) uygarlığıdır. Başka bir deyişle onlar henüz yazı kullanmadıkları için tarihsel sürece ait değildirler. Ancak bu beyliklerin konuştuğu dil, taptığı din, yaşattığı örf ve âdetleri hakkında Hititler yolu ile birçok bilgiye sahip bulunmaktayız. Bu nedenle Hatti Beylikleri öntarih (protohistorya) uygarlığının güzel bir örneğidir.

Hatti Dili ve Hatti Dini

Hattiler'in dili hakkında pek az bilgimiz var. Hattuşa'nın MÖ 14. ve 13. yüzyıllarına ait ibadet konuları üzerindeki tabletlerinden öğrendiğimize göre, Hitit rahipleri dinsel törenleri yönetirlerken arada bir kendi dillerinden olmayan alıntıları okuyorlardı. Çevirileri satırlar arasında verilen bu deyişlerden önce "rahip şimdi Hattili (yani Hattice) konuşuyor" açıklaması bulunmaktadır. Bu tür alıntılardan başka dağ, nehir, kent, tanrı adlarından, bazı dinsel ve mitolojik konulu metinlerden de Hatti dili kalıntıları elde edilmiştir. Böylece Hattice Hint-Avrupa ve Sami dillerinden tamamiyle değişik, kendine özgü bir dildir. Özellikle prefix, yani ön ek kullanan bir dildir. Örneğin çoğul eki, kelimenin başına geliyordu. Söz gelimi şapu, tanrı demektir. Wa ön eki ile Vaşapu, tanrılar anlamına geliyordu.

Hint-Avrupalı Hititler din, mitoloji, töre ve örf bakımından büyük ölçüde Hatti etkisinde kalmıştır. Hitit Pantheonu'nun başlıca tanrıları Hatti dininden alınma idi. Hattice adı Wuruşemu olan Hititler'in Güneş Tanrıçası, onun kocası Fırtına Tanrısı, çocukları, yani Nerik ve Zipplanda'nın fırtına tanrıları, kızları Mezullaş ve torunları Zentuhiş Hatti kökenli idiler. Hitit tanrısı Telipinus ve eşi Hatepinuş da Hattiler'den gelme idi. Bunlara Inaraş ve Zithariyaş ile Karziş ve Hapantalliyaş adlı tanrıçaları da ekleyebiliriz. Hititler'in İlluyanka ve Telipinus efsaneleri de aslında Hatti uygarlığının ürünleri idiler.

Hatti Kökenli İsimler

Hititler'de birer kral adı olan Tuthaliya, Arnuwanda ve Ammuna,

özünde Hatti kökenli dağ adlarıdırlar. Yine bir Hitit kralı adı olan Hattuşili kolayca anlaşılacağı gibi "Hatti" kökünden gelmektedir. Hattuş, Hitit başkenti Hattuşa'nın Hatticesi'dir. Hititler bu köke Hint-Avrupa dillerine öz birer nominatif eki olan "a" ya da "aş" ilave ederek onu Hattuşa ya da Hattuşaş şekline sokmuşlardır. Hattuşili sözcüğü ise Hattuşlu anlamına gelmektedir. Sedat Alp'in saptadığı üzere Hititçe'deki ili, ala, ula suffixleri de, Hattice'deki il, ul ve al'dan gelmektedirler.

Hattiler'in okur-yazar olduklarını gösteren hiçbir belge ele geçmemiştir. Bununla birlikte Mezopotamya ile ticaret dolayısıyla Hatti beylerinin, Kaniş'de (Kültepe) olduğu gibi Assurca bilen kâtipler kullanmış olmaları muhtemeldir. Hattiler'in kendilerine öz bir yazısı ya da hiyeroglifleri olmadığı anlaşılmaktadır.

Görünüşe göre Hattiler Anadolu'nun yerli bir halkı idi ve en aşağı MÖ 3. binin ortalarından beri küçük krallıklar, beylikler halinde idare ediliyorlardı. Bir çeşit kent-devlet olan bu beylikler MÖ 2200'den sonra teker teker Hititler'in eline geçmeye başladılar. Bununla beraber Hattiler, Hitit Dönemi'nde de nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Mısır tapınaklarındaki Kadeş Savaşı tasvirlerinde "Hititli" olarak tanımlanan büyük burunlu askerler yine o tasvirlerdeki krallarından bambaşka bir etnik tip göstermektedirler. Söz konusu Hitit askerleri MÖ 2000 tarihlerinde yapılmış olan Hasanoğlan gümüş heykelciğinin fizyonomisini andırmaktadır. İşaret ettiğimiz tip Tell Brak'ta bulunmuş heykelciklerin başlarına büyük yakınlık göstermektedir. Zaten Hattiler'in Anadolu'nun daha çok orta bölgeleri ile güneydoğu çevrelerinde yerleşik oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Emin Bilgiç'in saptadığı üzere Hattice yer adlarına Güneydoğu Anadolu'da rastlamaktayız.

Hatti Sanatı

Anadolu'nun Mezopotamyalılar tarafından Hatti Ülkesi adı ile anıldığını bildiğimize göre, MÖ 2500-2000 tarihleri arasında gelişmiş olan uygarlığın da Hattiler'e ait olması gerekir. İlk defa A. Goetze Alişar ve Alacahöyük'teki Erken Tunç Çağı tabakalarının Hattiler'le ilgili olduğunu söylemiş, arkasından Kurt Bittel de aynı düşünceyi ileri sürmüştür. 1961'de bu satırların yazarı konuyu ayrıntılı bir biçimde ele almış ve özgün bir Hatti sanatının mevcut olduğunu ortaya koymuştur (Akurgal, The Art of the Hittites, London 1962, s.13-29). Örneğin vazo biçimle-

ri, heykelcik tipleri ve özellikle bezeme çeşitleri çok belirgin bir üslup birliği oluştururlar.

HURRİLER

Hurriler'e ilkönce MÖ 3. binin son dörtlüğünde Güneydoğu Anadolu'da rastlanmaktadır. Hurri dilindeki en eski yazılı belge Mardin'in güneyinde bulunan Urkis şehrinde bir tapınağın kurulması ile ilgilidir ve şimdi Louvre Müzesi'nde saklanmaktadır. Söz konusu yazıt tunçtan güzel bir aslan heykelciğin koruduğu bir taş levha üzerine arkaik çivi yazısı ile kazılmış olup MÖ 2300 yıllarına aittir. Adı geçen Urkis kenti Yukarı Fırat ile onun bir kolu olan Habur Irmağı arasında, dağlık bölge içinde Mardin'in güneyinde yer almaktadır. Bir başka belgede bu kent Hurri tanrısı Kumarbi'nin oturduğu yer olarak anıldığına göre söz konusu yörenin Hurriler'in başlıca merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Hurriler'e, Orta Anadolu'da Neşa'da Karum II yerleşmesinde bulunan tabletlerde de rastlıyoruz. Emin Bilgiç on beş kadar Hurrili şahıs adı saptamış bulunmaktadır. Bunların Assurlular gibi, Anadolu'da işadamı olarak bulundukları anlaşılmaktadır.

Hurriler önceleri MÖ 2. binin ilk yarısında kısa yaşamlı küçük beylikler kurmuşlardır. Ancak 2. binin ortalarına doğru Hint-Avrupalı boyların idaresinde kurulan ve halkının büyük çoğunluğunu Hurriler'in oluşturduğu Mitanni Devleti bir yüzyıl süresince o dönemlerde Yakındoğu'nun Mısır'dan sonra gelen ikinci büyük siyasal gücü olmuştur.

Böylece Hurriler'in MÖ 2. binin ortalarında, Mitanni Devleti döneminde Güneydoğu Anadolu, Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de oturdukları anlaşılmaktadır. İkinci binin ortalarına doğru Hurriler batıya ve özellikle Akdeniz doğrultusunda yayılmışlar, Kilikya sınırlarına kadar uzanmışlardır.

Mitanni Devleti'nin kralları Hint-Ari kökenli idiler. Öyle anlaşılıyor ki Hindistan'a giden Hint-Ariler'den bazı boylar Kafkaslar'dan ya da İran yaylasından Güneydoğu Anadolu'ya gelmişler ve orda yerli halk olan Hurriler'le kaynaşmışlar, yani Orta Anadolu'da Hititler'in Hattiler'le kurdukları symbiosis gibi, bir karma topluluk meydana getirmişlerdi. Yine Orta Anadolu'da olduğu gibi yerli halk dışarıdan gelen yabancılardan daha yüksek bir uygarlık düzeyinde idi. Ancak yeni gelenler genç ve savaşçı bir halktı ve öyle anlaşılıyor ki Marianni adını taşıyan bu soylu kişiler

(Aristokrat sınıf) sahip oldukları at koşulu hafif savaş arabaları ve at yetiştirmek konusundaki bilgi ve tecrübeleri ile zaptettikleri ülkede üstünlük sağlamışlardı. Nitekim Boğazköy'de bulunan ve Hititçe yazılmış dört tablette atların yetiştirilmesi, terbiye edilmesi ve yabancı bir iklime alıştırılması konusunu ele alan eserin aslı Kikkuli adlı bir Mitannili tarafından kaleme alınmıştır. Aslı ele geçmemiş olan söz konusu eserin Hititçe çevirisinde teknik terimler ve sayılar Sanskritçe verilmiştir. Zaten Mitanni krallarının adları da Sanskritçedir; örneğin, Suttarna, Baratarna, Sauşsatar, Artatama ve Tuşratta adları. Bunun gibi Mitanni kralları İndra, Mitra, Varuna ve Nasatya gibi Hint tanrıları üzerine yemin ederlerdi.

MÖ 15. yüzyılda, yani Eski Hitit Krallığı'nın I. Hantili'den II. Huzzia'ya kadar olan ve bir yüzyıl süren güçsüz döneminde Assur devleti ile Güney Anadolu'daki Kizzuvatna Beyliği Mitanni egemenliği altında idi. Mitanni kralları Mısır Kralı IV. Thutmosis, III. Amenophis ve IV. Amenophis dönemlerinde yarım yüzyılı aşan bir süre boyunca Mezopotamya dünyasında dilediklerini yapacak güçte idiler.

Hurri Uygarlığı

Hurriler özellikle mitoloji, din ve yazın alanlarında önemli yapıtlar ortaya koymuşlardır. Hurriler aslında daha çok Sümer-Babil kültür geleneğinin yaşatıcıları olarak görünmekte iseler de bazı uygarlık alanlarında, kendilerine öz yaratıları da vardı ve aşağıda göreceğimiz gibi Hititler'e önemli esin kaynağı olmuşlardır. Ne var ki Hurriler siyasal bir güç olarak ancak 200/250 yıl boyunca egemen olmuşlar, böylece bu kısa süre içinde gerekli gelişme ve olgunlaşma olanağını bulamamışlardır.

HATTİ-HİTİT BEYLİKLERİ DÖNEMİ (MÖ 2100-1700)

Hint-Avrupa Boylarının Anadolu'ya Gelişi (MÖ 2100-2000 sıralarında)

Anadolu yerleşmelerinin Erken Tunç Çağı'ndan beri sürdürdüğü barış yaşamı MÖ 2000 yıllarına doğru korkunç bir saldırı ile son bulmuştur. Alacahöyük'te ve Boğazköy'de Erken Tunç Çağı uygarlığı kalın bir yangın tabakası ile örtülmüştür. Alişar'da Erken Bronz Çağı'ndan sonra

oturma yalnız Akropol'de sürdürülmüş, şehirde ise bütünüyle son bulmuştur. Orta Anadolu'daki Bitik, Karaoğlan, Dündartepe ve Karahöyük gibi yerleşmelerde ise Erken Bronz Çağı tabakası bir düşman saldırısının belirgin yangın izlerini gösterir. Ankara'daki Ahlatlıbel'le Etiyokuşu yerleşmeleri de Erken Tunç Çağı'ndan sonra terk edilmişlerdir. Böylece Erken Tunç Çağı'nın Orta Anadolu'da silah zoru ile kapandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yangın tabakasının üzerine kurulmuş olan yeni uygarlık aşağıda görüleceği üzerine Hint-Avrupalı dil grubuna giren Hititler'e aittir.

Assur Sömürgeleri (MÖ 1900-1800)

Beylikler döneminin en ilginç yönlerinden biri de Orta Anadolu'da bu süreç içinde Assurlu tüccarların ticaret sömürgeleri kurmuş olmalarıdır. Anadolu'nun ilk tarihsel çağı olan Beylikler dönemi bu Assurlu tüccarların yazılı belgeleri yardımı ile daha belirgin bir biçim kazanmaktadır.

Yarı efsane biçimindeki bir metinde Assurlu tüccarların Akad Kralı Sargon'dan (MÖ 2340-2284) Hatti ülkesindeki Puruşhanda kentine sefer yapmasını istedikleri görülmektedir. İyi korunmuş olmayan metinde tüccarların başı: *"Dünyanın Kralı Sargon'a adı ile seslendik; bize doğru insin; biz güç kazanmak istiyoruz; çünkü biz savaşçı değiliz"* demektedir. Metinde yolların bozukluğundan ve ulaşım zorluğundan da söz edilmektedir. Ancak kazanç isteği insanı güçlü kılmaktadır. Assurlu tüccarlar Anadolu'dan kereste, gümüş ve bakır gibi işlenmemiş hammadde almak, karşılığında da kendi üretim maddelerini satmak istiyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki birkaç yüzyıl düzensiz yürütülen bu alışveriş MÖ 19. yüzyılda sistemli bir biçime sokuldu. Kültepe II tabakasında bulunan binlerce tabletten anladığımıza göre Assurlu işadamları Orta Anadolu'da Karum'lar, yani bağımsız ticaret kolonileri adını verdikleri merkezler kurmuşlardı. Bunlardan birçoğunun adları metinlerde geçmekte ise de yerleri bilinmemektedir; örneğin ele aldığımız metinlerde adı sık geçen Puruşhanda bunlardan biridir. Bugüne değin yalnız Hattuş ve Neşa karumlarının yerleri öğrenilmiştir. Ayrıca Assurlular'ın Mabartum (istasyon) adını verdikleri daha küçük ticaret merkezcikleri bulunuyordu. Assurlu işadamlarının tabletlerinden bir miktar Alişar'da da bulunmuş olduğuna göre buradakinin bir Mabartum olması mümkündür.

Alışveriş eşya mübadelesi yolu ile yapılıyordu. Assurlu tüccarlar Anadolu'da ucuz olduğu için özellikle bakır alıyor, karşılığında da kalay ve kumaş veriyorlardı. Alışverişte altın ve gümüş esas kabul ediliyordu. Perakende hesaplar gümüş, toptan ticaret ise altın esas tutularak yapılıyordu. Altın gümüşten 8 kat değerli idi. İyi kalite bakırın 70 kilosu bir kilo gümüşe eşdeğerliydi. Amutum adlı bir maden gümüşten 40 kat daha değerliydi, yani bir kilo amutum elde etmek için 40 kilo gümüşe eş değerde olan bir mal vermek gerekiyordu. Bu değerli maden, o dönemlerde yeni keşfedilen demir olmak gerektir.

Yollar arabaların kullanılmasına elverişli olmadığı için taşıma aracı olarak çoğunlukla kara lakabı ile andıkları eşek kullanılıyordu. Kültepe'de bulunan bir kabartma kalıbında bu önemli taşıt aracı iki tanrı ile bir arada görülmektedir.

Anadolu halkı ile yaptıkları alışverişten Assurlu tüccarlar büyük kazanç sağlıyordu. Çünkü onlar hem alıştan hem de satıştan ayrı yarar elde ediyorlardı. Örneğin 20 gram kalayı bir gram gümüşle, bir gram gümüşü ise 10 gram kalayla değiştiriyorlardı. Assurlu tüccarlar okur-yazar oldukları için o dönemlerde yazı kullanmaya daha başlamamış olan Anadolu kavimlerini böylece sömürüyorlardı. Her zaman olduğu gibi kentler ve özellikle ülkeler arası ticaret için yazışmak en gerekli koşuldu.

Neşa Karumu Anadolu'daki geri kalan ticaret kolonilerinin merkeziydi. Tahsin Özgüç'ün Nimet Özgüç'le birlikte 1948'den beri Kültepe'de karumda, yani Assurlu tüccarların oturmuş oldukları yerleşmede yaptığı kazılar çok önemli sonuçlar vermiştir. Bu yerleşmenin hemen bitişiğindeki höyükte yerli halkla Nesililer'in yani kendilerini Neşalı olarak tanıtan Hititler'in iskân yeri bulunuyordu. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi kent halkının büyük çoğunluğu, Hattiler'den, yine önemli bir bölüğü de Hurriler'den oluşuyordu. Tahsin Özgüç son yıllarda höyükte de çalışmış ve çok önemli yapılarla Kral Anitta'nın adını taşıyan bir bronz kamacık bulmuştur. Her iki yerleşmede bulunan eşsiz değerdeki eserler Ankara'da Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

HİTİT DEVLETİNİN KURULUŞU

Hatti-Hitit Beylikleri bölümünde ele aldığımız büyük prenslikler biçimindeki gelişme, güçlü bir krallığın ortaya çıkmasına doğru ilk adımdı gerçekten. Anadolu'nun daha uzun süre dağınık ve küçük prensliklerin

elinde kalması dışarıdan gelebileceklere elverişli ortam yaratıyordu. Böylece dış tehlike karşısında Anadolu beyliklerinden bazılarının birlik olmaları doğal kabul edilebilecek bir oluşmadır.

Nitekim beyliklerin birbirleriyle yaptıkları savaşın sonunda Hattuşa'da Eski Hitit Krallığı'nın kurulduğunu görüyoruz.

Hititler Döneminde Dünyanın Başlıca Devletleri

Hititler zamanında dünyada egemen olan devletler şunlardır: Yakındoğu'da kuzeyden güneye Mitanni, Assur, Babil ve Mısır Devletleri, Orta Akdeniz Bölgesi'nde Girit'te Minos, bugün Yunanistan dediğimiz ülkede de Ahhiyawa Devletleri. Mitanni Devleti MÖ 16. ve 15. yüzyıllar boyunca Hititler'e üstün durumda iken I. Şuppiluliuma (MÖ 1380-1345) zamanında Hitit hükümranlığına girmiştir.

Hammurabi Devrinde (MÖ 1728-1686) çok parlak bir evre yaşamış olan Eski Babil Devleti, Babil'in I. Murşili tarafından tahrip edilmesinden sonra gücünü yitirmiş ve Kafkas kökenli Kassitler'in işgali altında sönük bir yaşam sürmüştür. Nitekim Babil, uzun süre Hitit krallarının çocukları, kardeşleri ve onların çocukları tarafından yönetilmiştir.

Assur ve Mari uygarlıkları da altın çağlarını MÖ 17. yüzyılda yüksek bir düzeyde yaşarken MÖ 16. yüzyıldan sonra önemli güç olmaktan çıkmışlardır.

Hitit İmparatorluğu MÖ 13. Yüzyılda Dünyanın İki Süper Devletinden Biriydi

Böylece Assur, Mari, Babil gibi uygarlık merkezlerinin MÖ 16. yüzyıldan, Mitanni Devleti'nin ise MÖ 15. yüzyıldan sonra politik güçten yoksun olmaları Hitit İmparatorluğu'nun yükselmesine yol açmıştır. Nitekim II. Tuthaliya (MÖ 1460-1440) ve özellikle I. Murşili (MÖ 1630-1600) tarafından başlatılan denize ve Mezopotamya'ya ulaşma politikası, sonraki krallarca da sürdürülmüş ve bu sayede Hitit Devleti siyasal egemenlikten başka kültür alanlarında da dünyada önemli bir yer edinmiştir. Hitit Devleti I. Şuppiluliuma (MÖ 1380-1345), II. Murşili (MÖ 1345-1315), Muwatalli (MÖ 1315-1282), III. Hattuşili (MÖ 1275-1250) ve IV. Tuthaliya (MÖ 1250-1220) dönemlerinde, yani bir yüzyılı aşkın süre bo-

yunca, o tarihlerdeki Yakındoğu'nun ve dünyanın egemenliğini Mısır ile birlikte paylaşıyordu. MÖ 13. yüzyıl boyunca yeryüzünün iki süper devletinden birini oluşturan Hititler, geliştirdikleri hoşgörülü, insancıl yasaları ile Eski Çağ'ın en özgün uygarlıklarından birini yarattılar.

Hititlerde Tarım ve Ticaret

Yazılı kaynaklardan öğrendiğimiz üzere Hitit İmparatorluğu'nda halkın başlıca geçim kaynağı tarımdı. Bununla beraber yine tabletlerden edinilen bilgiye göre çeşitli mesleklerde çalışanlar çok olduğu gibi, ticaret yaparak zengin olanlar da az değildi.

Ulaşım ve ticaret kağnılarda gördüğümüz disk şekilli dört tahta tekerlekli öküz arabaları ve özellikle eşekler ve katırlarla gerçekleştiriliyordu. Yolların bakımı saraya bağlı prenslikler ve beyliklerce yapılıyordu.

IV. Hattuşili'nin bir mektubundan anlaşıldığına göre Hititler demir madenini topraktan çıkarmasını biliyor ve ondan çeşitli aletler ve mobilya yapabiliyorlardı. Ancak aynı yazıda bildirildiği üzere bu iş uzun zaman alıyordu. Gümüş çubuklar Hatti, Hitit Beylikleri Devri'nde olduğu gibi Hititler'de de alışveriş aracı, yani bir çeşit para olarak kullanılıyordu.

Hitit Kültürünün Özellikleri

Hititler yoğun Hatti, Mezopotamya ve Hurri etkilerine karşın, kendilerine öz ve Yakındoğu'da benzeri olmayan yüksek düzeyde bir uygarlık yaratmışlardır.

Hitit Kültüründe Mezopotamyalı ve Hattili Unsurlar

Hitit kültürünün Mezopotamya'dan ve Hattiler'den dil, din ve sanat alanlarında ne denli etkilendiği, belirgin bir biçimde görülür. Anadolu'yu Hititler Dönemi'nde Mezopotamya'ya bağlı kılan en önemli etken, Hattuşa'da Eski Krallık Dönemi'nden beri kullanılmaya başlanmış olan "Çivi Yazısı"dır. Hititler Mezopotamya'nın o denli etkisinde kalmışlardır ki kendi çivi yazılarında Akkadça ve Sümerce yazı işaretlerini oldukları gibi

kullanıyorlardı. Zaten o dönemlerde Akkadça diplomatik dil idi ve uluslararası yazışmalarda, anlaşmalarda (muahedelerde) kullanılırdı; nitekim Boğazköy tabletleri arasında Sümer-Akkad-Hitit lügatlerinden kırık parçalar bulunmuştur. Ayrıca Boğazköy'de, bütün ya da bir bölümü Sümerce veya Akkadça yazılmış yüzü aşkın metin ele geçmiştir. Bu bağlamda özellikle Sargon'un ve Naram Sinn'in Anadolu savaşlarını, ayrıca Gılgameş Destanı'nı anlatan tabletler örnek oluştururlar.

Hurri Etkileri

Hititler mitoloji, din ve at yetiştirme alanlarında Hurri kültüründen yoğun biçimde etkilenmişler, Sümer ve Akkad uygarlıklarını belirli bir ölçüde de olsa Hurriler'in aracılığı ile tanımışlardır.

İlk Hurri etkileri MÖ 1450 tarihlerinde başlar ve Hattuşili III'ün (MÖ 1275-1250) eşi Puduhepa döneminde en belirgin biçimine ulaşır. En çarpıcı Hurri etkinliği, Hitit prenslerinin Hurrice adlar almaları ile ortaya çıkar. Örneğin aşağıdaki adlar Hurricedir: Nikalmati, Arnuwanda I'in (MÖ 1440-1420) eşi; Aşmunikal, Tuthaliya III'ün (MÖ 1400-1380) eşi; Puduhepa ve Hinti, Şuppiluliuma I'in (MÖ 1380-1345) ilk iki eşi; Malnikal, Şuppiluliuma I'in üçüncü eşi (?); Tanuhepa, Murşili II (MÖ 1345-1315), Muwatalli (MÖ 1315-1282) ve Murşili III (MÖ 1282-1275) dönemlerinin Tavanannası (yani Ana Kraliçesi); Puduhepa, Hattuşili III'ün (MÖ 1275-1250) eşi. Birçok prens adı da Hurricedir; örneğin, Şuppiluliuma I'in oğlu Kargamış Kralı Şarru-Kuşuh ile daha sonraki Kargamış krallarından Inı-Teşup ve Talmi-Teşup. Ayrıca yukarda değindiğimiz üzere III. Murşili de prensliği sırasında Urhi-Teşup adını taşıyordu.

Huttuşili III'ün eşi Puduhepa Hurri kökenli olduğu gibi, prenseslerden daha birkaçının da Hurri sarayından alınan gelinlerden olmaları akla yakın gelmektedir. Buna karşın prenslerin hepsi doğal olarak Hitit soyundandır. Özünde Hurri adlarının gözde olması, Hurri Uygarlığı'nın yüksek bir düzeyde bulunmasından kaynaklanıyordu. Ancak Hurriler'e duyulan sevgi ve saygı büyük ölçüde politik çıkarlara bağlı idi. Çünkü Hurriler'in oturdukları birçok toprak Hitit egemenliğinde idi. Bu nedende Hattiler'e uyguladıkları sevecen davranmak politikasını Hurriler konusunda da kullanıyorlardı.

Nitekim 9. yüzyılda Orta Asya'dan göç edip Pers, Arap ve Bizans ülkelerine gelen Türkler de yerli halklara sevgi ve saygı göstermeyi ulu-

sal politikaları saymışlardır. Örneğin İran'daki Büyük Selçuklu ve ardından da Anadolu'daki Selçuklu dönemlerinde beylerin (hükümdarların) Pers adları taşımaları sevgi ve saygıya dayalı olduğu ölçüde, politik çıkarlara da bağlı idi.

Hititler yoğun biçimde Hatti, Mezopotamya ve Hurri etkileri altında kalmış oldukları halde ulusal kimliklerini yitirmemişler, tersine bütün bu esinlenmelerden yararlanarak özgün bir uygarlık yaratmışlardır. Birçok uygarlığın karışımından oluşan başarılı bir sentez yüzyıllar sonraki Anadolu'da bir daha gerçekleşmiştir. Gerçekten Türkler'in 16. yüzyılda Pers, Arap, Bizans ve eski Anadolu geleneği ile kendi Orta Asya özelliklerinden yararlanarak yarattıkları Osmanlı Uygarlığı da böyle başarılı ve özgün bir sentez örneğidir. (Hurri Uygarlığı için bkz. E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, 5. baskı, İstanbul 1995.)

Hititlerde İnsan Hakları

Hitit Uygarlığı'nın, onu Yakındoğu'daki komşularından ayıran en önemli özelliği, insan haklarına duyulan saygıda belirginleşmesidir. Albrecht Goetze'nin saptadığı gibi Hititler, insan yaşamına ve kişilik haklarına büyük önem veriyordu. Onur kırıcı cezalar, Assur kanunlarında görülen acımasız yargılar Hitit hukukuna yabancı idi. Assurlular'ın uyguladığı düşman vücutlarının parçalanması, ateşte yakılması, esirlerin kazıklara oturtulması ya da derilerinin yüzülmesi, kesilmiş insan kafalarından piramitlerin oluşturulması çeşidinden davranışlar Hitit Ülkesi'nde söz konusu olamazdı. Nitekim bunun gibi işkencelerin yapılmış olduğunu gösteren tasvirlere Hitit sanatında rastlanmamaktadır.

Kölelerin Bile Hakları Güvence Altındaydı

Kölelerin bile hakları güvence altında idi. Örneğin köleler özgür kadınlarla evlenebiliyorlar ve bu yüzden kadınlar özgürlük haklarını kaybetmiyorlardı. Ancak kölenin başlık parası ödemesi zorunlu bir koşuldu. Böyle bir evlilik bozulduğunda varlıklar ve çocuklar özgür vatandaşlar için öngörülen ilkelere göre paylaşılıyordu. Böylece varlık, kölelerin özgürlüğüne yol açıyordu.

Doğulu ülkelerde sıkça rastlanan kardeş evliliği, Hititler'de ölüm ce-

zası ile yasaklanmıştır. Şuppiluliuma I'in Hukkanaş Muahedesi'ndeki sözleri bu yargıyı belirgin olarak dile getirir: *"Ben güneş, sana eş olarak verdiğim kız kardeşimin çeşitli derecelerde kız kardeşleri vardır. Artık onlar senin de kardeşlerin oldular, çünkü sen onların kardeşleri ile evlendin. Hatti Ülkesi'nde önemli bir ilke vardır. Erkek kardeş kız kardeşi ya da onların kız çocukları ile cinsel ilişkide bulunamaz. Bulunursa Hatti Ülkesi'nde sağ yaşayamaz, öldürülür. Ancak senin ülkende erkeklerin kendi kız kardeşleri ve kuzenleri ile sevişmek gibi kötü âdetleri vardır. Bu Hattuşa'da yasaktır. Şimdi eğer sana eşinin kız kardeşi, yarı kardeşi ya da onlardan birinin kız çocuğu gelirse ona yiyecek ve içecek ver. Yiyin ve kıvançlı olun. Ancak onunla sevişmek isteğinden uzak dur. Buna izin yoktur, ölümle cezalandırılır."*

Hititlerde Kadın

Hitit Uygarlığı'nın en ilginç özelliklerinden biri de Mezopotamya'da erkeklerin baskısı altında yaşayan kadının Hitit Ülkesinde sahip olduğu saygınlıkta görülmektedir. Kraliçelerin nerede ise krallar kadar haklara sahip olmalarından anlıyoruz ki Hititler'de erkek ve kadın eş değerde idi. Harem yalnız kral sarayında vardı; halk arasında ise çok kadınla evlilik (poligami) geleneği yoktu.

Hitit Kralları (Primus İnter Pares)

Sayageldiğimiz özellikleri ile Hititler Eskiçağ tarihinde seçkin bir yer alırlar. Onlar akılcı ve gerçekçi tutumları ile, dilleri ve dinleri birbirlerinden ayrı düzinelerce yerli halkla birlikte ulusal kimliklerini yitirmeden yarım bin yıl süresince güçlü bir devlet ve özgür bir uygarlık olarak yaşadılar.

Hititler'in en çarpıcı özelliklerinden biri, insan haklarına saygılı bir devlet kurmuş olmalarıdır. Hitit kralı devletin ve ordunun olduğu gibi din ve yargı işlerinin de başı idi. Yabancı devletlerle olan ilişkiler de onun buyruğu altında bulunuyordu. Federal bir devlet olan memleketin en mühim bölgelerinin idaresini yürütmek işini çocuklarına yaptırırdı. Örneğin I. Şuppiluliuma oğullarından Piyasilli'yi Kargamış'a, Telipinu'yu Halep

Krallığı'na atadı. Kargamış Krallığı'na kardeşini, o ölünce onun oğlunu; Halpa'ya (Halep'e) yeğeni Rimşarma'yı getirdi. Bunların görevleri yollara, tapınaklara bakmak, onları onarmak, ulaşımda güvenceyi sağlamaktı.

Hitit kralları devletin başına, Kral Telipinu'nun sağladığı tahta çıkma yasasına uygun olarak kalıtım (veraset) yolu ile çıkıyorlardı. Ancak her Hitit kralı, Yakındoğu'nun acımasız hükümdarlarının tersine, bir "primus inter pares", yani "eşitler arasında birinci" idi.

Pankus (Soylular Kurulu)

I. Hattuşili'nin (MÖ 1660-1630) politik vasiyetnamesinde gördüğümüz gibi, soylular kralın yargısına bağlı değillerdi; tersine tartışmalı konular Pankus'ta (Soylular Kurulu'nda) ele alınır ve karara bağlanırdı. Telipinu (MÖ 1535-1510) döneminde sağlanan "tahta çıkma yasası"nda soyluların hakları yüksek tutulmuştur. Bu belgede kral kesin deyişlerle uyarılmakta ve soylulardan hiçbirini öldüremeyeceği belirtilerek taht tartışmalarında kararın Pankus tarafından alınacağı, kötü işlere kalkışan kralın bunu başı ile ödeyeceği bildirilmektedir.

Yeryüzünün En Eski Meşruti Krallığı

Hitit krallarının ülke sorunlarını Pankus adını taşıyan bir mecliste, yani bir çeşit senatoda karara bağlamaları zorunluğu, yeryüzünde ilk defa Hattuşaş'ta olagelmektedir. Böyle olduğuna göre Hitit İmparatorluğu dünyanın ilk meşruti krallığı olarak insanlık tarihinde eşsiz bir yer almaktadır.

Hitit kralları Mezopotamya hükümdarlarının tersine tanrılaştırılmamışlardır. Hitit metinlerinde ölen krallar için "o tanrı oldu" deyimi geçmektedir. Ancak Hitit Devleti'nin sonlarına doğru tahtta oturan IV. Tuthaliya'nın (MÖ 1250-1220) Yakındoğu krallarının davranışlarına özendiğini görüyoruz. Boğazköy'de bulunan bir mühür baskısından öğrendiğimize göre IV. Tuthaliya kendini, Assur'da I. Adad-Nirari'den (MÖ 1297-1265) beri kullanılmaya başlanan "Evrenin Kralı" olarak anan ilk Hitit kralıdır. Onun, kendi yaşam döneminde, Yazılıkaya Açıkhava Tapınağı'nın tanrılara ait A odasında kendisinin yaptırdığı şüphesiz olan büyük kabartmada tanrılar gibi dağlar üzerinde durması, B odasında diğer bir

kabartması ile bir heykelinin yer alması, bu özentiyi belirgin biçimde açığa vurmaktadır. Nitekim Ugarit'te (Ras Şamra'da) bulunmuş olan bir mühür baskısında bu kral, tanrılara öz olan, ucu sivri boynuzlu külahla görülmektedir. Yazılıkaya'daki söz konusu Tuthaliya kabartmaları ve heykel, çöküntü döneminde III. Arnuwanda tarafından yaptırılmış olamayacaklarına göre, IV. Tuthaliya'nın kendini tanrılaştırmış olduğu anlaşılmaktadır. Hurri kökenli bir annenin çocuğu olan IV. Tuthaliya'nın bu Yakındoğulu davranışı, Hitit İmparatorluğu'nun son bulmak üzere olduğunu gösteren bir işaret olsa gerektir.

Hitit Sarayındaki Yaşam Hakkında Bildiklerimiz

Meşruti bir krallık hüviyeti taşımasına ve kralların tanrılarına bağlı, insan haklarına saygılı olmalarına rağmen Hattuşaş sarayının zengin bir haremi ve herhalde güzel cariyeleri vardı.

Sedat Alp'in sosyal sınıf NAM.RA'lar araştırmasından Hitit sarayındaki çeşitli yetkilere sahip protokol büyüklerinin Osmanlı sarayındaki yüksek rütbeli memurlar gibi yer aldığını görmekteyiz. Büyük Tapınak'ta sadece yarısı gün ışığına çıkan bir tabletten, 208 kişiden 18'inin rahip, 29'unun çalgıcı, 19'unun tahta tabletlere yazı yazan kâtip, 35'inin kâhin rahip, 10'unun hurrili şarkıcı olduğunu öğreniyoruz.

Hitit Kraliçeleri (Tavanannalar)

Hitit sosyal yaşamının bir başka belirgin özelliğini kral eşlerinin sahip oldukları saygınlıkta buluyoruz. Kral eşleri, Tavananna sanı ile yani "Anne Kraliçe" saygılanmasıyla anılıyorlardı. Bu saygın sanı, kocaları öldükten sonra da, yani yeni kralın eşi döneminde de, ölene değin taşıyorlardı. Böylece yeni kralın eşi Tavananna sanını bir önceki kral eşinin ölümünden sonra elde edebiliyordu.

Dünyada başka bir eşi olmayan bu yasa ilginç olduğu ölçüde kazanılmış bir hakkın koruyucusu olmak bakımından övgüye değerdir. Birikimi ve deneyimi büyük olan eski kraliçenin yeni krala ve kraliçeye örnek olması, onları böylece kısmen de olsa dengeleyebilmesi elbette ki yararlı oluyordu. Ancak bu yasadan bazı kralların rahatsız oldukları anlaşılıyor. Örneğin I.Hattuşili kendi krallığından önceki Tavananna'dan "O bir yı-

landır" diye şikâyet etmektedir. II.Murşili'nin ise Tavananna sıfatı ile egemen olan üvey annesi yüzünden yaşamının zehredilmiş olduğu bilinmektedir.

Böyle olmakla birlikte Tavananna yasası 500 yıla yakın bir süre boyunca kesintisiz geçerli olmuştur.

Kraliçeler şölenlerde ve libationlarda, yani tanrılara içki ya da kurban kanı sunma sırasında krallara eşlik ediyorlar, hatta kral mühürlerinde onların da adları bulunuyordu. Örneğin, I. Arnuwanda ile eşi Aşmunikal, I. Şuppiluliuma ile birinci eşi Hinti, III.Murşili (Urhi-Teşup) ile Danuhepa, III.Hattuşili ile Puduhepa adları aynı mühürde yer alıyordu. Kral eşlerine gösterilen bu saygıyı fırsat bilerek ölçüyü kaçıran sadece iki kraliçeyi I.Arnuwanda'nın eşi Hurrili Aşmunikal'i ve III.Hattuşili'nin eşi Hurrili Puduhepa'yı gösterebiliriz. Aşmunikal annesi yolu ile Eski Krallığın biricik varisi olmaktan yararlanarak hemen her belgeye kralla birlikte imza koymuştur.

Özet

Hititler Anadolu'da önce beylikler halinde (MÖ 2000-1660), sonra bir krallık (MÖ 1660-1460), daha sonra bir büyük krallık kurarak (MÖ 1460-1190) egemen olmuşlardır. Politikaları gerçekçilik üzerine kurulmuştur. Yerli Anadolu kavimlerini özellikle Hattiler'i ve Hurriler'i hoşgörü ve anlayışla yönettiler. Başlangıçta uygarlık yönünden kendilerinden çok üstün olan bu kavimlerden büyük ölçüde yararlandılar, onların geleneklerine, dinlerine saygı gösterdikleri gibi ülkenin adını bile değiştirmediler. Mezopotamya'dan çivi yazısını alarak uygar bir ulus olarak kendi çağlarının en ileri ülkelerinden biri oldular. Dış politikayı, tampon devletçikler kurarak ve bunlarla aralarında evlenme yolu ile yakınlık sağlayarak idare ettiler. Yasalara, insan haklarına, anlaşmalara saygı göstererek doğru olmayı bildiler. Ancak Hitit İmparatorluğu düzinelerce küçük krallardan oluşan bir uygarlıklar mozayiği idi; onu dengeli ve uyumlu bir politika içinde yönetmek çok güçtü. Belki de Hattuşili III'ün, Kral Murşili III'e başkaldırması ve tahtı yasaları çiğneyerek zorla ele geçirmesi, başkalarına, yani Hitit Devleti'nin yıkılmasına başlıca etken olan Batı Anadolu Beyliklerine yol oldu ve böylece 800 yıllık koca devlet içten ve dıştan saldıran güçlerle son buldu.

Troia Höyüğü'nün III, IV ve V'inci katları da Orta Tunç Çağı dönemine ait olup Troia I ve II yerleşmelerinin uzantısıdır.

Troia VI Uygarlığı (MÖ 1800-1200)

Troia VI döneminde yazı kullanılmadığından ötürü bu yerleşmeyi bir Yeni Tunç Çağı (MÖ 1800-1200) uygarlığı olarak tanımlıyoruz. Her ne denli hiç olmazsa 13. yüzyılda Troia krallarının, komşu krallarla yazışmak için çivi yazısı ve Linear B yazısını bilen saray kâtipleri kullandıkları şüphesiz idiyse de kalıntılar arasında hiçbir yazıta rastlanmadığı için Troia VI yerleşmesini dediğimiz gibi bir Yeni Tunç Çağı uygarlığı olarak sınıflandırmak gerektir.

Orta Bronz Çağı Troia uygarlığından sonra kurulan Troia VI'nın Orta Bronz Çağı kalıntıları, göçmen Hint-Avrupalı kavimlerinin kurdukları ilk kent devletleri ile aynı döneme rastlamaktadır. Nitekim Yunanistan'da Orta Bronz Çağı'nın aynı zamanlarda sona erişi ve Geç Bronz Çağı'nın başlaması bir rastlantı olmasa gerektir. Bu yeni ve birbiriyle çağdaş uygarlıkların eski dünyanın üç komşu bölgesinde aynı zamanlarda doğuşu, 3. binin sonlarına doğru başlayan ve 2. binin başlarına değin süren büyük Hint-Avrupa göçüyle ilişkili olmalıdır. Blegen, Troia VI halkı ile Yunanistan'ın Orta Hellas Devletleri arasındaki gerçek ilişkiye haklı olarak değinmişti. Hititler'in sürekli olarak kuvvetli bir Doğu etkisi altında kalmalarına karşın, uygarlıklarının özellikle mimaride ve kent planlaması alanlarında Myken ve Troia VI ile belli ortak temel özellikleri vardı.

Hitit yazılı kaynaklarının Vilusa Prensi Alexandu'dan söz etmesi ve onun da Priamos'un oğlu Alexandros'un adını anımsatması, Batı Anadolu'da bir ülke adı olan Vilusa'nın İlion ya da İlios'la, ayrıca yine Hitit metinlerindeki Taruişa'nın Troia sözcüğü ile benzerliği ilginçtir. Bununla beraber öyle anlaşılıyor ki Troia ile Hattuşa arasında doğrudan bağlantı çok azdı. Hitit çanak çömleğinin en ufak bir parçası dahi Troia'da bulunmamıştır.

Her iki kültürün mimarlık ve seramik sanatlarında görülen benzer özellikleri de aralarında doğrudan bir bağlantı olduğunu kanıtlamaz. Söz konusu yakınlıklar daha çok bu üç uygarlığın aynı kökenden gelmiş olması ile ilgili olsa gerektir. Kara ulaşımı emin ve sağlam olmadığı için, Troia daha çok geleneği ve jeopolitik durumu ile Batıya yönelmişti. Hel-

las ve Kyklad kökenli mat çanak-çömlek ve Myken kökenli ürünler göze çarpanlardır. Ayrıca Troia'da Girit sanat ürünleri ile Kıbrıs seramik parçaları da bulunmuştur. Bunlar Troia VI'nın deniz yoluyla dış dünya ile ilişkiler kurduğunu da kanıtlamaktadır. Troia VI'nın yerel çanak çömleği tek renk, sade ve çok az dikkati çekecek niteliktedir. Troia VI'nın en güzel sanat ürünleri eski yerleşim tabakalarında çok sayıda bulunmuş olan Minyas seramiğidir. Yunanistan'da yaşayan çağdaşları gibi Troialılar da bu tip çanak çömleği ortak oldukları ana vatanlarından beraberlerinde getirmiş olmalıdırlar.

Troia VI a-h (MÖ 1800-1275)

Hitit ve Myken uygarlıkları ile çağdaş olan bu yerleşmede yazı bilinmemekle birlikte kültür çok yüksek bir düzeye ulaşmıştı. Onun en son katında yani Troia VI a-h'da (MÖ 1800-1275) Homeros'un İlias ve Odysseia destanlarında söz ettiği, Priamos'un ünlü şehri bulunuyordu. Güzel bir taş işçiliği gösteren şehir duvarı bugün de çok iyi korunmuş durumdadır. Kral sarayı Roma Devri'nde yapılan inşaat ve Schliemann'ın bilgisizce açtığı kazı çukuru nedeniyle ortadan kalkmışsa da prenslere ve ileri gelenlere ait megaronların taştan temelleri korunmuştur. Kazılarda elde edilen vazolar ve daha başka sanat eserleri İstanbul Arkeoloji Müzelerindedir.

Troia kentinin önemi, çok büyük olan stratejik yeri ve Myken'lerin büyüyen ekonomik hırsları, Troia savaşının nedeni olmuştur. İliada da büyük bir olasılıkla Akalar'ın Troia VI'yı almak için giriştikleri ve sonucu başarısız olan savaşların poetik öyküsüdür.

Troia VII a (MÖ 1275-1240)

Troia MÖ 1275 tarihlerinde depremle yıkılmış ve bir kuşak boyu karanlık bir dönem yaşamıştır.

Troia VII b I (MÖ 1240-1190)

VII a katındaki yanık tabaka 50 cm. ile 1 m. arasında değişen bir

kalınlık gösterir. Bu korkunç tahribe karşın Troia sakinleri yeniden kentlerine dönmüşler ve surlarla evleri onarmışlardır. Kurşun renkli Minyas seramiği ve Tan seramiğinin üretimine devam ederek yerli kültürü sürdürmüşlerdir.

Troia VII b 2 (MÖ 1190-1100)

Troia'da VI. yerleşmeden beri ilk kez kültür değişikliğine Troia VII b 2'de rastlanmaktadır. Bu katta Troia'da ilk kez buckelkeramik denilen ve benzerleri yalnız Balkan ülkelerinde bulunan kurşuni renkli, yüksek keskin kulplu ve karınları üzeri boynuzcuklarla süslü kaplar görülür. Duvar örme tekniği de değişmiştir. Duvarların dip kısımları orthostat şeklinde, yani dikey olarak konmuş büyük taş bloklarla güçlendirilmektedir. Bu tipte bir ev, VI U kapısının batısında A 7 karesinde, orthostatlı duvar kalıntıları da J-K 5 ve K 7 karelerinde görülmektedir.

Troia VII b 2'de yerleşen Balkan kökenli halk, buraya zor kullanmadan gelmiş olmalıdır. Çünkü Troia VII b 1 ile bu kat arasında hiçbir yangın ya da tahrip izine rastlanmamaktadır. Böylece 1180 tarihlerinde Hattuşaş'ın tahribinde büyük rol oynayan ve 1165 tarihlerinde Muşki adı altında Assur Kralı I. Tiglatpileser ile çarpışan ve Arzava ile Kargamış'ı tahrip ettikten sonra III. Ramses (MÖ 1198-1176) ile savaşan kavimlerin arasında Troia VII b 2'de oturan, Balkanlar'dan gelmiş kavimlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır.

DEMİR ÇAĞI (KARANLIK ÇAĞ) (MÖ 1200-750)

Troia VI h'nın ve Hattuşa'nın yıkılmasından sonra Anadolu yeniden 450 yıl boyunca ilkel bir düzeye düşer. Artık yazı kullanılmamaktadır. Zengin ve uygar kentlerin yerine yoksul yerleşmelerin gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bugüne değin Orta Anadolu'da kazılan ve araştırılan düzinelerce örende MÖ 1200-750 tarihlerine girebilecek eserler saptanamamıştır. Hiç şüphe yok ki bu tarihler arasında da yerleşmeler mevcuttu. Ancak nüfus az ve uygarlık düzeyi düşük olduğundan kalıntılar da o oranda önemsizdir, onları bu nedenle teşhis etmek zorlaşmaktadır. Nitekim Güneydoğu bölgeleri dışında bütün Anadolu'da MÖ 1050-750 tarihlerine ait yerleşmeleri, bugüne değin ancak bizim kazdığımız

Eski İzmir kentinde saptamak olanağı bulunmuştur (E.Akurgal, Eski İzmir I, Ankara 1983).

Ege Göçü – Balkan Kavimlerinin Anadolu'ya Göçleri

Bugünkü Batı uygarlığı doğuşunu büyük ölçüde Anadolu topraklarında MÖ 1200'den sonra gerçekleşen kültür gelişmelerine borçludur. MÖ 12. yüzyılın başında olagelen göçler Anadolu'nun tarihsel akışına yeni bir doğrultu vermiş ve MÖ 3. binden beri Mezopotamya etkisinde bulunan yarımada, söz konusu tarihten sonra yüzünü Batıya çevirmiş ve Roma Çağı'nın bitimine değin Batı dünyasının atmosferi içinde yaşamıştır. Politika ve kültür alanlarındaki bu değişiklik daha sonra MÖ 650-545 arasında Batı uygarlığının İon kentlerinde doğmasını sağlamıştır.

GEÇ HİTİT UYGARLIĞI (MÖ 1200-650)

Hattuşa'nın MÖ 1200 sıralarında tahrip edilmesinden sonra Anadolu'da Hitit kültürü yaşamını yitirir. Çünkü kültür faaliyeti halka mal olmamış, yalnız saraya ve dar bir aristokrasi çevresine sınırlı kalmıştı. Buna karşılık daha MÖ 2. binin ikinci yarısı boyunca Hitit uygarlığının etkisine girmiş olan Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Mezopotamya'da Hitit geleneği süregider. Aslında Luvi kökenli halkın yaşadığı bu bölgede Hattuşa'da, Alacahöyük'te ve daha birçok Anadolu yöresinde tanıyageldiğimiz sanat eserleri değişik biçimlere bürünür. Düzinelerce kent devletçiklerinden oluşan bu beyliklerde, başlıca dört sanat stili saptamak olasıdır:

1) Geleneksel Hitit Stili I ve II.
2) Assurlaşmış Geç Hitit Stili.
3) Aramlaşmış-Assurlaşmış Geç Hitit Stili.
4) Aramlaşmış-Assurlaşmış-Fenikeleşmiş Geç Hitit Stili.

Geç Hitit Sanatının Hellen Sanatına Etkileri

Hellenler MÖ 8. yüzyılın başlarında gemiler inşa edip Doğu Akde-

niz'de ticaret yapmaya başladıkları zaman Mısır'ın, Fenike'nin ve Geç Hitit Beylikleri'nin yoğun etkisi altında kaldılar. MÖ 3000 tarihlerinden beri yazı kullanan, din, mitoloji, edebiyat ve sanat alanlarında yüksek bir düzeye ulaşmış olan, ayrıca sağlık konularında, tarımda, gökyüzüne ilişkin konularda büyük bilgilere sahip bulunan Şark Dünyası, Hellenler'i büyülemişti. O sıralarda (MÖ 8. yüzyılın başında) hâlâ okur-yazar olmayan Hellenler ilk iş olarak Fenike alfabesini aldılar, arkasından Şark'ın din ve mitolojisinin cazibesine tutuldular. Örneğin Hurri kökenli Hitit efsaneleri, Hellenler'e MÖ 8. yüzyılın ilk yarısında geçmiştir. "Göğün Krallığı" (Theogonia) ve "Ejder İlluyanka" (Typhon) efsaneleri ufak değişikliklerle Hellen mitolojisine girmişlerdi.

Hellenler Antakya'nın güneyindeki Al Mina kolonisini MÖ 750 tarihlerine doğru kurarak Şark Dünyası'na ayak bastıklarında Geç Hitit Beylikleri ile karşılaştılar ve böylece onların eserlerini yakından ve yerinde tanıdılar. Kendileri o tarihlerde iki yüzyıldan beri işleyedurdukları geometrik stilden de artık bezmişlerdi. Böyle bir durumda iken önlerine serilen altından, gümüşten, bronzdan ve fildişinden yapılmış yüksek nitelikli figüratif eserleri satın almaya ve daha sonra da onları taklit etmeye yöneldiler. Hellenler'in Olympia, Delphi, Atina, Sisam, Milet, Ephesos, Erythrai ve Eski İzmir gibi merkezlerinde MÖ 8. ve 7. yüzyıl Hitit ve Şark kökenli eserler bol miktarda mevcuttur.

Sanat alanındaki ilk Şark etkilerini MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısındaki Attika vazolarında buluruz. Onun hemen ardından MÖ 725-700 tarihlerinde Korint vazolarında ilk Geç Hitit etkileri görülmeye başlanır. Hititler'in tektonik yapılı ve Mısır ile Fenike eserlerinden daha az exotik görünüşlü figürleri, Hellen zevkine daha uygun düşüyordu. Özellikle aslan, grifon, sfenks, chimaira, siren, pegasos gibi figürler noktası noktasına taklit ediliyordu.

Daha Başka Etkiler

Hellenler'in MÖ 8. ve 7. yüzyıl insan figürleri büyük ölçüde Hitit modasının etkisindedir. Hellenler'in MÖ 8. ve 7. yüzyıl kadın tasvirlerinde gördüğümüz yüksek, orta ve alçak boylu polosları, Hellen savaşçılarında görülen çeşitli miğfer tipleri de Assur, Geç Hitit ve Urartu örneklerinden esinlenerek yapılmışlardır.

Yine aynı yüzyıllardaki Hellen eserlerinde kadın ve erkek figürleri

ya Mısır-Fenike kökenli peruk tipi ile ya da Assurlaşmış ve Aramlaşmış Geç Hitit saç biçimi ile görünürler. Söz konusu uzun buklelerden oluşan saç demeti Urartu sanatına da geçmiş ve Hellenler'e kısmen o yolla da intikal etmiştir.

Türkçede keten, Hellenler'de chiton adını taşıyan kumaştan yapılmış entari, Akkadça katoni sözünden gelir. Hellen chitonları genellikle Hitit kökenlidir. Onları süsleyen bezekler de Aramlaşmış Hitit örneklerinden gelir.

Hellenler'de MÖ 7. yüzyılın sonunda görünmeye başlayan ve 6. yüzyılda giysilerde büyük moda olan dikey kıvrımlar büyük bir olasılıkla Fenikeliler'den değil, Aramlaşmış Geç Hitit örneklerinden gelmedir. Çünkü Sisamlı Cheramayes'in Louvre'daki Hera heykelinde görülen bir özellik, manto ucunun kemere sokulması da bir Geç Hitit modasıdır. (Akurgal, Kunst Anatoliens 1219-243; Ramazan Özgan, Archaische Plastik Ioniens, Bonn 1978).

Hellenler'de MÖ 7. yüzyılda kullanılan üç giysi kemerinin üçü de Geç Hitit kökenlidir.

Sütun Altlıkları ve Sütun Başlıkları

İon sütun kaidesinin girintili çıkıntılı toruslardan ve trochiloslardan oluşan profili Aramlaşmış Geç Hitit sanatının bir özelliğidir. İlk örneklerini Eski İzmir kentinde gün ışığına çıkardığımız mantar biçimli İon başlıkları da varlıklarını Geç Hitit mimarlığına (bkz. Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 1998) borçludurlar. Buna karşılık Aiol başlıkları bilindiği gibi Fenike kökenlidir.

URARTU, FRYGİA, LYDİA, KARİA, LYKİA UYGARLIKLARI

Yukarda Hititler döneminde (MÖ 1700-1100) Anadolu'da birbirlerinden dil, din ve yaşam biçimi açısından kesinlikle değişik halkların yan yana yaşamış olduklarını görmüştük. Uygarlıklar mozayiği diye adlandırdığımız ve yarımadanın ulaşılması güç coğrafya yapısına bağlı bu durum, MÖ birinci binde de süregitmektedir. Gerçekten gün ışığına çıkan yazılı belgelerden öğrendiğimize göre birkaç düzineden oluşan Geç Hitit Beylikleri ile yine bir-iki düzineden meydana gelen Doğu Hellen kent devlet-

çiklerden başka beş önemli uygarlığın aynı zamanda komşu olarak yer aldıkları görülmektedir.

Urartu Uygarlığı (MÖ 860-580)

Urartular MÖ birinci binin başlarında Van gölü ve çevresinde önemli bir devlet kurdular. Meydana getirdikleri sanat eserleriyle hem kendi yaratıları hem de benimsedikleri bazı Geç Hitit öğeleriyle Etrüsk ve Hellen sanatına etkide bulundular.

Frygia Uygarlığı (MÖ 750-650)

Ege göçü sırasında Balkanlar'dan Anadolu'ya göç etmiş olan Hint-Avrupalı boylardan biri olan Frygialılar, MÖ 750 tarihlerinde güçlü bir devlet kurdular. Daha 8. yüzyılın ikinci yarısında yazıyı kullanmaya başlayan Frygler, MÖ 8. ve 7. yüzyılda geliştirdikleri maden, tekstil ve ağaçtan yapılmış eserlerle Hellen sanatına büyük ölçüde etkide bulundular. Frygler özellikle makara biçimli kulplarla teknolojik buluşları olan yaylı çengelli iğne ile Hellenler'in beğenisini kazandılar ve onlara mimarlık ve müzik konularında da esin kaynağı oldular.

Lydia Uygarlığı (MÖ 680-545)

Frygia devletinin 7. yüzyılın başlarında gücünü yitirmesiyle Lydialılar onların yerine yarımadada egemen oldular.

Lydia dili Hint-Avrupa dil grubunun bir lehçesidir. Nitekim alfabesi Hellenler'inkine çok benzer. Lydia devleti, 7. ve 6. yüzyıllar boyunca Anadolu'daki Hellen kent devletçikleri ile savaşmış ve MÖ 545 tarihinde Persler tarafından işgal edilerek son bulmuştur. Lydialılar, sanat alanında özellikle heykelcilik dalında Hellen etkisinde kalmış olmakla birlikte mimarlık ve müzik konularında Hellenler'e etkide bulunmuşlardır. Hellenler'le birlikte değerli madenlerden yapılmış parayı icat etmişlerdir.

Karia Uygarlığı (MÖ 1050-30)

Karialılar Dor kökenli olup Doğu Hellen uygarlığının İonia, Frygia ve Lykia tarafından çevrilen dağlık bölgesinde Hellen sanatının özgün temsilcileriydiler.

Karia sanatı bütün dönemler boyunca kesintisiz korunmuştur. Dirmil'de gün ışığına çıkan tümülüs, Anadolu'daki en eski Hellen mezar anıtıdır. Karia bölgesinde özellikle klasik çağ boyunca çok önemli eserler yaratılmış olup dünyanın yedi harikasından biri olan Maossoleum da bunlardan birisidir.

Lykia Uygarlığı (MÖ 700-334)

Hititler döneminde MÖ 13. yüzyılda Güneybatı Anadolu'da oturmuş olan Lukkalar'ın torunları olan Lykialılar, heykel sanatı bakımından belirgin Doğu Hellen etkilerini göstermekle birlikte mimarlık ve diğer kültür dallarında kendilerine öz bir kimliğe sahiptiler. Özellikle kaya mezarları büyüleyici bir güzellik sergiler.

HELLEN UYGARLIĞI

Hellen uygarlığı Anadolu'da 1050 sıralarında özellikle Ege'de ve belirli ölçüde yarımadanın güney kıyısında, 650 tarihinden sonra İon yayılışı biçiminde önce Karadeniz kıyılarında, Hellenistik dönemde ise bütün yarımadada gelişmiştir.

Altın Çağ

1050 tarihlerinden itibaren Anadolu'nun batı kıyılarında yerleşmiş olan İonlar ve Aioller, 300 yıllık gelişme ve ilerleme sürecinden sonra 650 tarihlerinde başlayan bir altın çağına girdiler.

Altın Çağ, doğuşunu üç önemli oluşmaya borçludur: Ticaretin gelişmesi, demokratik ortamın yaratılması ve özgür düşünceye dayalı yöntemin geçerlilik kazanması.

Küçük beyliklerden oluşan Doğu Hellen kentlerinde, despotluk söz

konusu olmayacağı için her alanda rekabet ve yarışma rahatlıkla sağlanmakta, insanlar huzur içinde yaşamaktaydılar. Bu yarışma sonunda demokratik bir ortam oluştu. Böylece ticaretten elde edilen maddi ve manevi güçle demokrasi ve özgür düşünce doğdu.

Demokrasinin Doğuşu

Dünyada demokrasinin ilk adımları Aiol ve İon kent devletçiklerinde atıldı. Soylulara karşı orta sınıf halkla birlikte lyrik ozanların sert ve öfkeli dizeleri, bazı tyranların olumlu davranışları ve özellikle ticaretin gelişmesi gibi oluşumlar, Ege yöresinde daha MÖ 7. yüzyılın ilk yarısında demokrasiye doğru bir yönelişin gerçekleşmesini sağladılar. Lesbos'ta Tyran Pittakos'un MÖ 7. yüzyılın sonunda başlattığı girişimi başarı ile tamamladıktan sonra politikayı kendiliğinden bırakması örnek bir davranış oldu. Böylece Ege Bölgesi, demokrasinin gelişmesinde ana vatan Hellas'a öncülük etmiştir. Gerçekten Hellas'ta ilk girişimi Atina'da MÖ 594'te archon olduktan sonra Solon gerçekleştirmeye çalıştı. Ancak oluşturduğu anayasa soyluları kızdırdı, orta halli halkı ise düş kırıklığına uğrattı. Bununla birlikte Solon'un başlattığı girişim zamanla olumlu sonuçlar verdi. Gerçekten MÖ 508 tarihinde ilk demokratik devlet Atina'da Kleisthenes tarafından kuruldu. Hellenler çağındaki demokrasinin bugünkünden farkı çoğulcu olmayışı ve ondan sadece özgür Hellen yurttaşlarının yararlanmasıdır.

Ege'nin Dünya Ticaretine Katılması, İoanların Karadeniz'de ve Akdeniz'de Koloniler Kurmaları

İonlar önce Aiol kentlerini sızma yolu ile 9. ve 8. yüzyıllarda iskân ettiler, 700 sıralarında ise Propontis'te yavru kentler kurdular. Bu yayılma bir nüfus patlaması olduğu kadar bir ilerleme olgusu idi. Nitekim hemen 650 tarihlerinden sonra Karadeniz'de, Doğu ve Batı Akdeniz'de (İtalya'da, Fransa'da ve İspanya'da) kurdukları 40'ı aşkın yavru kentler ve ticaret kolonileri ile Egeliler, o zamanki dünya pazarlarını ele geçirdiler ve o dönemdeki (MÖ 650-545) dünyanın en önemli, en başarılı işadamları oldular.

Bu evrede Ege'de çok odalı evlerin, görkemli tapınakların, banyolu odaların, güzel parkeli yolların, taştan çeşme binasının, anıtsal taş mezarların (tümülüslerin) yapıldığını ve ilk defa olmak üzere geometrik kent planının uygulandığını görüyoruz. Para da bu evrede Lydia ve Ege Bölgesi'nin ortak buluşudur.

Özgür Düşüncenin Doğuşu – Ege, Dünyanın Kültür Lideri

Ticaret alanında geçerli olan yarışma yöntemi zamanla özgür düşüncenin de doğmasına yardımcı oldu. Altın Çağ'da Miletoslu doğa filozofları dinsel kaygılardan, yani mitolojik inançlardan sıyrılarak akılcı ve gerçekçi düşünceye dayalı araştırma yöntemi ile Mezopotamya ve Mısır'dan aldıkları bilgiyi bilime dönüştürdüler. Egeli doğa filozofları böylece matematik, astronomi, geometri ve daha sonra tıp bilimlerinin ilk esaslarını kurdular.

Hellen Felsefesinin Kurucusu Miletoslu Thales (MÖ 625-545)

Söz konusu özgür düşünce yöntemi ile Karyalı Hexamyes'in oğlu Miletoslu Thales, MÖ 28 Mayıs 585 tarihinde olagelen güneş tutulmasını önceden hesaplamıştır. Bu bir doğa olayının önceden hesaplanarak saptanmasının dünya tarihindeki ilk örneğidir. Bir başka deyişle MÖ 600 sıralarında dünyanın kültür liderliği Ortadoğu'dan Batı Anadolu'ya geçmiştir.

Miletoslu Anaksimandros (MÖ 610-545)

Miletoslu bir başka önemli düşünür olan Anaksimandros (MÖ 610-545) güneş saatini keşfetmiş, kendi gününde bilinen karaları ve denizleri gösteren bir harita yapmıştır. Anaksimandros sonradan "İskenderiye Okulu"nca "Peri Physoes" (Fizik Üzerine) adı verilen kitabında, maddenin her şeye dönüşebilen bir nitelik (aperion) taşıdığını dile getirmiş ve Thales gibi dünya tarihinde ilk kez doğayı metafizik, mistik ya da mito-

lojik düşüncelere sapmadan, akılcı ve objektif bir yöntemle araştırmıştır.

Aiol ve İon Mimarlık Yaratıları

Zengin olan ve refah içinde yaşayan İonlar mimarlık, heykelcilik, seramik dallarında dönemlerinin örnek yapıtlarını yarattılar. Hellen yapı sanatının Arkaik dönemdeki üç büyük mimari düzeni, yani Dor, Aiol ve İon düzeninden ikisi Batı Anadolu'da yaratıldı. Gerçekten Fenike ve Hitit etkisi altında ilk ve en güzel Aiol tapınaklarıyla anıtsal örneklerine ulaştılar. Ephesos kentinin 55x110 m. büyüklüğünde ve 18 m. yüksekliğindeki Artemis Tapınağı dünyanın mermerden inşa edilen ilk anıtsal örneğidir. 150 yıl boyunca Hellas'ta egemen olup klasikleşen ve 450 tarihlerinde artık kanıksanan Dor düzeninin yerini İon düzeni aldı. Örneğin Dor düzeninde olan ve İon etkileri taşıyan Atina Akropolisi'ndeki Athena Tapınağı'ndan sonra inşa edilen Erekhteion ve Nike tapınakları İon düzenindedir. İon düzenindeki yapı sanatı bütün dünyanın yüzyıllar boyunca beğenisini kazanmış olup günümüze değin yaşamıştır. Örneğin, Washington'daki Beyaz Saray İon düzeninde inşa edilmiş bir yapıdır.

Pers İşgali

İon uygarlığı en parlak yıllarında Pers işgaline uğradı. Lydia Kralı Kroisos'un MÖ 546 tarihinde Kyros'la yaptığı savaşı kaybetmesiyle Egeliler'in doğusundaki tampon devlet ortadan kalkınca Batı Anadolu da Pers egemenliği altına girdi. Bu durum Büyük İskender'in MÖ 333'te İskenderun yakınındaki İssos'ta Dara'yı yenmesi tarihine değin sürdü. Bununla birlikte aşağıda göreceğimiz üzere Doğu Hellen kentleri bu 200 yıllık Pers işgali boyunca da insanlık tarihinin ön sıralarında yer aldı.

Akılcı Dünya Görüşü Devam Ediyor

Pers işgaline karşın doğa filozoflarının özgür düşünceye dayalı çalış-

maları klasik çağın başlangıcına, yani MÖ 450 tarihine değin, bir yüzyıl sürdü ve Batı uygarlığını yüceltmeye devam etti.

Ephesoslu Herakleitos (MÖ yaklaşık 550-480) Panta rei – Her şey akar

İonia felsefe okulunun en önemli temsilcilerinden biri olan Ephesoslu Herakleitos, Miletoslu Anaksimandros'un görüşlerini ve kavramlarını geliştirmiştir. Herakleitos, doğanın her an değiştiğini gören ve bunu belirgin bir biçimde dile getiren düşünürdür. "Panta rei" (her şey akar) deyişi ile Ephesoslu bilgin doğanın ve evrenin en gerçek ve en anlamlı özelliğini görmüş ve dile getirmiş olan ilk filozoftur.

Güney İtalya'da İon Kökenli Elea Okulu

Anadolu'nun MÖ 545 sıralarında Perslerce işgal edilmesiyle kentlerini terk etmek zorunda kalan Phokaialılar'ın bir bölümü Güney İtalya'da Lucania'da, Napoli'nin güneyinde MÖ 540-535 tarihlerinde bugünkü adı Velia olan Elea'yı kurdular. Anayurtları İonia ile ilişkilerini sürdüren eski Foçalılar yeni kentlerinde Elea Felsefe Okulu'nu geliştirdiler. Söz konusu felsefe merkezinin başlıca üç temsilcisi Ksenophanes, Parmenides ve Zenon adlı bilginlerdir.

Kolophonlu (Değirmendereli) Ksenophanes Mitolojiyi Eleştiriyor (MÖ 570-475)

Gümüldür yakınındaki Kolophon (Değirmendere) adlı kentte doğan Ksenophanes, Anadolu'nun Pers işgalinde olmasından dolayı gençliğinde Elea'ya göç etti. Ksenophanes Elea'da İambik ve Elegeiak türde dizeler ve ayrıca doğa üzerine Hexameter vezninde bir eser yazdı. Thales ve Anaksimandros gibi akılcı yöntemin temsilcisi olan Ksenophanes mitolojiye karşı çıkmış, çok tanrıcılığı, tanrıların insan gibi düşünülmesini ve ruhların göç ettiği inancını eleştirmiştir.

Klasik Evre I (MÖ 470-400)

Klasik Hellen sanatının idealist stili evresinde de Ege, o zamanki dünyanın en önde gelen kültür ve sanat merkezlerinin barındığı bir bölge idi. Efes'teki Artemis Tapınağı'nın önüne dikilecek olan bir Amazon heykeli için Hellen sanatının dört büyük yontu ustası, Phidias, Polykleitos, Kresilas ve Phradmon yarışmışlardı. Miletoslu Hippodamos'un MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında geliştirdiği geometrik kent planı Miletos'ta, Atina'nın limanı Peiraieus (Pire) kentinde ve sonraları Priene başta olmak üzere birçok Batı Anadolu kentinde uygulanmıştır. Dünyada hâlâ kullanılan bu ızgara kent planı mimarlık tarihinin en önemli yaratılarından biridir.

Bu evrenin sonunda MÖ 400 tarihlerinde Batı Anadolu'da ortaya konan Nereidler Anıtı, Lykia ve Satrap lahitleri zamanının seçkin eserleri arasında yer alırlar.

Abderalı Sophist Filozof Protagoras (MÖ 485-415) "Anthropos Metron Panton (İnsan Her Şeyin Ölçüsü)"

İonia felsefe akımının sürdürüldüğü diğer bir merkez de Hellas Thrakiası'ndaki Abdera kentinde bulunuyordu. Filozof Demokritos (MÖ 470/460-370) gibi ünlü Sophist düşünür Protagoras da (MÖ 485-415) Abderalı idi. Hellenler dünya tarihinde insana, insanlığa ve insan haklarına saygı ve önem gösteren ilk ulus olmuştur. Photagoras Hellenlerin bu eşsiz özelliğini "anthropos metron panton" (insan her şeyin ölçüsü) deyimi ile çok anlamlı ve etkileyici bir biçimde dile getirmiş ve bu sözü ile ün kazanmıştır. Protagoras çalışmalarını genellikle Atina'da yapıyor, bilgisinin zenginliği ile Perikles'ten, hatta Sokrates'ten saygı görüyordu.

Ancak mitolojiyi eleştirmesi ve tanrıların var olup olmadıklarının bilinmediğini söylemesi yüzünden dinsizlikle (asebeia) suçlanmış ve Atina'dan sürgün edilmiştir. Atina'da aynı zamanda yaşayan ve benzer düşünceler yürüttüğü için aynı suçlamaya uğrayan Klazomenailı Anaksagoras (MÖ 500-428) da sürgüne uğramıştı. Dinsizlikle ve gençleri yanlış yollara yöneltmekle suçlanarak ölüme mahkûm edilen Sokrates ise dostlarının hazırladığı kaçma fırsatlarını kullanmamış, savunmasını yaptıktan sonra MÖ 339 yılının baharında kendisine uzatılan bardağın içindeki zehiri içmeyi yeğlemişti.

Klazomenailı Büyük Düşünür Anaksagoras (MÖ 500/496-428) "Dünyada ve Evrende Hiçbir Şey Yeniden Doğmaz, Her şey Kendiliğinden Vardır"

Felsefe bilimini Atina'ya götüren Klazomenailı (Urlalı) Hesiboulos'un oğlu Anaksagoras Atina'da uzun süre yaşadı. Orada Perikles ile dost oldu ve drama yazarı Euripides'i, Sokrates'i ve tarihçi Thukydides'i düşünceleri ile etkiledi.

Anaksagoras doğa felsefesine Türkçe us, akıl diyebileceğimiz "Nous" kavramını getirdi. Ona göre doğa nous ile biçimlenmektedir. Anaksagoras dünyada ve evrende hiçbir şeyin yeniden doğmadığını, her şeyin kendiliğinden var olduğunu vurgular. Böylece Anaksagoras Kant-Laplace nazariyesindeki görüşü daha o zaman dile getirmiş bulunmaktadır.

Bütün İonia düşünürleri gibi Anaksagoras da akılcıdır. Plutarkhos'un anlattığı bir olay onun gerçekçiliğini yeterince belirtir. Atina'da Perikles'e karşı olanlar buldukları tek boynuzlu bir danayı öne sürerek Perikles'in diktatör olacağı propagandasını yaparlar. Anaksagoras kalabalık bir topluluk önünde söz konusu boğanın başını ameliyat ederek iki boynuzun oluşmasını engelleyen anormalliği açıklar.

Mitolojik inançlara karşı çıkan ve her oluşumu akıl yolu ile araştıran düşünceleriyle Anaksagoras bir bölüm Atinalılarca dinsizlikle (asebeia) suçlandı. Ölümden kurtulmasını Perikles sağladı. Ancak para cezası ödemek ve Atina'dan ayrılmak zorunda kalarak Lampsakos'a (Lapseki'ye) gitti ve orada MÖ 428'de öldü.

Tıp Biliminin Kurucusu İstanköylü Hippokrates (MÖ 460-370)

Bütün dünyada olduğu gibi Hellas'ta da rahiplerin ve üfürükçülerin yürüttüğü muskacılık vardı. Böyle olmakla birlikte daha MÖ 6. yüzyılda İonialı hekimlerin, herhalde bilimsel yöntemle çalıştıkları için, Şark Dünyası'ndaki meslektaşlarından üstün olduklarını görüyoruz. Gerçekten MÖ 522-485 arasında kral olan Pers hükümdarı Dareios, Hellenli savaş tutsağı Demokedes'i, kendi sarayının bütün hekimlerine yeğ tutuyordu.

İstanköylü Hippokrates insan vücudunu İonialı filozofların metodu ile, yani dinsel kaygılardan, cinlerden ve perilerden sıyrılmış olarak, akıl-

cı ve gerçekçi bir yöntemle anlamaya çalıştı, hastalığın nedenini hücrelerdeki bozuklukta aradı. Araştırmalarını bugünkü hekimler gibi çeşitli deneyler yaparak yürüttü. Kısaca diyebiliriz ki bugünkü tababet Hippokrates'in açtığı yoldan gitmektedir. Nitekim günümüz hekimleri diplomalarını Hippokrates tarafından saptanmış olan yemini yaparak almaktadırlar.

Düzyazı (Nesir)

Hellenler'de düzyazı da şiir gibi ilk defa Ege'de ortaya çıktı. Aisopos'un (MÖ 560-540 sıraları) hayvan masalları ile Herodotos'un (MÖ yaklaşık 484-425) tarih kitabı dünyada düzyazı olarak derlenmiş eserlerin en güzel ve en önemlileridirler.

Klasik Evre II (MÖ 400-300)

Bu evrede de Ege Bölgesi ön sırada yer almayı sürdürmüştür. Gerçekten klasik sanatın realist evresi döneminde gelişen Priene, Miletos, Knidos, Labranda kentleri MÖ 4. yüzyıl mimarlık ve yontu sanatı bakımından Hellen uygarlığının en güzel temsilcileridir. 4. yüzyılın en büyük yontu ustası Praxiteles'in ünlü çıplak Aphrodite'sini Knidoslular elde ettiler. Ün kazanmak için MÖ 356 tarihinde Herostratos adlı çılgın tarafından yakılan Efes Artemis tapınağının yeniden inşa edilen yapısı o denli beğenildi ki Hellenistik dönemde dünyanın 7 harikası listesine alındı. Yüksekliği 42 metreyi geçen ve 4. yüzyılın ortasında inşa edilen Karia Kralı Maussollos'un görkemli mezarının kabartmalarını MÖ 4. yüzyıl Klasik Çağı'nın en büyük yontu sanatçıları Skopas, Timotheos, Leokhares ve Bryaxis yapmışlardır. Romalı yazar Plinius'un (MS 23-79) Naturalis Historia adlı kitabından bu görkemli mezarın, antik çağda dünyanın yedi harikasından biri olarak tanımlandığını öğreniyoruz.

Hellenistik Dönem Ege'nin İkinci Altın Çağı (MÖ 334-30)

İskender'in "Hellespont"u geçtiği 334 yılı, Hellen Uygarlığı ve bütün dünya için büyük önem taşıyan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Alman tarihçi Droysen'den beri "Hellenistik Çağ" olarak bilinen ve Au-

gustus ile son bulan bu tarihsel dönemde, Hellen uygarlığı Asya ve Afrika'ya değin yayılmıştır. İskender'in kültür politikası Şark dünyasının düşüncesine saygı göstermiş ve böylece Doğu ve Batı arasında bir birleşme eğilimi yaratmıştır. Doğunun Hellen uygarlığı ile kaynaşmasından, dış görünümü ile Hellenli, ancak özüyle Doğulu olan bir dünya görüşü ortaya çıkmıştır. İskender'e Mısır'da Tanrı Ammon'un oğlu olarak tapınılmıştır. İskender, İran'da bir Persli gibi giyinmiş ve karşısındakilerin kendi önünde kapanıp saygısını belirtmesine izin vermiştir. Böylece kökeni ayrı olan iki düşüncenin bağdaşması, Doğulu dinlerin galip gelerek Hıristiyanlık yolu ile Avrupa'ya yayılmasına neden olmuştur.

Ege MÖ 650-545 tarihleri arasındaki altın çağı ölçüsünde olmamakla birlikte Hellenistik Dönemde ikinci bir parlak süreç yaşamıştır.

Bu evrede Pergamon, Priene, Miletos ve Maiandros Magnesiası başta olmak üzere Teos, Klaros, Smintheos gibi kentler o zamanki dünyanın en parlak sanat ve kültür merkezleri idi. Pergamon eski Anadolu kent planı ile eşsiz bir Akropol, Priene ve Miletos ise Hippodamos'un ızgara biçimli kent planının en görkemli temsilcileri olarak sanat tarihinde çok önemli yerler alırlar. Bergama Zeus Sunağının yontu eserleri, Hellenistik dönemin olduğu ölçüde dünya heykelciliğinin en başta gelen şaheserlerinden biridir.

Hellenistik uygarlık Anadolu'da gelişip büyümüştür. Burada daha önceleri Hellen kültürünün sağlam bir temeli vardı. Anadolu-İon sentezi, kalıntıları bugün dahi bütün dünyayı derin bir şekilde etkileyen ileri bir uygarlığın doğup gelişmesini sağlamıştır.

Doğululaşmış Hellen Krallıkları

Hellenistik Dönem boyunca Anadolu'yu iki değişik tipte kral yönetmiştir. Aiolia'da ve İonia'da egemen olan Bergama kralları (MÖ 283-133) gerçek Hellen uygarlığının temsilcileri ve koruyucularıdır. Bithynia kralları da (MÖ 327-74) Hellen uygarlığının önderleri olmuşlardır. Buna karşılık Pontus kralları (MÖ 302-36), İskender'in dış görünümüyle Hellenli olan ancak Doğulu içerik taşıyan kültür politikasını yürütmüşlerdir. Kommagene Kralları da bu ikinci tipin temsilcileridirler.

Hellen dünyası, Hellenistik Dönem boyunca bir ekonomik atılım yapmıştır. Doğu dünyası ile ilişkiler sayesinde ayrıca İskenderiye, Rodos, Bergama ve Efes gibi kültür merkezlerinin önderliğinde canlı bir

ticaret geliştirmişlerdir. Bu dönem boyunca fen bilimlerinde de bir ilerleme görülmektedir. İonia filozofları tarafından 6. yüzyılda kurulan astonomi ve geometri gibi fen bilimleri, İskenderiye'de Hellenistik Dönem sürecinde yeni boyutlar kazanmışlardır. Zengin kütüphanesi ile Bergama, bu dönemlerin büyük bilim ve eğitim merkezlerinden biri olmuştur.

İskenderiye Okulu

Miletos'ta MÖ 600 tarihlerinde başlamış olan müspet (exact) bilim çalışmaları Anadolu'nun Persler tarafından işgal edilmesi üzerine önce İtalya'da çeşitli merkezlerde ve daha sonra Klazomenailı Anaksagoras'ın gelmesi ile Atina'da Perikles döneminde devam etmiştir. Böyle olmakla birlikte Sokrates, Platon ve özellikle Aristoteles daha çok metafizikle uğraştıkları için matematik, geometri, fizik ve astronomi çalışmaları duraklamıştır.

Ege'de başlamış olan temel bilim çalışmaları Atina'daki bu duraklamadan sonra İskenderiye'de altın çağını yaşamıştır. Büyük İskender'in kumandanlarından Mısır'a kral olan Ptolemaios Soter (MÖ 323-283) İskenderiye'de bir çalışma merkezi kurmuş ve zamanın en değerli bilginlerini buraya toplamıştır. İskenderiye Okulu adını alan bu bilim ocağında Miletos'ta başlatılan çalışmalar yeni boyutlar kazanmıştır. Bunlardan İskenderiye'de doğmuş olan Eukleides (MÖ 320-270) dünya tarihinin ilk geometri ders kitabını yazmış, Sisamlı Aristarkhos (MÖ 310-250) güneşin sabit olduğunu, dünyanın hem kendi ekseni hem de güneş etrafında döndüğünü saptamış, Sicilyalı Arkhimedes (MÖ 287-212) ise ünlü Arşimed Kanununu ortaya koymuştur.

İskenderiye okulunun uzmanları tarih boyunca yazılmış bilim kitaplarını ya da o zamana değin korunmuş bölümlerini toplayarak gözden geçirmişler ve onların yeni editionlarını yapmışlardır. Bu sayede birçok eser yok olmaktan kurtarılmıştır.

Hellenistik Dönemde Dinsel İnançlar İkinci Planda

Hellenler'de dinsel inançlar 750-333 tarihleri arasında birinci planda yer alıyor, tapınaklar anıtsal yapılar halinde yükseliyordu. Örneğin,

Efes'teki Artemis Tapınağı 55x110 m. boyutlarında olup dünyanın en önemli mimarlık eserlerinden biriydi. Hellenistik Dönemde ise bütün kutsal yapılar küçük boy eserler halinde inşa ediliyordu. Bu dönemde anıtsal tapınaklar yerine, anıtsal tiyatrolar, odeonlar, gymnasionlar, stadiumlar, belediye binaları, hamamlar insan topluluklarının hizmetindeydiler. Odeonlarda müzik, tiyatrolarda komediler oynanıyor ve eski dönemlerde olduğu gibi ozanlar ve bilim adamları konuşmalar yapıyorlardı. Böylece bugün "çağdaş" dediğimiz yaşam tarzının ilk örneklerini Hellenistik dönem eserlerinde görüyoruz.

ROMA ÇAĞI (MÖ 30-MS 395)

MS 1. ve 2. yüzyıllarda Anadolu kentleri o dönem uygarlıklarının en zengin ve en önemli sanat merkezleri arasındaydı. Bu kentlerin büyük çoğunluğu güzel ve etkileyici birer ören yeri olarak günümüze değin korunmuşlardır. Bunların birçoğu kazılmış olup diğerleri de halen araştırılmaktadır.

Doğu Hellen Geleneği Sürüyor

Roma Çağı'nda da Anadolu-Hellen geleneği kısmen kesintisiz olarak devam etmiştir. Bu gelenek öncelikle Anadolu'nun orijinal yerel mimarisinde yaşamaktadır. Gelenekteki bu devamlılığa karşın Anadolu mimarisinde uygulanan yeni yapı teknikleri ve mühendislik yöntemleri tamamen Roma karakterini yansıtırlar. Bergama gibi birkaç büyük kentte bile Hellenistik Dönem mimarları, çoğu yapılarında yalnız süslemeli bölümlerde mermer kullanmış, diğer kısımları andezit ile inşa etmişlerdir. Roma Çağı'nda ise bunun tam tersine mermer, yapıların ana malzemesi olmuştur. Bu dönemde yeni yaratılan bir inşaat malzemesi olan harçla birbirine tutturulmuş tuğla, ilk kez işlevsel yapılarda kullanılmış ve bu yapıların dış yüzleri de mermer levhalarla kaplanmıştı.

Beşik Kemer ve Tonoz

Geniş binalar artık eskiden olduğu gibi taş yığınları, teraslar ya da

bir yükseklik üzerine inşa edilmeyip beşik kemer veya tonoz üzerine yapılıyordu. Aynı şekilde Roma Çağı'nda tiyatrolar, Hellen Dönemi'nde olduğu gibi tepe yamaçlarına dayanmayıp kemerler ve tonozlar üzerine kuruluyordu. Bununla beraber yine de Anadolu mimarlarının çoğu, tiyatrolarını yamaçlara dayamayı yeğlemişlerdir. Aspendos Tiyatrosu bunun tipik bir örneğidir. Bu yapı tonozlar ve kemerlerle desteklenmekle birlikte yine de yamaçta kurulmuştur. Açık bir şekilde görülmektedir ki mimar, eski gelenek olan yamaca tiyatro inşa etme sistemine bağlı kalmayı yeğ tutmuştur.

Bununla birlikte Anadolu'daki tiyatro yapıları da yine Roma inşa sistemini uygulamışlardır. Hellenistik Dönem'de inşa edilen Bergama, Efes ve Milet'teki gibi tiyatrolar yeni doğmakta olan akıma uydurulmuşlardır.

Yapıların Isıtılması

MÖ 80 yıllarında Romalıların, döşeme altından ve duvarlardaki delikli tuğlaların içinden sıcak hava geçirerek buldukları merkezi ısıtma sistemi, büyük termal yapıların inşasına yol açmıştır. Çoğu kez gymnasionlarla birleştirilmiş olan bu geniş hamamlar Anadolu'nun her kentinde bulunuyordu. Efes'teki Vedius Gymnasion'u, Milet'teki Faustina Hamamı ve halen Side'de müze olarak kullanılan termal hamam bunların en güzel örnekleridir.

Taş Köprüler

İşlevsel mimari ve mühendisliğin diğer örnekleri arasında taş köprüler ile su kemerlerini (Aquadükt) belirtmek gerekir. Hellen taş köprü örneklerinden yalnızca birkaçı ayakta kalabilmiştir. Bergama'da ortaya çıkartılan çok güzel bir taş köprünün kalıntıları Hellen Dönemi'ndendir. Ancak, Roma Çağı'ndan olan gösterişli örneklere oranla küçük ölçüdedirler.

Su kemerleri özellikle Roma buluşudur. Bunların, Anadolu'daki en eski ve en güzel örneklerinden biri Efes'in hemen dışında Selçuk-Ortaklar Söke yolu üzerinde bulunmaktadır.

Amphitheaterler

Bunlar gibi tamamen Roma buluşu olan amphitheaterler Anadolu'da çok yaygın değildirler. Buralarda yapılan gladyatör karşılaşmaları ve hayvan döğüşleri Hellen anlayışına yabancı kalıyordu. Anadolu'da bugüne değin ayakta kalmış örneklerin hiçbiri iyi durumda değildir.

Zafer Anıtları

Diğer tipik bir Roma yapısı olan zafer anıtı da Anadolu'da çok azdır. Buna karşın kent giriş kapıları Roma Çağı'nda Anadolu'da çok yaygındı. Antalya, Patara ve Perge'nin kemerli yapıları, zafer anıtları olmayıp Hellenistik kemerlerden geliştirilmiş kent kapılarıdır. Priene'de agoraya uzanan tek kemerli giriş ve Bergama'daki tiyatro terasının çift kemerli girişi bunların ilk örnekleridir.

Cepheleri Düzenleme Yöntemi

Roma Çağı'nın tipik özelliklerinden biri de kütüphane cephelerinin, çeşmelerin ve sahne gerisindeki duvarların çok süslü oluşlarıydı. Nişler, alınlıklar ve sütunlar gibi girintili çıkıntılı mimari özelliklerden oluşan cephe düzenlemesi tamamen Romalı bir anlayıştır. Alınlığın düz ve yuvarlak bölümleri arasındaki simetrik atlamalı düzen bunun en tipik örneğidir. Tektonik öğelerin değiştirilmeleri ya da çeşitlendirilmeleri Romalı sanatkârların Hellenler'den ayrı, yeni mimari kavramlar yaratmak için giriştikleri atılımlardır.

Dikeyleme Yöntemi

Hellen ve Roma mimarisi arasındaki ayrıcalık, Hellenistik Dönem yapı ön yüzlerinde egemen olan yatay düzenlemeye karşın Roma Çağı cephelerinde dikeyliğe önem verilmesidir.

Roma yapılarındaki bu dikey özelliklerin belirgin olarak ortaya çıkışının ilk deneyleri, Roma'da Marcellus Tiyatrosu'nda ve Colosseum'da yapılmıştır. Bu anıtların etkin olan yatay Hellen çizgileri üst kat-

lardaki sütunların altına kaide (pedestal) konulmasıyla hafifletilmiştir. Bu yatay çizgiler böylece aralıklı olarak bölünmüştür. Bununla beraber her kat arasındaki saçaklık kornişinin sürekli bir yatay çizgi halinde görünmesi, yatay etkinin henüz tamamen terk edilmediği kanısını uyandırmaktadır. Dikey etki Roma'daki Titus ve Ancona'daki Trajan zafer anıtlarında daha belirgin olarak sağlanmıştır. Bunlarda saçaklıklar, sütunların çıkıntılarını dik açılar oluşturarak takip eder ve dışarıya doğru dönerler. En kuvvetli dikey etki MS 312 yılında yapılan Konstantin Zafer Anıtı'nda sağlanmıştır. Burada sütunların üzerindeki çıkıntılı saçaklık, dikey çizgilerin anıtın tepesine kadar hiç kesilmeden çıkmasına yol açar.

Roma modellerine dayanan dikey elemanların yaygın kullanımına karşın, Anadolulu mimarlar, ön cephelerdeki yataylığı bir dereceye kadar koruyorlardı. Anadolu'da çıkıntı yapan saçaklıklar Roma'daki gibi bir sütun genişliğinde olmayıp sütunlar arası açıklık genişliğindeydi. Bunun yanısıra Milet'te pazar yeri girişinde olduğu gibi her katın arasına yatay görünümler konularak, dikey ve yatay elemanlara dengeli bir uyum kazandırılmıştır. Antalya'da kentin giriş kapısı Roma etkisinin güzel bir örneğidir. Bu yapıdaki saçaklığın önemli bölümleri, tipik Roma modası olan yüksek pedestallı (kaideli) sütunlar tarafından taşınmaktadır. Bununla beraber bu giriş geniş cepheli ve tek katlı olduğu için, sütunların güçlü dikey görünümleri ve saçaklığın bunların üstündeki çıkıntılı bölümleri göze çarpmazlar. Burada mimar, moda olan dikey Roma biçimleriyle yerli yatay Hellen çizgileri arasında dengeli, hoş bir uyum kurarak büyük bir başarıya ulaşmıştır.

Roma mimarisinin en önemli yeniliklerinden birisi, oldukça etkileyici bir görünümü olan kemer (zafer tak'ı) ile kemerli sütunları geliştirmiş olmasıdır. Kemerlerin sıra halinde kullanılışı Roma anıtlarına tamamen özgün bir dış görünüm kazandırmıştır. Özellikle ön yüzlerde kullanıldıkları zaman sağladıkları canlılık verici ve aydınlatıcı etkilerinden ötürü kemerli sütunlar, Aspendos Tiyatrosu gibi yapılarda önemli bir yer tutmakta idiler.

Kemer, Anadolu'da daha önce MÖ 2. yüzyılda pazar yeri ya da sur kapılarında kullanılmıştı. Yukarıda da kısmen bahsedildiği gibi, Priene'de pazar yeri girişinin kemeri, Herakleia'daki kent duvarının kapısı, Sillyum'daki kapı odasının kulesi ve Bergama tiyatro terasının çift kemerli girişi bu yapı öğesinin kullanıldığı ilk örneklerdir.

Kubbe ve tonozu kullanarak Romalı mühendisler mimarinin en gü-

zel örneklerini yaratmışlardır. Roma'daki Pantheon, antik çağın üstün bir başarısıdır. Bergama'daki Asklepios Tapınağı'nın Pantheon gibi silindir biçimli bir taşıyıcı gövdesi bulunmaktadır. Bu tapınak büyük Roma modelinin küçük bir kopyasıdır.

Üstü Kapalı Yaya Yolları

İnsanları güneşten ve yağmurdan koruyan sütunlu yol yapma tekniği, Roma mimarisinin güzel bir buluşudur. Sütunlu yol, kent planlamasındaki büyük ilerleyişi temsil etmekte, ayrıca kent yaşamına özel ve törensel bir karakter vermekteydi. Anadolu'nun birçok kentinde bu sütunlu yolların büyüleyici güzellikteki kalıntıları halen ayakta durmaktadır.

Korint başlığı Roma mimarisi tarafından Hellenistik örneklerden alınan ana elemanlardan biridir. Esasen Anadolu mimarları, her ne kadar Romalılar tarafından ortaya çıkarılan yeni modayı uygulamaya özen göstermişlerse de kendi yerli geleneklerini Roma Çağı'nda da sürdürmüşlerdir. Bu şekilde kompozit başlık ilk olarak Titus Zafer Takı'nda kullanılmıştır. Söz konusu yeni tip, Korint başlığı ile İon başlığı volütlerinin bir karışımıdır. Roma'da Caracalla Dönemi'nde oldukça çok görülen başlar, büstler ve figürlerle süslenmiş olan bezemeli başlıklar Anadolu'da sık sık kullanılmıştır. Bunların kökeni Anadolulu ve Yakın Doğuludur.

Roma sanatının en önemli başarılarından biri de işlevsel yapıların anıtsal boyutlar bulmuş olmasıdır. Örneğin Hellenistik dönemde tiyatroların 3-5 bin kişilik oturma yerleri, nüfus artışı nedeniyle Roma çağında 15-25 bine ulaşmıştır.

BİZANS UYGARLIĞI (MS 395-1453)

En eski çağlardan beri zengin bir uygarlıklar mozayiği oluşturan Anadolu sakinleri, Hıristiyanlığı kabul ettikleri halde bile çok uluslu değişik inançların tutsağı olmaktan kurtulamamışlardır. Çünkü bütün yeniliklerden ve ilerlemelerden sadece soylular yararlanıyor, fakir halk kesimi ise ağaların, beylerin, rahiplerin sömürüsünden kurtulamıyordu.

Bizans sanatı Roma Dönemi sonunda Anadolu'da doğdu. Yarımadanın kentlerinde MS 3. yüzyılın bitiminde Roma sanatı heykelcilikte ve mimari süslemede yozlaşma evresine girdiği sırada erken Hıristiyanlık ustaları ona canlılık ve yeni bir anlam kazandırdılar. Diyebiliriz ki Erken Hıristiyan ve Bizans eserleri Geç Roma sanatının bir expressionist yorumudur. Mimarlıkta ise mekân sorunu bakımından Erken Hıristiyan ve Bizans sanatı, dünya tarihinde yeni bir aşama ve gelişmedir.

Anadolu'da Sardes, Efes, Aphodisias, Hierapolis, Side, Perge, Antakya gibi kentlerde belirmeye başlayan bu yeni stil akımının geliştiği ve olgunluğa ulaştığı merkez, İmparator Konstantin tarafından MS 330 sıralarında kurulmuş olan Konstantinopolis kenti, bugünkü İstanbul oldu.

Konstantinopolis MS 330-565 tarihleri arasında iki buçuk yüzyıl boyunca dünyanın en önemli kültür ve sanat merkezi durumuna gelmiştir. Erken Hıristiyanlık uygarlığı en parlak dönemini İmparator Justinian (MS 527-565) devrinde yaşamıştır. Merkezi kubbeli bir bazilika olan Aya Sofya (MS 532-539) Bizans sanatının şaheseri olup dünya tarihinin en ünlü ve en önemli eserlerinden biridir.

Aya İrini Kilisesi, Quatman ailesinin restore ettirdiği Efes'teki St. John Bazilikası (Justinian dönemi) ile Maria Kilisesi (MS 4. ve 6. yüzyıllar) ve Güney Anadolu'daki Alahan Kilisesi (MS 5., 6. yüzyıl) Bizans dinsel yapılarının en önemlileri ve en iyi korunmuş olanlarıdır. İstanbul'daki Fethiye Camii yani St. Mary Pammakaristos (MS 1310) ve Kariye Camii yani Chora Kilisesi Geç Bizans döneminin hem en iyi korunmuş hem de en güzel temsilcileri arasında yer alırlar. Bu yapılardaki çok kubbeli örtü ile üç kat kemerden oluşan duvarların birbirleriyle kaynaşması çok uyumludur.

İstanbul'daki Tekfur ve Laskaris saraylarının hâlâ ayakta duran bir bölüm kalıntıları ile yer yer güzel korunmuş olan kent duvarı, çok renkli tuğla işçilikleri ile göz alıcı bir görünüş sergilerler.

Sultanahmet'teki büyük sarayın yer mozaikleri, Aya Sofya, Fethiye ve Chora kiliselerindeki duvar mozaikleri yüksek nitelikte ve eşsiz güzelliktedir.

Güney Anadolu'da Finike yakınında bulunmuş olan gümüş kaplar ve daha başka gümüş ve altın eserler, Bizans kuyumculuğunun ne denli yüksek bir düzeyde olduğunun kanıtıdırlar.

İSLAMİYET'İN GELİŞTİRDİĞİ RÖNESANS ATILIMI

İskenderiye Okulu'ndan sonra en büyük bilim atılımını İslam dünyasında Abbasiler döneminde görürüz (MS 750-1258). Bu evrede Arap, İran ve Türk kökenli bilim adamları antik çağdan kalma kitapları okuyor ve bunlara dayandırdıkları çalışmalarıyla İonialı düşünürlerin kurdukları matematik, geometri, astronomi, tıp gibi bilimlere katkıda bulunuyorlardı; öyle ki aralarında Farabi, Biruni ve İbni Sina gibi Türk kökenli bilginlerin de bulunduğu bu Müslüman düşünürler yaptıkları araştırmaları ile evrensel bilimi geliştirdiler ve 14., 15. yüzyıllarda Avrupa'da gerçekleşen Rönesans oluşumuna ön ayak oldular

Rönesans atılımının yarattığı özgür ortam içinde Batılılar kendilerini kiliseye bağlı olmaktan kurtararak laik ve akılcı bir yöntemle bugünkü bilgisayar çağına ulaşmışlardır.

SELÇUKLU UYGARLIĞI (MS 1071-1300)

Tarihte Anadolu'yu bütünü ile ilk iskân edenler Türkler olmuşlardır. Hititler, Frygialılar ve Yunanlılar kendilerinden önceki öteki kavimler gibi yarımadanın ancak bir bölümünde oturmuşlardır. Her ne denli ilk defa İranlılar (MÖ 545-333) ve daha sonra Romalılar (MÖ 30-MS 395) Anadolu'nun bütününü ellerine geçirmişlerse de onlar ülkede yerleşmemişler, orayı politik idareleri altında bulundurmuşlardır.

Türkler Anadolu'ya Orta Asya'dan sürekli akınlarla ve göç yolu ile gelmişlerdir. Türkler hoşgörüye dayanan idareleriyle büyük bir bölümü Hind-Avrupa kökenli olan Anadolu halklarının sevgisini kazanmışlardır. Müslümanlığı kabul edenler birbiriyle uzlaşıyor, böylece 1071'den başlayarak Türkler'le yerliler kaynaşıyordu. Bu suretle 900 yıl içinde giderek şimdiki Türkiye oluştu. Demek oluyor ki bugünkü Türkler Anadolu tarihinde yaşamış bütün kavimlerin çocuklarıdırlar. Türkler bu nedenle ülkelerindeki eski uygarlıkları yalnız kendi ulusal varlıkları değil, aynı zamanda bütün insanlığın ortak mirası olarak kabul etmektedirler.

Selçuklular yukarda İon uygarlığı bölümünde sözü edilen ve İslam dünyası içinde MS 9-12. yüzyıllarda oluşturulan ilk Rönesans hareketinin anlayışı içinde yüksek düzeyde bir hümanist kültür geliştirdiler. 13. yüzyılda Konya'da Mevlânâ Celâlettin Rumî, değeri özellikle modern

çağımızda takdir edilen gerçek anlamda bir hümanist dünya görüşünü öğretiyor ve yazıyordu. Hemen her Selçuklu kentinde bulunan büyük hastanelerde tıp, rasathanelerde ise astronomi üzerinde çalışmalar yapılıyordu.

Roma çağında olduğu gibi Selçuklular Anadolu'nun sıradağlarla ve çok değişik iklimlerle birbirlerinden ayrılmış olan bölgelerini sağlam, bakımlı yollar ve taş köprülerle bağlamışlardı. Üstelik ticaret kervanları Selçuklu döneminde her biri göz alıcı güzel birer mimarlık yapıtı olan kervansaraylarda konaklayabiliyorlardı.

Selçuklular, Arap ve İran sanat ve kültüründen büyük ölçüde esinlenmekle birlikte kendilerine öz orijinal bir uygarlık geliştirdiler. Selçuklu sanatının özgünlüğünü anavatanlarından getirdikleri Orta Asyalı öğeler oluşturmaktadır. Çinicilik, maden-ağaç işçiliği, minyatür sanatı önemli oranda Orta Asya etkileri taşır. Eğri yontma tekniği, kökeni İskitler'e değin giden bir Orta Asya çalışma yöntemidir.

Selçuklular kendi yaratıları olan kervansaraylarda olduğu gibi cami, türbe ve medrese yapılarına da Anadolu'nun iklimine uygun yeni hacimler ve mekânlar kazandırdılar. İran kökenli eyvanların, yeni anıtsal giriş kapılarının mimarlık süsleri, Türk sanatının en cazip yaratılarından biridir.

Gerek bu yüksek giriş kapıları gerekse onların süsleme öğeleri Gotik kiliselerini anımsatırlar. Kuzey Avrupa'da görülen tuğlalarla inşa edilmiş Gotik mimarlık yapıları Selçuklu kökenli olup oralarda Haçlı seferleri sonunda moda olmuşlardır. Konya, Kayseri, Niğde, Sivas, Divrik, Amasya, Urfa, Malatya gibi kentlerde bakılmaya doyulamayacak güzellikte Selçuklu yapıları bulunmaktadır. Müzelerimizde Selçuklu sanatının kendine has özelliklerini yansıtan çini, ahşap, maden türlerinin seçkin örnekleri yer almaktadır.

OSMANLI UYGARLIĞI (1299-1923)

Anadolu, İslam dünyasının altı yüzyıl boyunca önderliğini yapmış bulunan büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaynağını oluşturmuştu. Osmanlılar, Selçuklu Türkleri'nin kültürünü ve sanatını geliştirerek ona yeni boyutlar kazandırdılar. Mimarlık konusunda Bizans sanatından da esinlenerek yaptıkları yeni atılımlar ve aşamalarla sanat tarihinin en özgün mimarilerinden birini yarattılar.

Türk yapı sanatı Selçuklu Dönemi'ndeki dağınık hacimlerden toplu mekâna doğru bir gelişme yapmıştır. Gerçekten Türk mimarlığında Konya'daki Selçuk medreseleri, Karatay ve İnce Minareli eserlerinden, Şehzade ve Selimiye camilerine değin üç yüzyıl içinde adım adım toplu ve bir kubbe örtüsü altına alınmış yapı tipine doğru ilerleyen bir evrim geliştirilmiştir. İlk aşama olarak 13. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş olan Karatay ve İnce Minareli yapılarının dağınık küçük odaları Bursa'daki Yeşil Cami'de (1424) iki büyükçe kubbe altına toplanmıştır. Ne var ki bu iki kubbe arasında oldukça ağır bir duvarın bulunuşu, iç alanı kesin olarak ikiye bölmüştür. Böyle olmakla birlikte ne de olsa bu çözüm mekân bütünlüğüne doğru atılan ilk adımdı. Nitekim bir süre sonra İstanbul'da Rumi Mehmet Paşa Camii (1471) ile Çemberlitaş civarındaki Atik Ali Paşa Camii'nde (1497) güney yöndeki kubbe, yarım kubbeye çevrilerek Yeşil Cami'de görülen duvar kaldırılmış ve böylece birbirinden ayrı iki oda yerine tek bir iç alan elde edilmiştir. Aslında bu yeni planda iki kubbelik iç alan bir buçuk kubbelik iç alana inmiş, yani hacim küçülmüş, ancak buna karşılık mekân bütünlüğü sağlanmıştır. Bu ikinci önemli adımdı.

Sinan iş başına geldiğinde, Türk yapı sanatını bu gelişme çizgisinde buldu ve bu evrimi son aşamasına ulaştırdı. Bayezid Camii'nin biri güneyde, öteki kuzeyde olan iki yarım kubbesine karşılık Şehzade Camii'nde (1548) her dört yönde birer tane olmak üzere dört yarım kubbe görüyoruz. Böylece o güne değin batı ve doğu yönlerde büyük kubbenin örtü alanı dışında kalmış olan bölümler de aynı mekân bütünlüğü içine alınmış oldu.

Kendisinden sonra gelen Türk mimarlarının ele aldıkları cami tipine bakarsak, onların Şehzade'yi, Sinan'ın en önemli eseri saydıklarını söyleyebiliriz. Çünkü Sultan Ahmet (1616), Yeni Cami (1663) ve Fatih Camii (1771) gibi eserler Şehzade Camii'nin plan ve tip bakımından birer tekrarıdırlar. Böylece Sinan'ın çıraklık eseri, Türk mimarlığının klasik örneği olmuştur. Ancak Süleymaniye ve Selimiye o denli eşsiz ve bir defalık anıtlardır ki onları kopya etmek gücünü hiçbir mimar göze alamamış ve mekân bütünlüğü bakımından güdülen amacı yeterince sağlayan Şehzade tipini örnek almayı yeğlemişlerdir.

Sinan, Selimiye ile merkezi yapı tipinin dünyadaki en başarılı, en uyumlu örneğini ortaya koymuştur. Selimiye'de yapıyı taşıyan ayakları dörtten sekize yükseltmekle, Sinan, eserini dört yanlı olmaktan çıkarmış ve onu her yönden aynı şekilde gözüken bir anıt haline eşsiz bir

başarı ile sokmuştur. Sinan, Şehzade ve Süleymaniye'de bunu istediğince gerçekleştirememişti. Cami'nin dört minaresi de kitleler arasındaki uyumu destekliyor. Onlar kat kat aşağıya doğru genişleyen ve yayılan gövdenin meyilli ve yuvarlak kitlelerini destek ayakları üzerindeki küçük kubbeciklerle birlikte toplayarak göklere çıkarır gibidirler. Selimiye, iç ve dış görünüşündeki uyum mükemmelliği, göklere uzanan güzel ve etkili silueti ile Türk yapı sanatının doruğunda ve başlıca dünya şaheserlerinin arasında yer almaktadır.

Osmanlı mimarisi, türbe, medrese, kütüphane, köşk, konak, saray, hamam, işhanı ve özellikle su kemeri ve köprü inşasında hem mimarlık hem de mühendislik bakımından eşsiz eserler ortaya koyuyordu. Yalıar dünya sanatının en cazip yapıları arasında yer alırlar.

Müzelerimizde Osmanlı sanatı minyatürden başka çini, halı, kumaş, maden ve ahşap sanatı ile kuyumculuk konularındaki eserlerden seçilmiş gözalıcı örneklerle temsil edilmektedir.

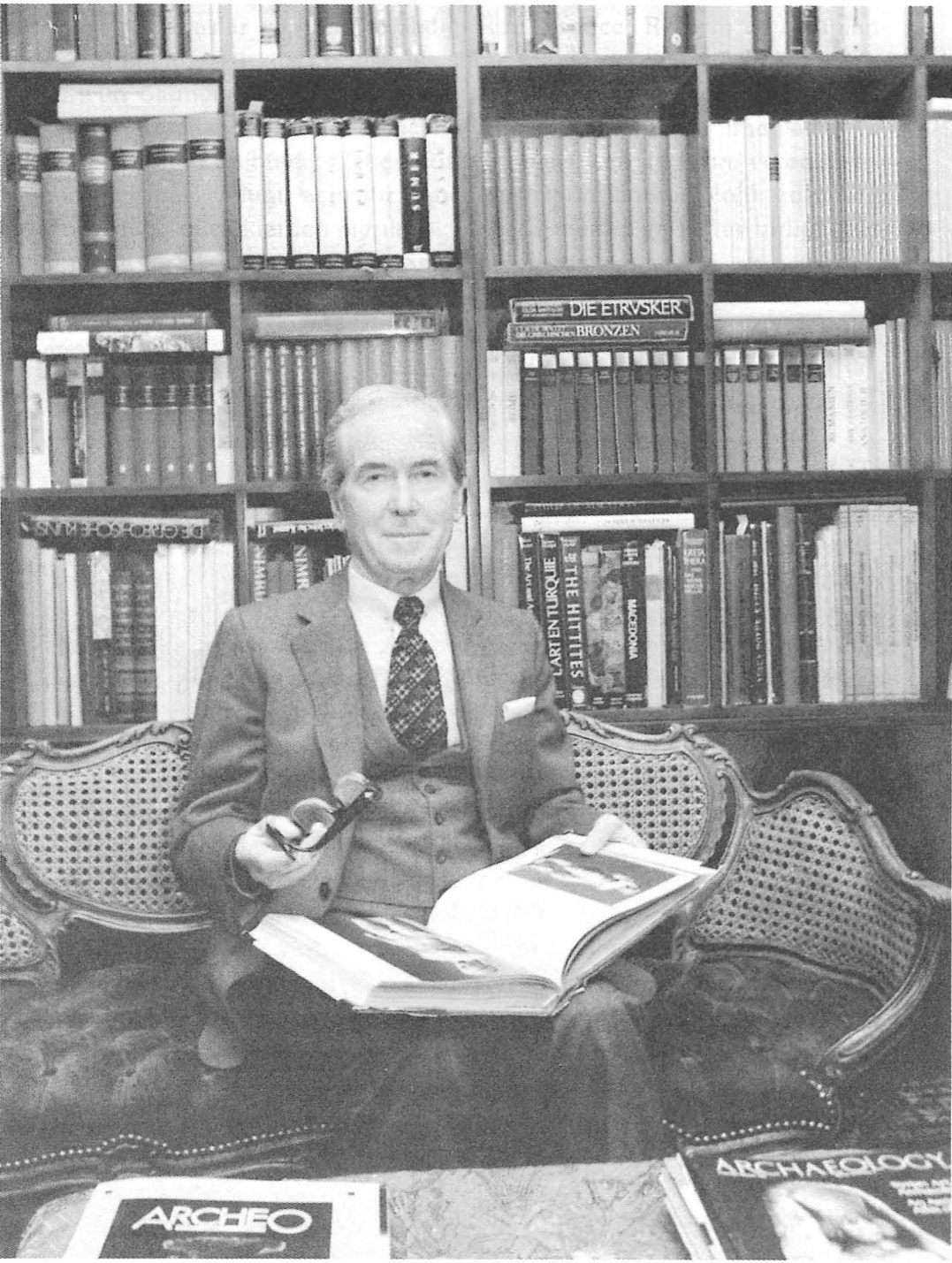
Yükseliş sürecinde Osmanlılar fen bilimleri alanında da ön sırada yer alıyorlardı. II. Mehmed 15. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'u önemli bir bilim kenti düzeyine ulaştırmıştı. Fatih'in bir araya topladığı Ali Kuşçu, Sinan Paşa, Molla Lütfü gibi bilim adamları matematik ve astronomide çağlarının en önde gelen araştırıcıları idiler. Yine İstanbul'da büyük bilim adamı Takiyyüddin 16. yüzyılın üçüncü dörtlüğünde kurduğu büyük rasathanede o günlerin en ileri aletleri ile gökyüzünü inceliyor, geliştirdiği araştırmalarla Batılı astronomlarla at başı gidiyordu.

Ne var ki 17. yüzyıldan beri medreselerden matematik, geometri, astronomi gibi bilim dalları çıkarılmış, bütün önem dinsel konulara verilmiştir. Böylece yurttaşlar yaşadıkları dünyaya değil, kendilerini ölüm sonrası kavuşacaklarını umdukları yaşam konularına bağlamışlardır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'da yan yana yaşayan Hıristiyanlık ve Müslümanlık, "Uygarlık Mozayiği"nin çeşitliliğini ikiye indirme yolunda bir adım olmuştur. Ancak Anadolu'nun kültür birliğine ulaşması, Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Atatürk laik bir devlet kurarak ve çağdaş Avrupa uygarlığını örnek alarak aynı dili konuşan, Anadolu tarihini kendi milli mirası gören bir ulus yaratmakla

kültür birliğini sağlamıştır. Böylece Avrupa'nın yüzyıllar boyunca uğraşarak ve savaşlar yaparak sağladığı Renaissance, Reform ve aydınlanma atılımları, Türkiye'de kısa bir süreç içinde gerçekleştirilmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra onun çizdiği yol üzerinde Türk Devleti son yarım yüzyıldan kısa bir süre içinde inşa ettiği yollar ve limanlarla ulaşım sorununu da büyük ölçüde çözmüş, barajlarla da tarım ve endüstrinin gelişmesi yolunu açmıştır. Anadolu bugün jeomorfolojik koşulların doğurduğu güçlüklerden sıyrılmış, böylece mekân ve kültür birliği bakımından tarihinin en uygun ortamını bulmuştur.

DIE ETRVSKER
BRONZEN
SUMER
L'ART EN TURQUIE
THE HITTITES
MACEDONIA
ARCHEO
ARCHAEOLOGY

EKREM AKURGAL'IN KISA YAŞAMÖYKÜSÜ

Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal 30.03.1911'de İstanbul'da doğdu. 1930/31'de İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi. Devlet imtihanını kazanarak Almanya'da arkeoloji öğrenimi gördü. 1941'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde önce asistan ve doçent, 1949'da profesör, 1957'de ordinaryüs profesör oldu. 1958/59'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde dekanlık görevinde bulundu.

Ege'de Foça, Çandarlı, Erythrai ve İzmir antik kentlerini ortaya çıkarmıştır. Avrupa'da dört yabancı dilde (İngiliz, Alman, Fransız ve İtalyan dillerinde) yüksek tirajlı eserleri yayımlanmıştır. *Orient and Occident* kitabının dört yabancı dildeki baskıları yüz elli bindir. *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey* adlı kitabı 8 baskı, *Anadolu Uygarlıkları* kitabı 5 baskı yapmıştır. 1994 yılında *Eski Çağ'da Ege ve İzmir* eseri, 1995'de de *Hatti ve Hitit Uygarlıkları* kitabı çıkmıştır.

Avrupa'nın 7 akademisinde üyedir. Fransız Akademisi Eskiçağ Bölümü'ndeki koltuğu yaşamı boyunca Akurgal adını taşıyacaktır.

Akurgal Amerika'da Princeton (1961), Almanya'da Berlin (1971), Avusturya'da Viyana (1981) üniversitelerinde birer yıl konuk profesör olarak ders vermiştir.

Bordeaux Üniversitesi (Fransa 1961), Atina Üniversitesi (Yunanistan 1988), Lecce Üniversitesi (İtalya 1990) ve Anadolu Üniversitesi (1990) kendisine Şeref Doktoru sanını tevcih etmişlerdir.

Ekrem Akurgal, Federal Almanya Büyük Liyakat Nişanı Yıldızlı Rütbesi (1979), Goethe Madalyası (1979), T.C. Kültür Bakanlığı'mızın Büyük Ödülü (1981) ve İtalyan Commandatore Nişanı (1987) ve Fransa Cumhurbaşkanı tarafından verilen Légion d'Honneur Officier rütbesi (1990) sahibidir.

Aşağıdaki yabancı bilim kurumlarının şeref üyesidir:

Londra Hellenic Society (1954), Washington Arkeoloji Enstitüsü (1961), Berlin Alman Arkeoloji Enstitüsü (1979), Ellen Arkeoloji Enstitüsü (1983), Avusturya Arkeoloji Enstitüsü (1987).

1960'lardan bu yana Akurgal İngiliz, Fransız, Alman, Yunan ve İspanyol televizyonlarında söyleşilerde bulunmuş ve belgesel programlarda yer almıştır.

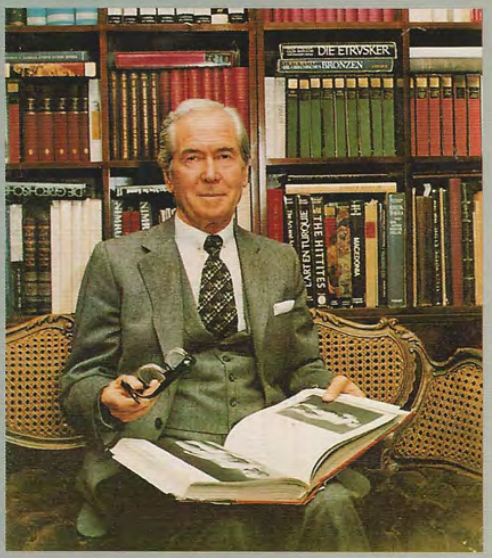
Akurgal, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde dekanlığı sırasında Türk Sanatı Tarihi, Tiyatro ve Kütüphanecilik Bölümleri ile Epigrafi dalını kurmuş, fakültenin önündeki Sinan heykelini diktirmiştir.

Ekrem Akurgal, Türkiye'deki Alman Kültür merkezlerinin İstişare Kurulu'nun 20 yıl süre ile (1974-1994) Genel Başkanlığı'nı ve Türkiye-Yunanistan Dostluk Derneği'nin Başkanlığı'nı (1988-1995) yapmıştır.

YAYINLARI

- Griechische Reliefs aus Lykien, DAI Berlin 1942.
- Remarques Stylistiques sur les reliefs Hittites, Ankara 1945.
- Späthethitische Bildkunst, Ankara 1948.
- Phrygische Kunst, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1955.
- Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander, W. de Gruyter, Berlin 1961.
- Die Kunst der Hethiter, Max Hirmer, München 1961, 1976; The Art of the Hittites, Thames and Hudson, London 1962; Arte degli Ittiti, Sansoni Firenze 1962.
- Orient und Okzident, Holle, Baden Baden 1966, 1981; The Birth of Greek Art, Methuen, London 1968; Orient et Occident, Albin Michel, Paris 1969; The Art of Greece, Its Origins, Crown, New York 1968; Oriente e Occidente, Il Saggiatore, Milano 1969.
- Treasures of Turkey (Akurgal, Mango, Ettinghausen), Skira, Geneva-New York 1966 (Almanca, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca baskıları da vardır).
- Urartäische und altiranische Kunstzentren, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1968.
- The Art and Architecture of Turkey, Oxford University Press 1980; Kunst in der Türkei, Office du Livre, Fribourg ve Würzburg 1980; L'Art en Turquie, Office du Livre, Fribourg 1981.
- Alt-smyrna, Ankara 1983.
- Griechische und römische Kunst in der Türkei, München 1987.
- Ancient Civilizations and Ruins of Turkey, NET Yayınları, İstanbul 1993,

8. Baskı; Civilisation et sites Antiques de Turquie, İstanbul 1986.
- Turquie, E. Akurgal, Robert Mantran, Jean-Paul Roux; P. Bordas, Paris 1990 (Almanca nüshası da vardır).
- Anadolu Uygarlıkları, NET Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1995.
- Eskiçağ'da Ege ve İzmir, Yaşar Holding Yayınları, Dağıtım NET Yayınevi, İstanbul 1993.
- Hatti ve Hitit Uygarlıkları, Yaşar Holding Yayınları, Dağıtım NET Yayınevi, İzmir 1995.
- History of Humanity, UNESCO, Paris 1996, Vol. II'de Anatolia Bölümü, s. 205-223.

Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal 30.03.1911' de İstanbul'da doğdu. 1930/31'de İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi. Devlet imtihanını kazanarak Almanya'da arkeoloji öğrenimi gördü. 1941'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde önce asistan ve doçent, 1949'da profesör, 1957'de ordinaryüs profesör oldu. 1958/59'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde dekanlık yaptı; Amerika, Almanya ve Avusturya'da profesör olarak dersler verdi. Federal Almanya Büyük Liyakat Nişanı Yıldızlı Rütbesi (1979), Goethe Madalyası (1979), TC Kültür Bakanlığı'nın Büyük Ödülü (1981), İtalyan Commandatore Nişanı (1987) ve Fransa Cumhurbaşkanı tarafından verilen Légion d'Honneur Officier rütbesi (1990) sahibidir. Birçok kurum ve derneğin başkanlığını yapmış, üyeliğinde bulunmuştur.

- Ulusal Kültürümüz
- Kültürlü müyüz?
- Dünya Uygarlığında Yerimiz
- Doğulu muyuz, Batılı mıyız?
- Batı Kültürü ve Türkler
- Artık Bizim de Bilimler Akademimiz Var
- Türk Bahçesi

ve

- Sanayileşmenin Doğuşu
- Hitit İmparatorluğu MÖ 13. Yüzyılda Dünyanın İki Süper Devletinden Biri
- Hititlerde İnsan Hakları
- Yeryüzünün En Eski Meşruti Krallığı
- Hitit Sanatının Hellen Sanatına Etkileri
- Demokrasinin Doğuşu
- Ege Dünya Ticaretinde Lider
- Özgür Düşüncenin Doğuşu
- Akılcı ve Gerçekçi Dünya Görüşü...

EKREM AKURGAL'ın
TÜRKİYE'NİN KÜLTÜR SORUNLARI VE ANADOLU UYGARLIKLARININ DÜNYA TARİHİNDEKİ ÖNEMİ
adlı yapıtında...

ISBN 975 - 494 - 729 - 5
98 . 06 . Y . 0105 . 1295

9 789754 947298

KDV dahil 2600₀₀₀ Lira